

**Міністерство науки і освіти України
Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка**

ОСНОВИ СОЦІОЛОГІЇ

Дрогобич

2011

УДК 316(075.8)
ОС693
ББК ОСя73-1

Основи соціології: Навчально-методичний посібник для студентів заочної форми навчання. Укладачі Щудло С.А., Мірчук І.Л. – Дрогобич: Ред.-вид. відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2011. – 155 с.

Навчальний посібник укладений відповідно до програми навчальної дисципліни “Соціологія” для підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня “Бакалавр” педагогічних спеціальностей, затверджені Вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Посібник містить лекційний матеріал з курсу соціології, плани семінарських занять, матеріали для організації самостійної роботи студентів. Включені теми охоплюють усю програму курсу і структурно розподілені на п’ять лекцій, виходячи з виділених аудиторних годин на вивчення соціології на заочній формі навчання.

Рекомендований для студентів ВНЗ та усіх, хто цікавиться проблемами соціології.

Рекомендовано до друку Вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 12, від 15.12. 2010 р.)

Рецензенти: Савка В.Є., кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології та соціальної роботи Національного університету “Львівська політехніка”; Возняк В.С., кандидат філософських наук, професор кафедри філософії Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Відповідальний за випуск: Комарницький Я.М.

Редактор: Невмержицька І.М.

ISBN 966-8260-58-9

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ВИДАННЯ

ОСНОВИ СОЦІОЛОГІЇ

Навчально-методичний посібник
для студентів заочної форми навчання

Укладачі
Щудло С.А., Мірчук І.Л.

Відповідальний за випуск: Комарницький Я.М.
Редактор: Невмержицька І.М.

Комп’ютерна верстка та макетування

Підписано до друку .2010 р.
Формат 60×84 1/32. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Наклад прим. Ум.друк.арк. 8,4. Замовлення №

Видавництво та друк

Хмелько В. Макросоціальні зміни в українському суспільстві за 10 років незалежності // Політична думка. – 2001. – № 3. – С.33–49.

Хмелько В. Макросоціальні зміни в українському суспільстві за роки незалежності // Соціологія: Теорія, методи, маркетинг. – 2003. – №1. – С.5–24.

Чернецький Ю. Концептуальні напрацювання “нової економічної соціології” // Соціологія: Теорія, методи, маркетинг – 2004. – №1. – С. 51–63.

Шульга М. Маргінальність як криза ідентичності // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2000. – № 3. – С.166–178.

Юренко О. Микита Шаповал про сутність нації як соціального феномена // Соціологія: Теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 1. – С.64–73.

4. Часописи (соціологічні і соціогуманітарні)

Соціологія: Теорія, методи, маркетинг (Україна, Київ) (www.kar.net/~i-soc/)

Социологический журнал (Росія) (www.nir.ru/socio/scipubl/sj)

5. Адреси сайтів Інтернету

www.meta-ukrain.com (Дані про соціологічні публікації в Україні).

www.uceps.com.ua/ukr/all/sociology (Архів соціологічних даних Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова, м. Київ).

www.ukrstat.gov.ua (Статистичні матеріали Держкомстату України).

www.indepsocres.spb.ru (Домашня сторінка Центру незалежних соціологічних досліджень, Росія).

www.sociology.kharkov.ua/ (соціологічні ресурси - сторінка соціологічного факультету Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна)

www.Sociology Hall – соціологічні ресурси

ЗМІСТ

Передмова.....	5
I. Конспект лекцій.....	6

Лекція 1

СОЦІОЛОГІЯ ЯК НАУКА ПРО СУСПІЛЬСТВО

1. Соціологія як система знань про суспільство, її об'єкт і предмет дослідження.....
2. Структура соціологічного знання, функції соціології....
3. Місце соціології в системі суспільних і гуманітарних наук..

Лекція 2

СУСПІЛЬСТВО ЯК СОЦІАЛЬНА СИСТЕМА

1. Соціологічний аналіз суспільства як соціальної системи, його внутрішня будова, основні ознаки та історичні типи
2. Поняття соціальних спільнот і груп, механізми їх функціонування.....
3. Соціальні інститути і соціальні організації як елементи суспільства.....
4. Соціальні зміни і соціальні процеси.....

Лекція 3

СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА СУСПІЛЬСТВА

1. Соціальна структура і стратифікація суспільства.....
2. Динамічність соціальної структури, соціальна мобільність, маргіналізація суспільства.....
- 3.Стратифікаційні процеси в сучасній Україні.....

Лекція 4

МЕТОДОЛОГІЯ І МЕТОДИКА СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Соціологічні дослідження: сутність, види, етапи проведення
- 2.Методи збирання первинної соціологічної інформації.....
3. Обробка, аналіз та узагальнення результатів соціологічного дослідження, їх практичне використання.....

Лекція 5

СОЦІОЛОГІЧНІ ТЕОРІЇ “СЕРЕДНЬОГО РІВНЯ”

1. Що таке соціологічні теорії “середнього рівня”?
2. Характеристика основних соціологічних теорій “середнього рівня”
  - 2.1. Соціологія особистості
  - 2.2. Соціологія сім’ї
  - 2.3. Соціологія молоді
  - 2.4. Соціологія культури
  - 2.5. Соціологія освіти
  - 2.6. Етносоціологія
  - 2.7. Економічна соціологія
  - 2.8. Соціологія політики

II. Плани семінарських занять і завдання для аудиторної роботи

- Заняття 1. Суспільство як соціальна система.
- Заняття 2. Соціальна структура суспільства.
- Заняття 3. Організація і проведення соціологічного дослідження
- Заняття 4. Соціологія освіти.

III. Організація самостійної роботи студентів

1. Методичні рекомендації до виконання навчально-дослідного завдання.
2. Проблематика емпіричних соціологічних досліджень.
3. Взірєць інструментарію соціологічного опитування.
4. Методичні рекомендації до написання творчого завдання (есе).
5. Завдання для самоконтролю знань.

IV. Орієнтовний перелік питань до заліку

V. Короткий термінологічний словник

VI. Предметний та іменний покажчик

VII. Бібліографія

1. Монографії та збірки праць.
2. Підручники, навчальні посібники, енциклопедії, довідники та словники.
3. Статті та повідомлення.
4. Часописи (соціологічні і соціогуманітарні).
5. Адреси сайтів Інтернету.

Петров О., Полторак В. Опитувальні технології у виборчій кампанії // Соціологія: Теорія, методи, маркетинг. – 1998. – №4–5. – С.56–76.

Попова І. Буденна свідомість у перехідному суспільстві: симптоми кризи // Соціологія: Теорія, методи, маркетинг. – 1999. – № 1. – С.5–22.

Прибиткова І. Демографічна ситуація в Україні у дзеркалі Всеукраїнського перепису населення 2001 року // Соціологія: Теорія, методи, маркетинг. – 2002. – № 3. – С.133–142.

Прибиткова І. У пошуках нових ідентичностей: Україна в етнорегіональному вимірі // Соціологія: Теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 3. – С.60–78.

Прибиткова І. Демографічний розвиток України у 1990-х роках // Соціологія: Теорія, методи, маркетинг. – 2000. – №3. – С.69–86.

Резник О. Особистість і громадянське суспільство: Досвід теоретичного осмислення // Соціологія: Теорія, методи, маркетинг. – 2002. – № 3. – С.68–79.

Рязанова Л.С. Релігійний ренесанс: Спроба соціологічної експертизи // Соціологія: Теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 4. – СІ 14–125.

Саєнко Ю.І. Україна: Моделі виживання та проблеми вибору // Універсум. – Львів, 2001. – № 3. – С.26–33.

Слюсаревський Н. Субкультура як об’єкт дослідження // Соціологія: Теорія, методи, маркетинг. – 2002. – № 3. – СІ 17–127.

Смакота В. Цінності і норми в соціології (теоретико-методологічний аспект) // Соціальні виміри суспільства. 36. наук, праць. Вип.5. – К.; Ін-т соціології НАН України, 2002. – С.210–220.

Суїменко Є.І. Суб’єкт промислової діяльності у соціально-економічному вимірі // Соціологія: Теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 3. – С.23–40.

Танчер В. Соціологія інтимності: Секс, еротика і кохання в постмодерній реконструкції // Соціологія: Теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 4. – С.89-102.

Тарасенко В. Дивовижна “ненаука” соціологія // Соціологія: Теорія, методи, маркетинг. – 2004. – №2. – С.5–24.

Тихонович В. Проблема соціальної солідарності в кризовому суспільстві // Соціологія: Теорія, методи, маркетинг. – 1999. – № 2. – С.54–69.

Іващенко О.В. Соціальна динаміка пострадянського суспільства: Україна в порівняльній перспективі // Соціологія: Теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 4. – С. 2–17.

Козаков В. Модель «згасаючого конфлікту» // Соціологія: Теорія, методи, маркетинг. – 2001. – №1. – С.42–48.

Королько В., Танчер В. Основні напрями сучасного соціологічного теоретизування // Соціологія: Теорія, методи, маркетинг. – 1999. – № 1. – С.138–152.

Куценко О. Про деякі соціокультурні наслідки інституційних змін в українському суспільстві // Соціологія: Теорія, методи, маркетинг. – 2000. – № 2. – С.26–32.

Лавріненко Н.В. Тендерні дослідження в соціології: Програма лекційного курсу // Соціологія: Теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 4. – С.169–179.

Левада Ю. Людина, натопт та маса в громадській думці // Соціологія: Теорія, методи, маркетинг. – 1998. – № 1–2. – С.80–91.

Майстренко І. Становлення і розвиток генетичної соціології // Соціологія: Теорія, методи, маркетинг. – 2002. – № 2. – С.135–146.

Макєєв С. Соціальні інститути: класичні тлумачення і сучасні підходи до вивчення // Соціологія: Теорія, методи, маркетинг. – 2003. – №4. – С.5–21.

Мариніч І. Соціальна реальність у соціологічній традиції та сучасних теоріях: Здобутки і проблеми // Соціологія: Теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 1. – С.74–89.

Медіна Т. Сексуальна функція молодого української сім'ї: соціологічний аспект // Соціологія: Теорія, методи, маркетинг. – 2000. – №2. – С.78–91.

Мелвін К., Хмелько В., Паніотто В. Соціальна структура і особистість за умов радикальних змін // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1998. – № 1–2. – С.120–137; № 3. – С.56–74.

Михальченко М.І. Україна ХХІ століття: Спроба політико-соціологічного прогнозу // Сучасність. – 2001. – № 4. – С.59–75.

Паніна Н. Молодь України: Структура цінностей, соціальне самопочуття та морально-психологічний стан за умов тотальної аномії // Соціологія: Теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 1. – С.3–26.

Пахомов Ю. Україна на роздоріжжі: Вектори і значення перетворень // Політична думка. – 2001. – № 3. – С.50–71.

Передмова

Соціологія є наукою, яка не лише відтворює у теоретичній формі багатоманітність життя суспільства, але й практично впливає на нього. “Соціологія, – наголошував американсько-польський соціолог Ф.Знанецький, – не є наукою, яку можна творити винятково в тиші бібліотечних та архівних кабінетів. Коли ми прагнемо до стислих теоретичних узагальнень чи, тим більше, до розв’язання практично-соціальних проблем, ця наука мусить сягнути до джерел подібно до того, як це чинить геологія, географія, ботаніка, зоологія й інші конкретні науки”.

Соціологія в Україні довела своє право на існування як самостійна наукова дисципліна і міцно зайняла своє місце серед інших наук. Зростає її роль у розв’язанні назрілих проблем соціально-економічного і культурного розвитку, національного відродження України, у проведенні економічних і соціально-політичних реформ.

Особливо важливе значення соціології полягає у її здатності формувати в людей соціологічну культуру, соціологічне мислення, правильно сприймати соціальні процеси, що відбуваються у нашому суспільстві. Соціологія сприяє формуванню знань про соціальну дійсність, пояснює логіку соціального розвитку, розробляє концептуальний апарат, методологію та методи соціологічних досліджень.

Основна мета і завдання курсу “Соціологія” – сформувати у майбутніх спеціалістів соціальне мислення, виробити основи соціологічного підходу до осмислення суспільних явищ. Слугувати реалізації цього завдання покликаний пропонований навчально-методичний посібник.

Матеріал, вміщений до навчально-методичного посібника, дасть змогу студентам заочної форми навчання у стислі терміни засвоїти основні проблеми соціології та їх прояви у сучасному суспільстві.

І. Конспект лекцій

Лекція 1

СОЦІОЛОГІЯ ЯК НАУКА ПРО СУСПІЛЬСТВО

1. Соціологія як система знань про суспільство, її об'єкт і предмет дослідження.
2. Структура соціологічного знання, функції соціології.
3. Місце соціології в системі суспільних і гуманітарних наук.

Термін “соціологія” походить від латинського слова “societas” (суспільство) і грецького “logos” (слово, вчення). У цьому смислі слово “соціологія” означає не що інше, як науку про суспільство. Однак таке визначення є надто загальним, воно не вказує на специфіку соціологічного знання і тому ще не відрізняє соціологію від багатьох інших гуманітарних дисциплін, які в тому чи іншому аспекті досліджують суспільство, соціальної філософії, політекономії, демографії, соціальної психології, політології тощо. Тобто в такому найабстрактнішому значенні соціологія мала б бути тотожною суспільствознавству загалом. Однак не випадково термін “соціологія”, що з'являється у 30-х роках XIX століття у працях французького філософа і соціолога О.Конта, був пов'язаний саме з відокремленням цієї науки від інших гуманітарних і суспільних вчень, з утвердженням соціології як самостійної наукової дисципліни. Щоб зрозуміти особливість соціології як науки, потрібно чітко розрізнити предмет та об'єкт її дослідження.

У загальнофілософському розумінні об'єкт пізнання – це реальність, що потрапляє в коло пізнавальної діяльності людей, причому це може бути сфера як об'єктивного, так і суб'єктивного світу. Об'єктом соціології виступають життя суспільства, соціальна реальність, суспільні явища як такі (наприклад, соціальні спільноти, соціальні інститути, соціальна взаємодія та відносини), але соціальною реальністю цікавляться не лише соціологи, але і юристи, філософи, економісти, психологи та інші науковці. Таким чином, за своїм об'єктом соціологія суттєво не відрізняється від інших суспільних наук, а свою відмінність від них вона отримує

нових соціальних інститутів // Політична думка. – 2001. – № 4. – С.3 – 24.

Головаха Є., Паніна Н. Соціальний портрет сучасної України // Напередодні. Україна на рубежі XXI ст. – К.: Український вимір, 2000. – С.42 – 53.

Горбачик А. Політичні рейтинги як індикатор політичного успіху: Вимірювання, інтерпретація та способи порівняння // Соціологія: Теорія, методи, маркетинг. – 2002. – №3. – С.5 – 18.

Грабовець О., Яковенко Ю. Релігія як соціальна технологія консолідації соціуму // Соціологія: Теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 3. – СІ 11 – 122.

Грабовський С. Україна в соціологічному вимірі: Криза напередодні 10-ліття незалежності // Сучасність. – 2001. – № 4. – С.75 – 83.

Державний стандарт базової і повної середньої освіти: Постанова Кабінету міністрів України від 14 січня 2004р. № 24 // Освіта України. – 2004. – № 5.

Євтух В. Етносоціологія: перспективи застосування // Соціологія: Теорія, методи, маркетинг. – 2000. – №2. – С.20 – 26.

Заславская Т.И. Методологические проблемы исследования посткоммунистических трансформационных процессов // Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Зб.наук.праць. – Харків: Вид-во ХДУ, 1999 с.

Звіглянич В. Україна на порозі десятиріччя: Динаміка застою // Соціологія: Теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 3. – С.171 – 177.

Здравомыслова Е.А., Темкина А.А. Социология тендерных отношений и тендерный подход в социологии // СОЦИС. – 2000. – № 11. – С.15 – 24.

Злобіна О. Категорія «особистість» у системі понять соціологічної теорії // Соціологія: Теорія, методи, маркетинг. – 2002. – № 2. – С.121–134.

Іващенко О. Гендерна наукова перспектива: від світогляду до політики // Соціологія: Теорія, методи, маркетинг. – 1998. – № 6. – С.78 –91.

Іващенко О. Робота й практики трудової зайнятості в суспільстві, що трансформується: У пошуку нових стандартів // Соціологія: Теорія, методи, маркетинг. – 2002. – № 2. – С.160–165.

Якуба Е.А., Хижняк Л.М., Куценко О.Д., Безносів М.А., Евдокимова І.А. Изменение социально-классовой структуры общества в условиях его трансформации. – Харьков: Основы, 1997. – 888 с.

3. Статті та повідомлення

Акимов Д. Украина на пути к демократии (социологический анализ тенденций демократического развития) // Соціальні виміри суспільства. 36. наук. праць. Вип.5. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2002. – С.56-67.

Бондаренко В. Релігійне життя в сучасній Україні: стан, тенденції та проблеми розвитку. // Офіційний вісник у Державному комітеті у справах релігії. “Людина і світ” – К.: Преса України – 2003. №12. – С.36 – 39.

Бураковський І., Макеев С. Десять років економічної реформи очима українських експертів // Політична думка. – 2001. – № 4. – С.56 – 67.

Бусова Н. Макс Вебер про роль права в становленні ринкового капіталізму // Соціологія: Теорія, методи, маркетинг. – 1999. – № 3. – С.119 – 135.

Бутенко І.А. Использование новых технологий при опросах // СОЦИС. – 2000. – № 10. – С.118 – 125.

Бутенко І.А. Постмодернизм как реальность, данная нам в ощущениях // СОЦИС. – 2000. – №4. – С. 3 – 10.

Валерстайн І. Демократія, капіталізм і трансформація // Соціологія: Теорія, методи, маркетинг. – 2002. – № 2. – С.72 – 85.

Ваторопин А.С. Религиозный модернизм и постмодернизм // СОЦИС. – 2001. – №11. – С.84 – 92.

Вишняк О. Динаміка ідеологічних орієнтацій і електоральної поведінки населення України (1994-2000 рр.) // Розбудова держави. – 2000. – № 7 – 12. – С.30 – 34.

Ворона В.М. Соціологічна наука і суспільство // Вісник НАН України. – 2001. – № 6. – С.50 – 53.

Горбачик А. Архіви соціальних даних: цілі існування, форми роботи, проблеми створення // Соціологія: Теорія, методи, маркетинг. – 2000. – №3. – С.130 – 144.

Головаха Є., Паніна Н. Соціальні зміни в Україні: Пострадянська деінституціоналізація і особливості становлення

завдяки власному предмету. Предмет дослідження – не лише певний аспект, кут зору, позиція, з якої даний об’єкт досліджується. Предмет соціології повинен показати нам, що саме цікавить її у суспільних явищах, які проблеми і яким способом вона намагається розв’язати. Що ж саме є предметом соціології?

Перш ніж назвати предмет соціології, дати визначення цій науці, потрібно зробити деякі попередні зауваження. Суспільне життя є досить складним явищем, яке можна досліджувати в різних ракурсах. Саме цим зумовлений той факт, що до цього часу в науковому середовищі немає єдино визнаної всіма вченими соціологічної теорії і єдиного розуміння її предмета, навпаки, різні наукові школи та концепції мають різні погляди на це. У світовій соціологічній науці переважає думка, згідно з якою для соціології характерна наявність не однієї, а декількох предметних областей. Серед явищ, що вважаються ключовими у визначенні предмета соціології, називають “людське суспільство”, “соціальне життя”, “соціальну взаємодію”, “соціальну поведінку”, “соціальну групу”, “форми людських спільнот”, “соціальні відносини” та ін. (Табл.1). Георг Зіммель зазначав, що соціологія запізнилася із вибором свого предмета на підставі єдиного для суспільних наук об’єкта, позаяк останній давно вже розібраний ними, їй доводиться проникати в чужі предмети, вивчати у них те, що не вивчають науки, які їх „застовпили”. Звідси випливало уявлення Г. Зіммеля про соціологію як не про науку, а як про метод, що створює для неї предмет, завдяки чому вона перетворюється у науку.

Але попри всі розбіжності і різноманітні позиції щодо предмета соціології, в ній оформляються і утверджуються положення, які можна вважати якщо не загальноприйнятими, то принаймні найбільш поширеними уявленнями про суто соціологічний підхід до соціальних проблем, а звідси – і про предметне поле соціології.

По-перше, це стосується розуміння суспільства як цілісної системи, як об’єктивного соціального світу, що набуває власних тенденцій, незалежних у кінцевому рахунку від намірів, інтересів, суб’єктивних уподобань та мотивів поведінки людей. Суспільство, безумовно, є результатом індивідуальної взаємодії та взаємозв’язків, через зіткнення певних індивідуальних зусиль, намірів, із сукупності людських вчинків, що зумовлені особистими ідеалами, безпосередніми переживаннями, високими та низькими

пристрастями, формується об'єктивний рух соціального процесу. Суспільний результат не збігається з вихідними намірами та потребами, з якими люди (свідомо чи несвідомо) вступали у соціальні зв'язки.

По-друге, соціологія визначається як суто наукове дослідження суспільних явищ (на відміну від філософсько-світоглядної, ціннісної та оцінної позиції щодо суспільства). Соціологія прагне дослідити суспільні явища суто об'єктивно, безпристрасно, неупереджено, вилучивши при можливості зі свого аналізу всі суб'єктивні нашарування: переживання, особистісне ставлення та власні інтереси соціолога-дослідника.

По-третє, соціологія розглядає суспільне ціле через поведінку соціальних спільнот та індивідів, що складають ці спільноти. Соціологія вивчає суспільство крізь призму людської діяльності, як зіткнення різних інтересів, ціннісних орієнтацій, видів активності. Отже, соціологія не ігнорує окрему людину, особистість як головного суб'єкта суспільного цілого і творця історичного розвитку. Але суто соціологічний кут зору полягає у тому, що соціологія обмежується розглядом людини винятково в системі її суспільних зв'язків, в аспекті її суто соціальних якостей. Вона досліджує людину як представника певної соціальної спільноти. Саме соціальна спільнота постає у центрі уваги соціології, бо соціологічний аналіз як індивіда можна здійснити на основі дослідження соціальних груп та спільнот як проміжної ланки в системі "людина – суспільство".

Таблиця 1.

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ "СОЦІОЛОГІЯ"

Автор	Зміст поняття "соціологія"
Е.Гідденс	Соціологія – це наука, що вивчає взаємозв'язки мікро- і макропроцесів через сферу повсякденного життя людини.
В.Піча	Соціологія – це наука про тенденції, закони функціонування і розвиток соціальних систем, про прояви даних законів у діяльності суб'єктів – великих і малих соціальних груп і спільностей людей, а також окремих особистостей.

Соціологи ХХ века: Биографический словарь. Учебное пособие (под ред. Городяненко В.Г. – Днепропетровск: ДГУ, 1999. – 337 с.

Соціологія. / За ред. Городяненка В.Г. – К.: "Академія", 2002. – 560с.

Соціологія: плани та методичні поради до семінарських занять / Укладачі: Щудло С.А., Романів Т.М., Мірчук І.Л., Галелюка О.Я. – Дрогобич, 2003. – 56с.

Соціологія. Курс лекцій / За ред. Щудло С.А., Романіва Т.М., Мірчук І.Л. – Дрогобич: Вимір, 2004. – 240 с.

Соціологія: Терміни, поняття, персоналії. Навч. словник-довідник / За ред. Піча В.М. – К.: Каравела; Львів: «Новий світ-2000», 2002. – 480 с.

Соціологічна думка України. / За ред. Захарченко М.В. та ін. – К.: "Заповіт", 1996. – 424с.

Україна на зламі тисячоліть: Історичний екскурс, проблеми, тенденції та перспективи. – К.: МАУП, 2000. – 384 с. **Українське суспільство:** Десять років незалежності (соціологічний моніторинг та коментар науковців). – К.: Ін-т соціології НАН України, 2001. – 348 с.

Управління університетом: Проблеми та шляхи їх вирішення. Мат-ли міжнар. Семінару 23-24 листопада 2001 р., м. Львів. – Дрогобич: КОЛО, 2002. – 216 с.

Черниш Н. Соціологія. Курс лекцій. – Львів: Кальварія, 2003. – 544 с.

Шатохін А.М. Соціологія села. – К.: Науковий світ, 2000. – 271 с.

Шановал М. Загальна соціологія. К.: Укр. центр духов. культури, 1996. – 367 с.

Щудло С.А. Соціологія: Структурно-логічні схеми і таблиці. Навчально-методичний посібник – Дрогобич: Вимір, 2002. – 52 с.

Шульга М. Українська соціологія у пошуках самоідентичності // Соціологія: Теорія, методи, маркетинг. – 2000. – №2. – С.170 – 177.

Шульга Н.А. Великое переселение народов: Репатрианты, беженцы, трудовые эмигранты. – К.: Ин-т социологии НАН Украины, 2002. – 700 с.

Гіденс Е. Соціологія. – К: Основи, 1999. – 726 с.

Городяненко В.Г. Историография социологии: Учебное пособие. – Днепропетровск: ДГУ, 2000.-154 с.

Дворецька Г.В. Соціологія праці: Навчальний посібник. – К.: Вид-во КНЕУ, 2001. – 244 с.

Жоль К.К. Философия и социология права: Учеб. пособие. – К.: Юринком Интер, 2000. – 444 с.

Іванов В.Ф. Соціологія масової комунікації: Навч. посібник. – К.:ВПЦ «Київс. Ун-т», 2000. – 209 с.

Кутуєв П.В. Ключові проблеми політичної соціології: Підручник. – К.: Центр Вільної Преси, 2001. – 236 с.

Піча В. Соціологія. К.: Каравела, 2000. – 248 с.

Основи соціології. Навчально-методичний комплекс для студентів заочної форми навчання./ Укл. Щудло С.А., Романів Т.М., Мірчук І.Л. – Дрогобич: ДДПУ, 2005. – 138 с.

Піча В., Магазишникова І., Черниш Н. Соціологія: Курс лекцій. – Львів: Новий Світ, 2002.-312 с.

Полторак В.А. Социология общественного мнения: Учеб. Пособие. – К. – Днепропет-ровск: Арт-Пресс, 2000. – 264 с.

Прибиткова І.М. Основи демографії. – К.: АртЕк, 1995. – 256с.

Пилипенко В.Є. Реформи. Підприємництво. Культура. – К.: Стилос, 2001. – 151 с.

Пилипенко В., Привалов Ю., Щербина В. Суб'єктивний компонент в соціологічеськом познанні. – К.: Стилос, 2000. – 129 с.

Проблеми розвитку соціологічної теорії. Матеріали першої Всеукраїнс. соціолог. конференції. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2001. – 381 с.

Розумний М. Українська ідея на тлі цивілізації. – К.: Либідь, 2001. – 28 с.

Ручка А.О. Навчально-методичний комплекс з курсу «Соціологія культури». — К.: МСУ, 2000. - 13 с.

Рущенко І.П. Соціологія злочинності. – Харків: Вид-во нац. ун-ту внутр. справ, 2001, – 370 с.

Рябчук М. Від Малоросії до України: Парадокси запізнілого націєтворення. – К.: Критика, 2000. – 303 с.

Соціальна експертиза в Україні: Методологія, методика, досвід впровадження / За ред. Ю.Саєнка. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2000. – 193 с.

Н.Смелзер	Соціологія – це наукове дослідження суспільства та соціальних відносин.
П.Сорокін	Соціологія – це наука про соціальну активність і механізми, що її забезпечують та регулюють.
Н.Черниш	Соціологія – наука про становлення та функціонування соціальних спільнот, між якими складаються певні соціальні відносини і взаємодія, а також про соціальну людину – творця цих спільнот і головного суб'єкта історичного розвитку.
В.Ядов	Соціологія – це наука про становлення і функціонування соціальних спільнот, організацій та процесів як модулів їх існування, наука про соціальні відносини як механізми взаємозв'язку між різноманітними соціальними спільнотами, наука про закономірності соціальних дій та масової поведінки.

Отже, тепер ми можемо зробити певні висновки щодо визначення предмета соціології. *Предметом соціологічного аналізу* є суспільство як цілісна система з її структурними елементами, яка досліджується через поведінку та соціальну взаємодію особистостей і соціальних спільнот.

Соціологія – це наука про суспільство як цілісну систему, механізми її функціонування і розвитку, що здійснюються через сукупність сумісних дій та взаємозв'язків суб'єктів суспільного процесу – індивідів та соціальних спільнот.

Важливим, ключовим для соціології виступає поняття соціального.

Соціальне – це сукупність тих чи інших властивостей і особливостей соціальних відносин, що інтегрована індивідами або спільнотами в процесі спільної діяльності (взаємодії) в

конкретних умовах. Ця сукупність проявляється у їх ставленні один до одного, до свого становища в суспільстві, до явищ і процесів суспільного життя. Будь-яка система суспільних відносин (економічних, політичних та ін.) стосується відносин людей один до одного і до суспільства. Тому кожна з тих систем завжди має свій чітко виражений соціальний аспект. Можна виділити такі основні риси, що характеризують специфіку соціального:

- загальна якість, що властива різним групам індивідів і є результатом інтеграції ними тих чи інших якостей суспільних відносин;

- вона відбиває обумовлені сучасними суспільними відносинами (економічними, політичними тощо) взаємозв'язки або відносини індивідів та їх груп. Це означає, що характер, зміст відносин між різними індивідами і їх групами залежить від місця, яке вони в них займають;

- соціальне проявляється у відносинах різних індивідів і груп індивідів один до одного, до свого становища в суспільстві, до явищ і процесів суспільного життя;

- це є результатом "спільної діяльності різних індивідів", що проявляється у спілкуванні та взаємодії цих індивідів.

Соціальне явище або процес виникає тоді, коли поведінка одного індивіда підпадає під вплив іншого або груп (спільнот) незалежно від того, чи вони фізично присутні чи ні. Саме в процесі взаємодії один з одним індивіди впливають один на одного, сприяють взаємній інтеграції тих чи інших якостей суспільних відносин.

Соціальне виникає у ході взаємодії людей, детермінується відмінностями, їх місцем і ролі в конкретних суспільних відносинах, що своєю чергою проявляється в різних ставленнях індивідів і груп (спільнот індивідів) до явищ і процесів суспільного життя.

Поєднуючи теоретичні та емпіричні засоби, соціологія досліджує саме загальні якості будь-якого прояву соціальності. Специфіка соціології полягає у тому, що кожний прояв людської життєдіяльності вона вивчає в його соціальному контексті, у взаємозв'язку зі всім суспільним організмом як цілісною системою, у взаємодії різних сторін, рівнів, підсистем.

Протидія епідемії ВІЛ/СНІДу у молодіжному середовищі: Знання, ставлення, поведінка. Аналітичний звіт за результатами опитування «Знання. Ставлення. Поведінка.» підлітків та молоді Південних регіонів України у рамках спільного проекту з Дитячим фондом Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ) «Профілактика ВІЛ / СНІДу серед підлітків та молоді Південного регіону України. — К.: Представництво ЮНІСЕФ в Україні, Державний центр соціальних служб для молоді, Український інститут соціальних досліджень, 2001. — 77 с.

Про становище молоді в Україні (за підсумками 1999 року): Щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України. — К.: Український інститут соціальних досліджень, 2000. — 159 с.

Про становище молоді в Україні: (Щодо підтримки молоді сім'ї, посилення соціального захисту дітей та молоді у 2001-2006 рр.): Щоріч. доп. Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України / Т.В. Безулік, А.І. Білий, Є.І. Бородін та ін. — К.: Гопак, 2006. — 360с.

Про становище сімей в Україні: Доповідь за підсумками 1999 року. — К.: Державний комітет молодіжної політики, спорту і туризму України, Український інститут соціальних досліджень, 2000. — 212 с.

Сокурская Л. Г. Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода. — Харьков: Харьковский национальный университет имени В.Н.Каразина, 2006. — 576 с.

Стан здоров'я населення України: Експрес-інформація Державного Комітету Статистики України від 27 лютого 2002 р.

Українське суспільство 1994-2001: Результати опитування громадської думки. — К. Інститут соціології НАН України, МІА «Подія», 2001. — 128 с.

Українське суспільство 1994-2005: Динаміка соціальних змін / за ред. В.Ворони, М.Шульги. — К. Інститут соціології НАН України, 2005. — 653 с.

2. Підручники, навчальні посібники, енциклопедії, довідники та словники

Арбеніна В. Навчально-методичний посібник з курсу «Етносоціологія» для студентів соціологічного факультету. — Харків: Вид-во ХНУ ім. В. Каразіна, 2002. — 54 с.

Злобіна О.Г., Тихонович В.О. Суспільна криза і життєві стратегії особистості. – К.: СтилоС, 2001. – 238 с.

Інформаційний Бюлетень Українського міжнародного комітету з питань науки і культури при Національній академії наук України. – Київ, 2002. – №14. – 52 с.

Київ і кияни: Соціологічні хроніки незалежності / За ред. В.М. Ворони, В.П. Чорноволенка. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2000. – 352 с.

Королько В.Г. Паблік рілейшнз. Наукові основи, методика, практика. – К.: Скарби, 2001. – 400 с.

Куценко О. Общество неравных: Классовый анализ неравенства в современном обществе: Опыт западной социологии. – Х.: Изд-во ХНУ, 2000. – 316 с.

Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць. – Харків: ХНУ, 2004. – 569 с.

Михальченко М., Дашутін Г. Український експеримент на терезах гуманізму. – К.: Парламентське вид-во, 2001. – 336 с.

Можливі шляхи реформування аспірантури / докторантури в Україні: Мат-ли семінару у ЛНУ ім. І.Франка 27-29 квітня 2001. – Львів: ЛНУ, 2001. – 98 с.

Молодь України у дзеркалі соціології. — К.: Український інститут соціальних досліджень, 2001. — 210 с.

Молодіжна політика: проблеми і перспективи. Збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції. – Дрогобич: Коло, 2004. – 212с.

Молодіжна політика: проблеми і перспективи. Збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції. – Дрогобич: Вимір, 2005. – 550с.

Молодіжна політика: проблеми і перспективи. Збірник матеріалів IV Міжнародної науково-практичної конференції. – Дрогобич: Вимір, 2006. – 315с.

Молодіжна політика: проблеми і перспективи. Збірник Матеріалів науково-практичної конференції. – Дрогобич: Вимір, 2007. – 385с.

Перепелиця М.П. Державна молодіжна політика в Україні (регіональний аспект). *Молодіжна політика:* проблеми і перспективи. К.: Український інститут соціальних досліджень, Український центр політичного менеджменту, 2001. – 242 с.

2. Структура соціологічного знання, функції соціології

Соціологія, як і будь-яке інше наукове знання, є певною системою, що має свою структуру, певну розгалуженість на підсистеми (частини, рівні, форми). Елементами цієї структури є загальна соціологічна теорія, спеціальні соціологічні теорії, або теорії середнього рівня і конкретно-соціологічні дослідження. (Рис 1.)

Загальна соціологічна теорія дає уявлення про суспільство як цілісний організм, систему соціальних механізмів, розкриває місце і роль основних соціальних зв'язків, формулює принципи соціального пізнання, основні методологічні підходи до соціологічного аналізу. Зокрема, формулюються вимоги системного аналізу, стратифікаційно-класового підходу, генетичного аналізу, комплексного конкретно-історичного підходу, аналізу явищ у їхній взаємодії з іншими.

Спеціальні соціологічні теорії уточнюють положення загальної соціологічної теорії щодо окремих видів, механізмів соціальної взаємодії. Розрізняють три види спеціальних теорій: 1) теорії, що вивчають закони розвитку і відтворення окремих соціальних спільнот (соціологія міста, села, етносоціологія та ін.); 2) галузеві соціологічні теорії, які розглядають закономірності і механізми життєдіяльності соціальних спільнот в окремих сферах (соціологія праці, економічна соціологія, соціологія побуту, соціологія освіти, дозвілля та ін.); 3) теорії, які аналізують окремі елементи соціального механізму (теорія соціального контролю, теорія комунікацій, теорія соціальної активності, соціологія організацій і т.п.).

Спеціальні соціологічні теорії конкретизують положення загальної теорії, здійснюючи перехід від загальних концептуальних понять до операціональних, за допомогою яких можна виміряти процес. Якщо нас цікавить, наприклад, ефективність телебачення, то слід переходити від загальних понять “суспільної свідомості”, “духовного життя” до таких понять спеціальної соціологічної теорії, як телевізійна аудиторія, її інтереси, потреби, зацікавленість, пізнавальна активність, вдовolenість; розробляти систему показників, а згодом й індикаторів, за допомогою яких можна виміряти процес телевізійного впливу. При цьому необхідно також мати уявлення про особливості соціальних груп, що складають

аудиторію. Таке уявлення дає спеціальне знання про соціальну структуру. Необхідно знати, як зовнішній вплив відбивається у свідомості людей, тобто звернутися до соціології особистості, теорії суспільної думки та ін.

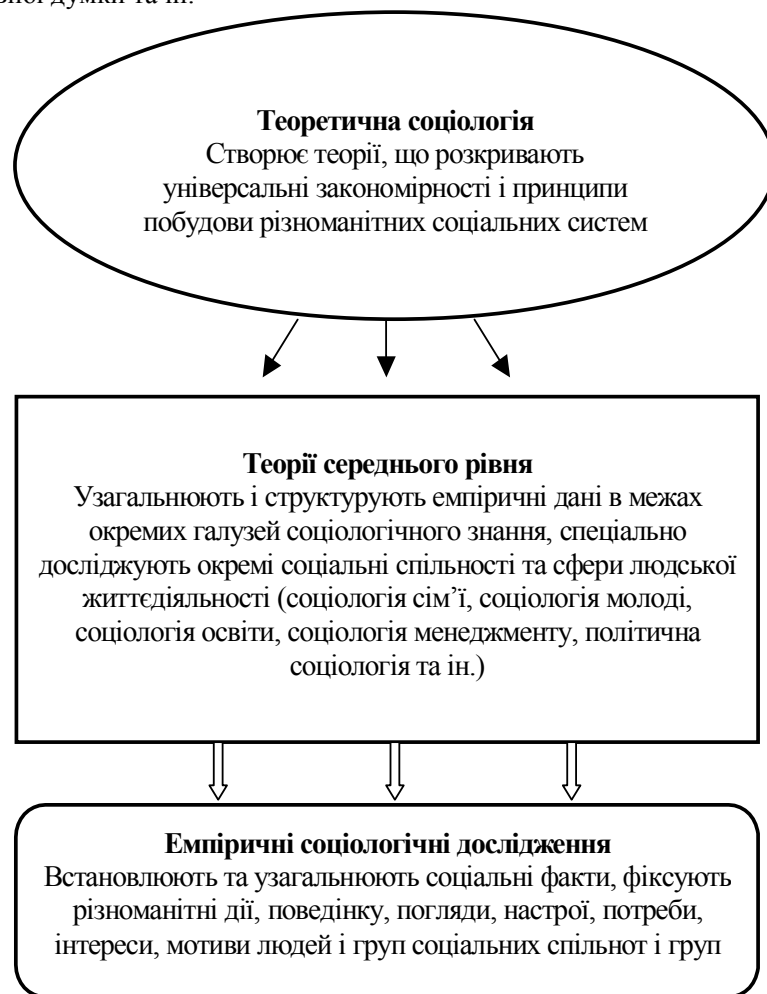

Рис. 1. Структура соціологічної системи знань

Третій структурний елемент соціології – *емпіричні соціологічні дослідження* (теорія, методика і техніка конкретно-

VII. Бібліографія

1. Монографії та збірки праць

Бурлачук В. Ф. Символ и власть: Роль символических структур в построении картины социального мира. – К.: Ин-т социологии НАН Украины, 2002. — 266 с.

Ван Атта Д., Гончарук О., Перротта Л. Українське село на зламі століть: Соціологічний та антропологічний зріз. – К.: Скарби, 2001. – 164 с.

Варій М.Й. Соціальна психіка нації. – Львів: СПОЛОМ, 2002. – 184 с.

Вишняк О.І. Електоральна соціологія: Історія, теорія, методи. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2000. - 310 с.

Врублевський В., Мороз О., Сасенко Ю. Доктрина Кравчука: Начерк програми інтелектуалізації і формування модерної української нації. – К.: Інтелект, 2001. – 84 с.

Гайденко П.П., Давыдов Ю.Н. История и рациональность: Социология Макса Вебера и веберовский ренессанс. – М.: Наука, 1991. – 237 с.

Головаха Е. Социологическая публицистика. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2001. – 227 с.

Громадська думка: теоретичні та методичні проблеми дослідження. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2001. – 337 с.

Давимука С.А., Колодій А.Ф., Кузельюк Ю.А., Подгорнов В.М., Черниш Н.Й. Львівщина на порозі ХХІ століття: Соціальний портрет. – Львів: Ін-т регіональних досліджень НАН України, 2001. – 352 с.

Долженков О. Тоталітаризм в Україні: Проблеми формування та трансформації. - Одеса: Ін-т внутрішніх справ, 2000. – 195 с.

Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика: Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення. – К.: Либідь, 2002. – 447 с.

Друзь Е.В. Социальное положение женщины в обществе. – Харьков: Консул, 2001. – 424 с.

Дудар Н., Филипович Л. Нові релігійні течії: Український контекст. Огляд, документи, переклади. – К.: Наукова думка, 2000. – 132 с.

Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст. – К.: Основи, 1993. – 126 с.

Соціальне
Соціальний інститут
Соціальний статус особистості
Соціальний тип особистості
Соціальні відносини
Соціальні норми
Соціальні санкції
Соціологія
Соціологія культури
Соціологія науки
Соціологія освіти
Соціологія політики
Соціологія сім'ї.
Соціометричний метод
Спенсер Герберт
Спеціальні соціологічні теорії
Спостереження
Суспільство
Традиції
Цінності
Шлюб

соціологічних досліджень). Це вимірювання конкретних соціальних процесів на основі тих підходів, принципів, понять, показників, які дають загальна соціологічна і спеціальні теорії. Іноді третій структурний елемент називають емпіричними дослідженнями, але це неточно, бо тут також присутня своя теорія, зокрема, теорія виміру. Існує багато видів конкретно-соціологічного аналізу. Дослідження різняться за масштабами (міжнародні, загальнонаціональні, регіональні, місцеві), часом дії (довготривалі й оперативні, що проводяться у гранично стислі строки) і т.п.

За метою усі соціологічні дослідження можна поділити на фундаментальні та прикладні. Метою фундаментальних є розвиток науки. Прикладні ж роз'язують завдання, пов'язані з використанням знань для удосконалення соціальних процесів розв'язання практичних задач життєдіяльності суспільства.

Спеціальні соціологічні теорії та конкретно-соціологічні дослідження мають більш яскравіше виражений прикладний характер, ніж загальна соціологічна теорія. Вони безпосередньо зорієнтовані на розв'язування тих чи інших соціальних проблем. Проте глибокі фундаментальні дослідження також можуть мати вихід до царини прикладної соціології. Дані прикладної соціології, здобуті шляхом проведення поглиблених досліджень, використовуються для розвитку наукової теорії.

Розмежування фундаментальних і прикладних досліджень не збігаються з розмежуванням на теоретичні та емпіричні. Останні різняться не за метою, а за рівнем абстрактності одержуваних знань, за специфікою методів, прийомів аналізу. І теоретичні, і емпіричні дослідження можуть мати як фундаментальний, так і прикладний характер.

Усі структурні елементи соціології, усі види соціологічних досліджень тісно пов'язані між собою, доповнюють, одна одну, утворюючи єдину систему соціологічного знання.

Різноманітність зв'язків соціології з життям суспільства, її суспільне призначення визначається насамперед тими функціями, які вона виконує (Табл. 2.) – теоретико-пізнавальною, описово-інформаційною, прогностичною, управлінською. Цей перелік не є вичерпним. Слід розглядати соціологію не лише як науку, а як єдність науки, ідеології, соціотехнології та соціоінженерії. Тому названі функції можна ще доповнити ідеологічною функцією (виробництво розуміючих ідеологій), технологічною функцією

(виробництво перетворювальних технологій), інженерною функцією (теоретичне проектування соціальних об'єктів і реконструювання соціальної реальності). Зазначені функції в українському суспільстві є резервними, належно не виконуються вітчизняною соціологією.

3. Місце соціології в системі суспільних і гуманітарних наук

Нині соціологія не потребує доведення свого права на існування як самостійна наука. Вона одержала широке визнання у всьому світі і міцно зайняла своє місце серед інших наук. Як уже відзначалося, зростає роль і української соціології у розв'язанні загальних проблем реформування українського суспільства, всієї системи соціальних відносин, розбудови нової соціальної реальності в країні.

Особливе місце соціології в системі суспільних і гуманітарних наук зумовлюється цілою наукою факторів: 1) вона є наукою про суспільство, про його явища і процеси;

2) вона включає у себе загальну соціологічну теорію (або теорію суспільства), яка виступає теорією і методологією всіх інших суспільних і гуманітарних наук;

Таблиця 2.

Основні функції соціології

Теоретико-пізнавальна	Поповнення і збагачення існуючого соціологічного знання, розробка концепцій, теорій розвитку суспільства на основі дослідження соціальної дійсності
Описово-інформаційна	Систематизація, опис, нагромадження соціологічної інформації у вигляді аналітичних записок, наукових звітів, статей, книг, комп'ютерних матеріалів, в яких відтворюється ідеальна картина соціального об'єкта, що вивчається, на основі чого робляться практичні висновки і рекомендації
Прогностична	Вироблення та обґрунтування прогнозів про тенденції розвитку соціального явища чи процесу в майбутньому
Управлінська	Соціологічна інформація слугує основою для прийняття управлінських рішень з метою

Економічна соціологія
 Експертне опитування
 Емпіричні соціологічні дослідження
 Електоральна соціологія
 Етнос
 Етносоціологія
 Загальнотеоретична соціологія
 Інтерв'ю
 Конт Огюст
 Клас
 Мала соціальна група
 Маргінал
 Масова соціальна спільнота
 Молодь
 Натуралізм
 Національна політика
 Національні відносини
 Нація
 Обряди
 Опитування
 Первинна група
 Політична організація
 Програма соціологічного дослідження
 Репрезентативність вибірки
 Респондент
 Сім'я
 Сорокін Пітирим
 Соціалізація
 Соціальна група
 Соціальна дія
 Соціальна мобільність
 Соціальна мобільність вертикальна
 Соціальна мобільність горизонтальна
 Соціальна організація
 Соціальна система
 Соціальна спільнота
 Соціальна стратифікація
 Соціальна структура суспільства.

соціології, яка вивчає формування, розвиток і функціонування сім'ї, шлюбно-сімейних відносин у конкретних культурних та соціально-економічних умовах.

Соціологічне дослідження – це система логічно послідовних, методологічних, методичних і організаційно-технічних процедур, яка дозволяє одержати нові достовірні знання про об'єкт, що вивчається, для розв'язання соціальних проблем.

Соціометричний метод – це метод зібрання первинної соціальної інформації про міжособові відносини в малих соціальних групах.

Спеціальні соціологічні теорії – теорії, які вивчають закономірності розвитку окремих спільнот, груп чи сфер людської діяльності.

Спостереження – це метод цілеспрямованого, певним чином фіксованого сприйняття дослідницького об'єкта.

Суспільство - це спосіб буття людства, сукупність історичних форм сумісної життєдіяльності, що постійно розвиваються.

Традиції – елементи соціокультурної спадщини, які передаються з покоління в покоління.

Цінності – це матеріальні предмети, ідеї чи якості, щодо яких індивід або група займають оцінювальну позицію, приписуючи їм особливу роль у житті, відчуваючи необхідність у них, намагаючись оволодіти ними.

Шлюб – це історично визначена соціальна форма стосунків між чоловіком і жінкою, через яку суспільство впорядковує і санкціонує їх статеве життя, встановлює подружні і батьківські права й обов'язки.

VI. Предметний та іменний покажчик

Анкета
Аномія
Вибіркова сукупність (вибірка)
Вторинна група
Генеральна сукупність
Гіпотеза
Групова соціальна спільнота
Девіантна поведінка

оптимізації розвитку та функціонування соціальних систем, інститутів та процесів
--

3) всі суспільні і гуманітарні наук, які вивчають різні аспекти життєдіяльності людини, завжди включають у себе спеціальний аспект, тобто ті закони і закономірності, які досліджують різні сторони життєдіяльності суспільства і людини, завжди включають в себе соціальний аспект, тобто ті закони і закономірності, які досліджуються у тій чи іншій сфері суспільного життя, реалізуються через діяльність людей;

4) техніка і методика вивчення людини і її діяльності, методи соціального виміру, що розробляються соціологією, є необхідними і використовуються всіма іншими суспільними та гуманітарними науками;

5) склалася ціла система досліджень, що проводяться на межі соціології та інших наук, які одержали назву соціологічних досліджень (соціально-економічні, соціально-політичні, соціально-психологічні, соціально-демографічні та ін.).

Будучи наукою про суспільство, соціологія одночасно структурно включає у себе як загальну теорію соціальної різноманітності явищ і процесів суспільного життя, що є об'єктами дослідження суспільних і гуманітарних наук, так і соціальні теорії різних специфічних об'єктів, тобто соціальні теорії праці (соціологія праці), освіти (соціологія освіти), релігії (соціологія релігії) тощо. Те, що соціологія займає загальне, а не часткове місце серед суспільних і гуманітарних наук, не означає її перетворення на філософську науку.

Значення соціології для інших наук полягає у тому, що вона дає науково обґрунтовану теорію про суспільство і його структури, забезпечує розуміння законів та закономірностей взаємодії його різних структур.

Соціологія відрізняється від інших суспільних наук. Для неї характерні пошуки законів, явищ, що виникають “між людьми”, дослідження структур, тобто законів взаємного пристосування складових елементів спільності як цілого пошуку соціальних сил, що проявляються у всіх галузях суспільного життя, об'єктивних сил, що діють і в малих, і у великих спільностях, що виникають спонтанно і поза всілякими цілеспрямованими і умисними діями індивідів та інститутів.

Навіть короткий перелік об'єктів, питань, проблем, які вивчає соціологія, свідчить, що вона має безпосередній вихід на цілий ряд суспільних і гуманітарних наук. Насамперед прослідковується її тісний зв'язок з соціальною психологією. Соціологи, що розробляють проблеми соціальної поведінки індивідів та спільностей, чимало знань черпають з досліджень у галузі психоаналізу і деяких розділів психіатрії. Своєю чергою соціальні психологи разом з психологічними методами спостереження, лабораторного і природного експериментування широко застосовують соціологічні методи, анкетні опитування та інтерв'ю, контент-аналіз, соціальний експеримент.

Спільними проблемами дослідження для соціології і соціальної психології є потреби та інтереси, соціальні установки і ціннісні орієнтації, думки і настрої людей. Однак для кожної з цих наук характерний власний підхід до вивчення цих явищ. Наприклад, при вивченні громадської думки соціолога цікавлять насамперед закономірності формування думки людей в певних соціальних групах, тоді як соціально-психологічні дослідження спрямовані передовсім на пізнання психологічних механізмів становлення і вираження громадської думки.

Соціологія активно співпрацює з соціальною статистикою – галуззю статистики, яка має своїм предметом соціальну сферу суспільства, галузь соціальних відносин і процесів. Соціальна статистика забезпечує соціології інформаційну базу для оперативного аналізу змін у соціальних відносинах і процесах, в орієнтаціях і поведінці верств і груп, для підготовки науково обґрунтованих загальнодержавних і регіональних соціальних програм, біжучої соціальної політики, розробки надійних прогнозів і проектів соціального розвитку.

Тісний зв'язок існує між соціологією та знаннями з права і правознавства. Відійшло в минуле зневажливе ставлення до права певної частини соціологів, які схильні були вважати соціологію лише як наукою про процеси, що спонтанно виникають, і про сили, що спонтанно розвиваються. Своєю чергою змінили свою думку і правознавці, які спираючись на регулювальні нормативні акти довгий час схильні були нехтувати дослідженнями соціологів. Нині ці дві галузі науки зближуються: і соціологи, і правознавці прийшли до висновку, що повний опис і пояснення соціальних процесів, що відбувається сьогодні, вимагають об'єднання двох

Соціальний статус особистості – позиція особистості у соціальній системі, пов'язана з належністю до певної групи чи спільноти.

Соціальний тип особистості – результат взаємодії історико-культурних і соціально-економічних умов життєдіяльності людини, сукупність повторюваних якостей людини як істоти соціальної.

Соціальні відносини – відносини між групами людей або окремими їх представниками, що посідають різне місце в суспільстві, беруть певну участь в його політичному, економічному і духовному житті, відрізняються один від одного способом життя, рівнем і джерелами доходів, структурою особистого споживання.

Соціальні норми – правила поведінки, очікування і стандарти, які регулюють поведінку людей, суспільне життя відповідно до цінностей певної культури і зміцнюють стабільність та єдність суспільства.

Соціальні санкції – це система винагород за виконання норм, тобто за конформізм, і покарань за відхилення від них, тобто за девіацію.

Соціологія – це наука про суспільство як цілісну систему, механізми її функціонування і розвитку, що здійснюються через сукупність сумісних дій та взаємозв'язків суб'єктів суспільного процесу – індивідів та соціальних спільнот.

Соціологія культури – галузь соціології, яка вивчає культуру як соціальний феномен, її місце і роль у взаємодії з іншими системами суспільства, а також взаємодію особистості, спільноти і суспільства.

Соціологія освіти – галузь соціологічної науки, в межах якої вивчається освітній процес, механізм оволодіння людьми накопиченими наукою і соціальною практикою знаннями і узагальненим досвідом, передача цих знань через інститут освіти, його взаємодію із суспільством (виробництвом, соціальною стратифікацією, політикою, мораллю, ідеологією і т. д.).

Соціологія політики – галузь соціологічного знання, яка вивчає соціальні механізми влади та їх вплив у суспільстві, закономірності впливу соціальних спільнот, інститутів на політичний порядок, соціальні засади політичних та державних інститутів, стан, тенденції, напрями функціонування політичної свідомості, політичної поведінки в соціальному середовищі.

Соціологія сім'ї – це спеціальна соціологічна теорія, галузь

Соціальна мобільність – це процес зміни індивідом чи соціальною групою свого місця у соціальному просторі.

Соціальна мобільність вертикальна – переміщення індивіда (соціальної групи) зі зміною соціального статусу вгору або вниз.

Соціальна мобільність горизонтальна – переміщення індивіда (соціальної групи) у соціальному просторі без зміни соціального статусу, на одному й тому ж рівні.

Соціальна організація – цільова соціальна система, призначена для координації діяльності двох і більше людей, шляхом розподілу праці та ієрархізації влади.

Соціальна система – це явище або процес, що складається із певної сукупності елементів (основним елементом є люди), що знаходяться у взаємозв'язку та взаємодії і утворюють єдине ціле.

Соціальна спільнота – це реально існуюча сукупність індивідів, об'єднаних відносно стійкими зв'язками, відносинами, яка має загальні ознаки, що надають їй неповторності, унікальності і відрізняють від інших.

Соціальна стратифікація – поділ суспільства на вертикально розташовані верстви (страти), які мають різний престиж, власність, владу, освіту, стиль життя тощо.

Соціальна структура суспільства - система соціально-демографічних (молодь, пенсіонери), соціально-територіальних (міське, сільське населення), соціально-професійних (вчителі, менеджери, підприємці), соціально-етнічних (українці, поляки, білоруси), соціально-класових (класи, страти) спільнот та відносин між ними.

Соціальне – це сукупність тих чи інших властивостей і особливостей соціальних відносин, що інтегрована індивідами або спільнотами в процесі спільної діяльності (взаємодії) в конкретних умовах.

Соціальний зв'язок – це соціальна дія, що виражає залежність людей чи груп, зумовлену спільною діяльністю конкретних спільнот, у певний час, для досягнення тих чи інших цілей.

Соціальний інститут – сталий комплекс формальних і неформальних правил, принципів, норм, які регулюють різні сфери людської діяльності.

точок зору. Виникла соціальна соціологічна теорія “соціологія права”.

Соціологія, особливо прикладна, базується на математичних знаннях у т.ч. законі великих чисел. На основі відкриттів певних константних залежностей і закономірностей між соціальними явищами виникають принципово нові ідеї, аргументи і способи пояснення останніх, що змінює старі парадигми, зумовлює появу нових методологічних і світоглядних уявлень про суспільство.

У системі суспільних і гуманітарних наук існує дисципліна, з якою зв'язок соціології є найтіснішим. Мова йде про історію. І історія, і соціологія мають об'єктом і предметом своїх досліджень суспільство та його закономірності в їх конкретних проявах. І та, й інша наука відтворюють соціальну дійсність в єдності необхідного і випадкового. Якщо історія відтворює (описує і пояснює) соціальні явища і процеси, що мали місце в минулому, то соціологія – ті, що спостерігаються в даний час. Як історія, так і соціологія мають справу, з одного боку, з наявністю в суспільстві об'єктивних, незалежних від волі і свідомості людей закономірностей, які детермінують зміст, характер і напрямок його розвитку, а з іншого, з існуванням індивідуальних, неповторних явищ і процесів, які не можуть бути причиною пояснень, мають закономірний характер, суттєво впливають на “зигзаги” в розвитку суспільства, його історії. Саме цей, другий вид закономірностей, і є предметом вивчення як історії, так і соціології.

Соціологія не може успішно розвиватися, не спираючись на результати досліджень економічної теорії, політології, соціальної філософії, етнографії, етнології, культурології тощо. Не випадково творці соціології були людьми з широкою гуманітарною і соціальною освітою і не з чистої фантазії вони окреслювали межі соціологічних досліджень.

Історичний розвиток наук, і не лише суспільних, засвідчує, що в точках, де вони стикаються і взаємодоповнюють одна одну, виникають досить цікаві і плідні теорії. Зв'язок соціології з іншими науками ми повинні розглядати швидше через призму тенденції їх зближення і об'єднання, а не їх розгалуження. Нині переважною стає тенденція до комплексного, всебічного дослідження явищ і процесів суспільного життя, до їх дослідження

з точки зору декількох наук, до комбінування (поєднання) їх пізнавальних можливостей.

Отже, соціологія як самостійна наука посідає чільне місце в системі суспільних і гуманітарних наук. Нині вона – це достатньо розгалужена теоретична система знань різного рівня узагальнення: від загальних соціологічних теорій до конкретних галузевих соціологічних дисциплін і спеціальних соціологічних теорій.

Особливістю соціології є те, що вона прагне з'ясувати закони розвитку і функціонування соціальних спільностей і соціальних процесів, розглядає соціальні відносини як механізми взаємозв'язку і взаємодії між цими спільностями, між спільностями й особистістю.

Предметом дослідження соціології є суттєві, значущі, сталі соціальні зв'язки. Кожний прояв людської життєдіяльності соціологія вивчає в його соціальному контексті, у взаємозв'язку з цілою соціальною системою.

Як навчальна дисципліна, соціологія покликана сприяти оволодінню майбутніми спеціалістами основами соціологічних знань, формувати у них соціологічну культуру і соціологічну свідомість, озброювати їх вмінням аналізувати соціальну практику і застосовувати висновки соціологічної науки у своїй професійній діяльності.

Контрольні запитання:

1. Яке місце займає соціологія в системі сучасних наук?
2. Чим відрізняється соціологія від інших наук про суспільство?
3. Як визначається об'єкт і предмет соціології? У чому полягає їх відмінність?
4. Що ви розумієте під терміном “соціальне”?
5. Якою є структура соціологічного знання? Чим відрізняється теоретична соціологія від емпіричної соціології?
6. У чому суть основних функцій соціології?
7. Що дає знання соціології сучасній людині?
8. Чому зростає значення соціології у наш час?
9. У чому проявляється зв'язок соціології з іншими науками?

Політика — галузь відносин між соціальними суб'єктами (класами, соціальними групами, політичними партіями, окремими особами, національними спільнотами, державами) щодо здійснення (використання, розподілу, завоювання) політичної влади.

Політична організація – це сукупність усіх державних і недержавних закладів та організацій, які реалізують політичну владу, беруть участь у регулюванні взаємовідносин між соціальними групами.

Політичні відносини – це стійкі політичні зв'язки і взаємодії, які утворюються у зв'язку з функціонуванням політичної влади. Це стосунки політичних діячів, керівників і маси, еліти та електорату (виборців), еліти і контреліти, лідерів і груп підтримки та ін.

Програма соціологічного дослідження – науковий документ, у якому обґрунтовуються методологічні і методичні прийоми дослідження соціального явища або процесу.

Релігійна свідомість — це форма суспільної свідомості, сукупність ідей, міфів, догм, поглядів та уявлень, почуттів та емоцій, традицій та звичаїв, у яких відображається навколишній світ через уявлення про надприродне.

Репрезентативність вибірки – властивість вибіркової сукупності відтворювати основні характеристики генеральної сукупності.

Респондент – особа, яка є джерелом інформації у соціологічному опитуванні.

Сім'я – це група осіб, які спільно проживають, об'єднані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки.

Соціалізація - процес інтеграції індивіда в суспільство, в різні типи соціальних спільностей (група, соціальний інститут, соціальна організація) через засвоєння ним елементів культури соціальних норм і цінностей на основі яких формуються соціально значущі риси особи називається .

Соціальна група – сукупність індивідів, яка існує реально, фіксується емпірично, характеризується відносною цілісністю і стійкістю, є самостійним суб'єктом історичної та соціальної дії.

Соціальна дія (за М. Вебером) – така дія, яка згідно з намірами дійової особи співвідноситься з діями інших людей і орієнтована на них.

що є основою для виникнення як емоційних стосунків, так і особливих групових цінностей.

Маргінал – індивід (група), що характеризується проміжним чи пограничним становищем щодо певних соціальних спільнот – класових, соціальних, культурних, втрачаючи приналежність до конкретної спільноти.

Масова соціальна спільнота – сукупність індивідів, яких об'єднують певні спільні погляди, схильності, смаки тощо (фани естрадних зірок, уболівальники спортивних команд).

Метод – спосіб, який дослідник використовує для збирання, обробки та аналізу даних.

Молодь – особлива соціально-демографічна група, що займає певне місце в соціальній структурі суспільства, характеризується процесом соціалізації, активного включення в різноманітні стратифікаційні верстви і соціальні підструктури – соціально-професійну, поселенську, сімейно-побутову та ін.

Натуралізм – напрям у соціології, представники якого намагалися зрозуміти соціальне через природниче, біологічне, пояснювали розвиток суспільства різними природними чинниками – кліматичними умовами, географічним середовищем, расовими особливостями людей та ін.

Національна політика – це цілеспрямована діяльність з регулювання відносин між етносами, націями, що виявляється у свідомому впливі державних і суспільних організацій на розвиток міжнаціональних і міжетнічних відносин з метою їх гармонізації.

Національні відносини – це відносини між націями, народностями, етнічними групами та їх державними утвореннями.

Нація — стійка сукупність людей, що історично склалася на основі спільності території, мови, економічного життя і психічного складу, які знайшли свій вияв у єдиній культурі та самосвідомості.

Обряди – це сукупність символічних стереотипних колективних дій, що втілюють у собі ті чи інші соціальні ідеї, уявлення норми і цінності і викликають певні колективні почуття.

Опитування – один з основних видів опитування, який використовує безпосередню соціально-психологічну взаємодію між дослідником і респондентом згідно з поставленою метою.

Первинна група – невелике об'єднання людей, між якими встановлюються прями контакти емоційного характеру (дружба, кохання, симпатія).

Лекція 2

СУСПІЛЬСТВО ЯК СОЦІАЛЬНА СИСТЕМА

1. Соціологічний аналіз суспільства як соціальної системи, його внутрішня будова, основні ознаки та історичні типи.
2. Поняття соціальних спільнот і груп, механізми їх функціонування.
3. Соціальні інститути і соціальні організації як елементи суспільства.
4. Соціальні зміни і соціальні процеси.

1. Соціологічний аналіз суспільства як соціальної системи, його внутрішня будова, основні ознаки та історичні типи

Суспільство – надзвичайно складний і суперечливий предмет пізнання. Воно постійно змінюється, набуваючи все нових і нових форм. У межах однієї і тієї ж країни в різні періоди існували різні типи суспільства. Кожне таке суспільство є не просто сукупністю людей, а єдиною системою соціальних відносин, цілісним соціальним організмом. Завдяки розумінню суспільства як особливого об'єкта наукового пізнання і стало можливим виникнення соціології, її утвердження у незалежному науковому статусі.

При вивченні суспільства, соціальних явищ і процесів соціологія виходить із принципу системності, тобто розглядає їх як соціальні системи. **Соціальна система** – це явище або процес, що складається із певної сукупності елементів (основним елементом є люди), що перебувають у взаємозв'язку та взаємодії і утворюють єдине ціле. Такими соціальними системами є сім'я, студентська група, етнос та ін. Найзагальнішою і найскладнішою соціальною системою є суспільство. Воно формується на основі дрібніших соціальних систем, які, однак, зберігають свою самостійність.

Суспільство набуло сучасного вигляду за тривалий час соціальної еволюції. **Суспільство** визначають як спосіб буття людства, сукупність історичних форм сумісної життєдіяльності, що постійно розвиваються.

Хоча слово "суспільство" дуже часто вживається у буденних розмовах, вчені з великими труднощами визначають сумісні риси цього поняття, оскільки воно дуже містке й динамічне.

У розумінні поняття "суспільство" потрібно виділити два аспекти, два виміри – індивідуальний і соціальний. По-перше, суспільство – це самі люди в їх суспільних відносинах. Всі суспільні явища є зрештою результатом дій індивідів, їхніх цілей, бажань, думок, вільного вибору. Причому діють ці індивіди не відокремлено один від одного, тому суспільство є не просто сукупністю індивідів, а відкритою системою їх спілкування, взаємозв'язків і взаємодій. По-друге, суспільство є такою системою, що здатна до саморегуляції. Суспільство породжує відносно самостійні і незалежні від індивідів форми суспільної інтеграції і регулювання відносин між індивідами, між соціальними спільнотами, тобто виникає система норм і правил, прав і обов'язків, заборон і дозволів.

Суспільство як єдність соціального та індивідуального спрямоване, по-перше, на забезпечення і розвиток самого соціуму і, по-друге, на забезпечення умов для реалізації і розвитку здібностей індивідів, для задоволення ними своїх потреб.

Поняття "суспільство" можна застосувати до будь-якої історичної епохи, будь-якої за чисельністю групи людей, якщо вона володіє такими ознаками:

- має власну назву та історію;
- проживає на території, яку вважає своєю;
- згуртована спільною системою цінностей і норм (традицій, звичаїв, норм, законів, правил), яку називаємо культурою;
- має власну систему управління;
- шлюби укладаються між представниками даної спільноти;
- поповнюється за рахунок дітей, які визнані представниками даного суспільства;
- існує у тривалішому часі, ніж середня тривалість життя окремого індивіда.

В історії соціології існують дві нерозривно пов'язані традиції – розглядати суспільство як "особливе буття" (Г.Спенсер) і досліджувати його як "сукупність взаємодіючих людей" (П.Сорокін).

Суспільство як природно-історична цілісна система складається з економічної, соціальної, політичної та духовної

Економічна соціологія – міжгалузевий науковий напрям, галузь соціологічного знання, що вивчає економіку як соціальний інститут, закономірності її розвитку і функціонування.

Експертне опитування – різновид опитування, під час якого респондентами є експерти – фахівці у певній галузі.

Емпіричні соціологічні дослідження – спосіб вивчення дійсності, предметом аналізу якого є різноманітні дії, погляди, настрої, потреби, інтереси людей чи соціальних спільнот.

Електоральна соціологія – галузь соціологічної науки, яка займається вивченням політичної взаємодії суб'єктів суспільства шляхом аналізу механізмів їх політичної участі в житті соціуму, умов та особливостей об'єднання в політичні групи, політичної презентації інтересів у владній боротьбі тощо.

Етнос — це стійка сукупність людей, споріднених спільним історичним походженням, спільними стабільними особливостями мови і культури, а також усвідомленістю своєї єдності та відмінності від інших подібних утворень, зафіксованою у самоназві.

Етносоціологія – це спеціальна соціологічна теорія, яка вивчає генезис, сутність, функції, загальні закономірності розвитку етносів, міжетнічні відносини, механізм взаємозв'язку етнічних і соціальних явищ.

Загальнотеоретична соціологія – вищий рівень узагальнюючого знання про соціальні процеси, формування та розвиток соціальних відносин, закономірності соціального життя.

Звичаї – форми регуляції діяльності і відносин людей, які відтворюються у певному суспільстві, соціальній спільноті і групі і є звичними для їх членів.

Інституціоналізація – процес виникнення соціального інституту.

Інтерв'ю – вид опитування, що дає змогу отримати відповіді на запитання

Клас – угруповання людей на основі нерівного становища щодо основних соціальних ресурсів, які визначають стиль їхнього життя, життєві шанси та соціальні можливості спільно діяти.

Мала соціальна група – нечисельна за складом (до 30 осіб) соціальна група, учасники якої об'єднані спільною діяльністю і перебувають у безпосередньому стійкому особистому спілкуванні,

50. Аналіз і узагальнення результатів соціологічного дослідження і їх використання у практичній діяльності.

V. Короткий термінологічний словник

Анкета – тиражований документ, який містить певну сукупність логічно послідовних запитань, сформульованих за певними правилами.

Аномія – стан соціальної системи, за якого значна частина індивідів, знаючи про існування обов'язкових норм, ставиться до них негативно або байдуже.

Вибіркова сукупність (вибірка) – модель генеральної сукупності, певна кількість елементів генеральної сукупності, відібраних за певними правилами.

Вторинна група – об'єднання з людей, між якими майже відсутні емоційні зв'язки, а їхня взаємодія зумовлена прагненням досягти певної мети (найчастіше це професійні, виробничі спільноти, наприклад, трудовий колектив, студентська група, виробнича бригада).

Генеральна сукупність – об'єкт дослідження, обмежений часово і територіально.

Гіпотеза – це наукове передбачення про структуру соціальних об'єктів, механізм їх функціонування і розвитку, що висувається для пояснення будь-яких соціальних фактів, явищ і процесів, яке необхідно або підтвердити або відкинути.

Групова соціальна спільнота (соціальна група) – сукупність індивідів, яка існує реально, фіксується емпірично, характеризується відносною цілісністю і стійкістю, є самостійним суб'єктом історичної та соціальної дії.

Девіантна поведінка – дії індивідів (груп), які суперечать встановленим у суспільстві нормам.

Диспозиція особистості - схильність особистості до певного сприйняття умов діяльності та до певної поведінки в цих умовах..

Економічна свідомість – це погляди, потреби, інтереси, ідеї, уявлення, настрої, переконання стосовно економічних процесів і явищ, власного соціально-економічного становища, про види трудової діяльності, про можливості трудової кар'єри та ін.

підсистем і є їх органічною єдністю (Рис. 1). На думку Т.Парсонса, суспільство як система здатне досягнути рівноваги і ефективно функціонувати лише за умови, якщо воно буде забезпечувати:

- 1) раціональну організацію і розподіл своїх матеріальних, людських і культурних ресурсів для досягнення своїх цілей (економічна сфера);
- 2) визначати основні цілі і підтримувати їх досягнення (політична сфера);
- 3) забезпечувати збереження солідарності (інтегрувати суспільство на основі спільних норм і цінностей) (культурна сфера, релігійна діяльність, ідеологія);
- 4) забезпечувати соціалізацію індивідів, підтримувати мотивацію індивідів при виконанні ними соціальних ролей (забезпечує сім'я, яка здійснює первинну соціалізацію, “вбудовуючи” в особистісну структуру людини вимоги соціальної системи і підтримуючи емоційну задоволеність своїх членів).

Суспільство як цілісна соціальна система може бути виражене в трьох аспектах:

- 1) як сукупність індивідів, в основі взаємодії яких лежать ті чи інші загальні обставини (місто, село, колектив тощо);
- 2) як ієрархія соціальних позицій (статусів) особистостей, які включені в діяльність даної системи і соціальних функцій (ролей), які вони виконують на основі даних соціальних позицій;
- 3) як сукупність норм і правил, які регулюють поведінку елементів даної системи.

Перший аспект пов'язаний з поняттям соціальної спільноти, другий з поняттям соціальної організації і третій з поняттям соціального інституту. Таким чином, соціальна система виступає як органічна єдність трьох сторін соціальної спільноти, соціального інституту і соціальної організації.

Історичні типи суспільства

У сучасному світі існують різноманітні форми суспільства, що суттєво різняться між собою за багатьма параметрами, так само і в історії людства можна помітити, що суспільство пройшло в своєму розвитку різні етапи. У соціології по-різному розв'язувалося питання про чинники суспільного розвитку. У натуралістичних концепціях розвиток суспільства пояснювався біологічними законами, природними факторами, зокрема географічними

чинниками тощо. Інші концепції апелювали до людського розуму, оскільки в суспільстві діють люди, наділені свідомістю, розумом, волею. Марксистська соціологічна теорія визначальну роль в історичній еволюції суспільства відводила матеріальному виробництву, економічному фактору: рівню розвитку продуктивних сил і виробничих відносин.

Усі названі фактори є суттєвими і необхідними у суспільному розвитку, і не можна абсолютизувати лише якийсь один, єдиного “мотора” історії вказати неможливо. Однак, в одних ситуаціях певні фактори виявляються сильнішими і постають основними детермінантами.

Незважаючи на різноманітність поглядів щодо типології суспільства, варто звернути увагу на основні два підходи до виділення його історичних етапів, а саме *формаційного*, автором якого був Карл Маркс, та *цивілізаційного*, що ґрунтується на поглядах Уолта Ростоу, Даніеля Белла та ін.

Згідно з марксистською концепцією, суспільство поділяється на *формації* (*первісну, рабовласницьку, феодальну, капіталістичну, комуністичну*). Світовий історичний процес розуміється як лінійне сходження від однієї формації до іншої. Розробка поняття “суспільно-економічна формація” належить К.Марксу, під якою він розумів тип суспільства, що зумовлений певним способом виробництва, формою власності. Сьогодні формаційний підхід є недостатнім для пояснення історичного розвитку. Причому хибним виявився не сам підхід, а його абсолютизація, догматичне ставлення до нього. Уявлення про лінійне сходження від формації до формації не залишає місця для свободи людини, для вибору альтернативних шляхів розвитку. Реальна історія народів, суспільств, держав не вкладається в тісні рамки формаційно розвитку по висхідній. Отже, теорія формаційного розвитку є історично обмеженою. Вона була адекватна епосі, яка пройшла під знаком і гаслом наукового і технічного прогресу (XVIII – XIX століття) і відображає об’єктивні тенденції саме цього періоду.

Більш досконалим для осмислення сучасного суспільства є *цивілізаційний підхід*, що передбачає поділ історії на *доіндустріальне (аграрне), індустріальне і постіндустріальне суспільства*. Цей підхід оформився в 50 – 70-і рр. XX ст.

23. Динамічність соціальної структури, соціальна мобільність, маргіналізація суспільства.
24. Поняття людина, індивід, індивідуальність, особистість у соціології. Соціологічні концепції особистості
25. Процес соціалізації особистості та її основні етапи.
26. Механізми регуляції поведінки особистості. Девіантна поведінка.
27. Соціальна діяльність та поведінка особистості, їх мотивація.
28. “Шлюб” і “сім’я” як основні об’єкти соціології сім’ї. Соціологічні підходи до вивчення сім’ї.
29. Сім’я як соціальний інститут, її структура та соціальні функції.
30. Соціологія молоді в системі соціологічного знання.
31. Молодь як специфічна соціально-демографічна група. Дискусії навколо визначення вікових меж молоді.
32. Економіка як соціальний інститут її функції.
33. Економічна соціологія, її предмет та основні напрямки.
34. Суть і зміст політики як соціального інституту, її функції.
35. Соціологія політики, її предмет та основні напрямки дослідження.
36. Культура як соціальна система, структура та функції соціальних інститутів культури.
37. Соціолокультурна ситуація в українському суспільстві.
38. Освіта як соціальний інститут, її соціальні функції.
39. Система освіти України, напрямки її реформування.
40. Релігія як соціальний інститут, особливості соціологічного дослідження проблем релігії.
41. Сутність, види та основні етапи соціологічного дослідження.
42. Програма соціологічного дослідження і її структура.
43. Спостереження у соціології та його особливості, види спостережень.
44. Опитування у соціологічному дослідженні, види опитування – анкетування та інтерв’ю.
45. Вимоги до побудови соціологічного запитальника.
46. Вивчення документів як метод соціологічного дослідження.
47. Експеримент у соціології, його сутність та особливості.
48. Вибір у соціологічному дослідженні.
49. Способи забезпечення репрезентативності соціологічної інформації.

IV. Орієнтовний перелік питань до заліку

1. Предмет соціології як науки про суспільство, її функції.
2. Структура науки соціології: теоретична і прикладна соціологія, соціологічні теорії “середнього рівня”.
3. Соціологія в системі суспільних і гуманітарних наук.
4. О. Конт як основоположник науки соціології: основні ідеї, завдання і методи.
5. Натуралістичний напрямок в соціології XIX ст. і його основні школи (органістична школа, соціальний дарвінізм, расово-антропологічна школа, географічний напрямок).
6. Психологічний напрямок у соціології XIX ст. і його основні школи (психологія народів, психологія натовпу, психологія наслідування та інстинктивізм).
7. Макс Вебер і теорія соціальної дії.
8. Соціологічна концепція Е. Дюркгейма.
9. Німецька формальна соціологія (Г. Зіммель, Ф. Тьонніс).
10. Основні сучасні соціологічні теорії (структурний функціоналізм, теорія конфлікту).
11. Становлення соціологічної науки в Україні (М. Драгоманов, М. Грушевський та ін.).
12. Соціологічна наука у радянський період.
13. Суспільство як соціальна система, його внутрішня будова, основні ознаки. Типи суспільства (формаційний і цивілізаційний підходи).
14. Поняття соціальних спільнот та соціальних груп, їх базові ознаки.
15. Суть і зміст соціальних інститутів, їх види та функції.
16. Поняття соціальної організації, основні ознаки і типологія.
17. Поняття соціальної структури суспільства, її основні елементи.
18. Соціальна стратифікація суспільства, її історичні типи.
19. Критерії стратифікації (політична, економічна, соціальна).
20. Соціально-демографічна структура, сутність соціально-демографічних відносин.
21. Етнічна спільнота як специфічний елемент соціальної структури. Поняття “етнос” і “нація” в соціології.
22. Соціально-класова і соціально-професійна структури суспільства.

На відміну від формаційної типології суспільства, яка базується на економічних структурах, виробничих відносинах, поняття “цивілізація” фіксує увагу не лише на економіці, а й на сукупності всіх форм життєдіяльності суспільства – економічній, політичній, культурній, духовній. Типи цивілізацій більш глобальні, більш сталі утворення, ніж типи формацій.

На думку Даніеля Белла, автора теорії індустріального і постіндустріального суспільства, “постіндустріальне суспільство не може замінити індустріальне чи навіть аграрне... воно лише додає до них нового виміру”. На думку теоретика постіндустріалізації Олівіа Тоффлера, основними критеріями виділення стадій суспільного розвитку виступають джерела енергії, характер діяльності і місце, що займають інформаційні технології.

Поряд з поняттям “постіндустріальне суспільство” (Д. Белл), існує і йбагато інших категорій для позначення сучасного суспільства. Суспільство “третьої хвилі” чи “суперіндустріальне суспільство” (О. Тоффлер), “посткапіталістичне суспільство” чи “суспільство сервісного класу” (Р. Дарендорф), “пост-модерн” (А. Етціоні), “постбуржуазне” (Г. Ліхтхайм). Розмаїття цих термінів і виникнення нових свідчить про незавершеність формування понятійного апарату.

Паралельно з розвитком теорії постіндустріалізму формувалась і її специфічна галузь, яка робила акцент на технічні та інформаційні аспекти сучасного суспільства – концепція інформаційного суспільства.

Уже в другій половині 70-х рр. стало очевидним, що технічний прогрес втілюється в інформації та знаннях. Даніел Белл уважає, що виробництво інформації стає однією з основних сфер економічної діяльності. Якщо в аграрному суспільстві економіка була пов’язана з виробництвом достатньої кількості продуктів харчування, а обмежувальним фактором була наявність хорошої землі, мета індустріального суспільства – виробництво товарів, а обмежувальним фактор – капітал, то в постіндустріальному суспільстві основною метою є виробництво і застосування інформації з метою зробити усі інші сфери виробництва ефективнішими, і створити більше матеріальне багатство.

Постіндустріальна економіка – це економіка, в якій сфера послуг лідирує над сферою промисловості, і представлена переважно галузями, що займаються обробкою інформації. Так, у

середині ХХ ст. до 60 % робочої сили США було зайнято в аграрному секторі, а в 1995 році ця цифра складала лише 3 %. У Німеччині з 1960 до 1991 рр. частка зайнятих в сільському господарстві зменшилась з 14% до 3,4%, у Франції – з 23,2% до 5,8%. Водночас частка третього (інформаційного) сектора швидко збільшується. Саме розвиток інформаційних технологій став значною мірою визначати потенціал держави і суттєво впливати на її становище в світовому розподілі праці і міжнародній торгівлі. Постіндустріальне суспільство передбачає перехід від товаровиробництва до сервісної економіки, підвищення ролі освіти, зміну структури зайнятості, розвиток демократії, формування нової політичної системи суспільства, традиційні форми громадської діяльності витісняються творчістю.

У минулому столітті в світовому соціально-економічному просторі відбулися широкомасштабні зміни. У 50-х рр. у найбільш розвинутих економічно державах пройшов процес становлення постіндустріального суспільства, у зокрема в країнах Західної Європи, Північної Америки, у Японії. Основна суть змін полягає в переході від індустріальних виробничих сил (земля, праця, капітал) до постіндустріальних (наука, інформація, культура).

В українському суспільстві унікально поєднані риси як аграрного, індустріального, так і постіндустріального типів, тому визначають його як суспільство змішаного або конвергентного типу.

Одним із найбільш важливих наслідків переходу до постіндустріального суспільства стали процеси глобалізації, що проявилися у трансформації економіки в глобальну, а також глобалізації світового культурного і політичного простору.

2. Поняття соціальних спільнот і груп, механізми їх функціонування

Базовою категорією соціології є соціальна спільнота. В ній міститься вирішальна якість саморуху, джерело розвитку соціального цілого шляхом зіткнення інтересів груп, класів та інших спільнот. Соціальна спільнота є одиницею соціального виміру і своєрідним "соціальним геном", через вивчення якого можна зрозуміти людину, пояснити її поведінку, дії, вчинки.

- розвідувальне;
- аналітичне;
- _____.

3.8. Співвіднесіть поняття

1. Держава	а) територія, обмежена кордонами, на яку поширюється її суверенітет
2. Країна	б) політична організація країни
3. Суспільство	в) соціальна організація країни, в основі якої лежить соціальна структура

Відповідь: 1 ___; 2 ___; 3 ___.

3.9. Запитання є відкритим, напівзакритим чи закритим?

”Оцініть, будь ласка, своє матеріальне становище у даний час:

- стабільне;
- досить стабільне;
- досить погане;
- дужепогане;
- важко відповісти. ”

3.10. Запитання є контактним, фільтруючим, контрольним?

“Чи підробляєте ви у вільний від навчання час:

- так;
- ні, але шукаю роботу (переходьте до пит. 7);
- ні.

Завдання 4. (6 балів)

Поясніть поняття „субкультура”. Опишіть одну з молодіжних субкультур.

- 1999р;
- 2002р.

2.32. Ліцей – це навчальний заклад середньої освіти:

- I-III ступеня;
- II-III ступеня;
- III ступеня.

Тестове завдання №3 (допишіть правильні відповіді, оцінюється у 2 бали, всього – 20 балів)

3.1. З його іменем пов'язується започаткування соціології в Україні (80-і рр. XIX ст.).

3.2. Доповніть перелік основних функцій соціології:

- теоретико-пізнавальна;
  - описово-інформаційна;
  - прогнозування і планування;
1. _____

3.3. Допишіть логічний ланцюжок складових елементів суспільства:

- соціальні спільноти;
  - соціальні організації;
- _____

3.4. Допишіть основні підструктури суспільства:

- соціально-етнічна;
  - соціально-професійна;
  - соціально-класова;
  - соціально-територіальна
- _____

3.5. Запишіть, які з типів стратифікації належать до закритої системи стратифікації, а які – до відкритої: рабство, каста, класи, страти

- **закрита** _____;
- **відкрита** _____.

3.6. Допишіть не вказаний метод збору соціологічної інформації:

- опитування;
  - спостереження;
  - експеримент;
- _____

3.7. Допишіть пропущений вид соціологічного дослідження:

Соціальні спільноти виникають у ході історичного розвитку людства на всіх рівнях його існування і відрізняються величезною різноманітністю форм та змістовних зв'язків усередині них.

Спочатку, на ранніх етапах розвитку людства, люди об'єднувалися в родини, роди і племена на основі кровноспорідненого зв'язку, шукаючи у цих первісних спільнотах захисту від диких тварин, стихійних сил природи чи зовнішніх ворогів. Тобто, на перших етапах розвитку людство спонукалося до творення спільнот швидше зовнішніми чинниками, прагненням забезпечити своє існування і виживання у ворожому і загрозовому для нього світі. З часом у дію вступають інші спонукальні чинники – люди починають об'єднуватися на підставі спільних виробничих інтересів і потреб, релігійних вірувань, політичних поглядів, дозвільних уподобань тощо. Виникнення і переходи людей із групи в групу є природним явищем, що надає суспільному життю динамізму.

Людина з початку свого життя входить у ті чи інші спільноти, а згодом – творить нові, відповідно до умов її розвитку та існування. Внаслідок суспільного поділу праці утворюються соціально-економічні групи: професійні, рангові та ін. У цьому процесі поєднуються два аспекти стихійний, об'єктивний (поділ на класи, соціальні групи, верстви) і свідомий, суб'єктивний (формування партій, рухів, об'єднань за інтересами).

Характерною особливістю соціальних спільнот є те, що на їх основі складаються соціальні системи, в тому числі й суспільство в цілому.

Соціальна спільнота – це реально існуюча сукупність індивідів, об'єднаних відносно стійкими зв'язками, відносинами, яка має загальні ознаки, що надають їй неповторності, унікальності і відрізняють від інших.

За найзагальнішою сукупністю ознак можна виділити два великі підкласи соціальних спільнот – масові і групові спільноти.

Масова соціальна спільнота – сукупність індивідів, яких об'єднують певні спільні погляди, схильності, смаки тощо (фани естрадних зірок, уболівальники спортивних команд). В основному ці спільноти є неструктурованими, аморфними утвореннями ситуативного походження, тому вони не досить стійкі.

Групова соціальна спільнота (соціальна група) – сукупність індивідів, яка існує реально, фіксується емпірично, характеризується відносною цілісністю і стійкістю, є самостійним суб'єктом історичної та соціальної дії.

Роберт Мертон визначає групу як сукупність людей, які певним чином взаємодіють, усвідомлюють свою належність до неї і вважаються її членами з точки зору інших людей. Отже, важливими рисами групи є *членство, ідентичність і взаємодія*. Характерні для неї є також набір соціальних норм та рольова структура.

Розрізняють *первинні і вторинні* соціальні групи. *Первинна група* складається з невеликої кількості людей, між якими встановлюються прямі контакти емоційного характеру (дружба, кохання, симпатія). *Вторинна група* утворюється з людей, між якими майже відсутні емоційні зв'язки, а їхня взаємодія зумовлена прагненням досягти певної мети (найчастіше це професійні, виробничі спільноти, наприклад, трудовий колектив, студентська група, виробнича бригада). В них основне значення надають не особистим якостям людей, а вмінню виконувати певні функції. З часом всередині вторинних груп виникають первинні, оскільки індивіди, входячи в дружні стосунки на роботі, у школі, утворюють нові групи.

У реальному житті важко провести чітку межу між первинними і вторинними соціальними групами. Деякі з них подібні до організацій (існують заради досягнення певної мети), але за своєю структурою нагадують первинні групи.

У сучасному суспільстві дослідники відзначають послаблення ролі первинних груп і панування вторинних. Незважаючи на це, перші продовжують залишатися важливою сполучною ланкою між людиною і більш формальним, організованим суспільним життям.

Соціальні групи, з яких складається суспільство, характеризуються великою різноманітністю. Їх можна класифікувати:

- за кількісним складом (від невеликих соціальних груп до суспільства в цілому);
- за часом існування (від декількох днів до століть);
- за об'єднувальним критерієм (спільність тих чи інших інтересів, цілей, симпатій, цінностей, які поділяються іншими членами);

- теорія “раціонального вибору”;
- соціологічна концепція;
- теорія “політичного поля”.

2.26. Особливі риси, які вирізняють одну людину з-поміж інших, включно з її природними і соціальними, фізіологічними і психологічними, успадкованими і набутими якостями:

- особистість
- індивід;
- людина;
- індивідуальність.

2.27. Відзначте, у кому рядку вірно наведені риси постіндустріального суспільства?

- використання механізмів; комп'ютеризація; 50% працюючих зайняті у промисловому виробництві;
- відкритість суспільства; комп'ютеризація; домінування сфери послуг;
- комп'ютеризація; експортування сировини; неперервна освіта;
- використання механізмів; 50% працюючих зайняті у промисловому виробництві; боротьба з неписьменністю.

2.28. У якому рядку вірно зазначені межі молодіжного віку згідно українського законодавства:

- 14-28;
- 14-35;
- 15-29;
- 14-30;
- 15-30.

2.29. Епохою формування націй є:

- феодалізм;
- капіталізм;
- постіндустріальне суспільство;
- соціалізм.

2.30. На скільки рівнів на підставі ліцензування і акредитації поділяються заклади професійної освіти в Україні:

- 2 рівні;
- 3 рівні;
- 4 рівні;
- 5 рівнів.

2.31. Болонська декларація прийнята у:

- 1995р;
- 1997р;

2.19 Об'єктивні, зовнішні щодо індивіда фактори, які спонукають його до певних дій:

- мотив;
- стимул;
- інтерес;
- установка;
- інтерес.

2.20. Порівняйте поняття етнос і нація:

- етнос - вища форма розвитку нації;
- ці поняття є рівносильними, тотожними;
- нація – вища форма розвитку етносу.

2.21.У якому рядку правильно наведені лише набуті статуси:

- українка, вчитель, мати;
- мати, одружена, лікар;
- жінка, росіянка, дочка.

2.22. Девіантна поведінка – це:

- протиправна поведінка;
- поведінка, яка не узгоджується зі встановленими у суспільстві нормами;
- асоціальна поведінка, яка тягне покарання.

2.23. Соціальний інститут, який забезпечує раціональний розподіл ресурсів суспільства, відповідає за адаптацію суспільства до зовнішнього середовища:

- економіка;
- політика;
- освіта;
- сім'я.

2.24. Соціальний тип особистості, який добре орієнтується в умовах соціального середовища, вмiє підкорити життєві обставини своїм планам; в орієнтаціях переважає службова кар'єра, особисте життя:

- гармонійний тип;
- традиційний тип;
- технократичний тип;
- неадаптований тип

2.25. Яка з концепцій обґрунтовує залежність виборчої поведінки від приналежності виборців до великих груп (територіальних, класових, конфесійних тощо):

- соціально-психологічна концепція;

- за рівнем згуртованості і організованості (від неформальних груп до об'єднань і партій зі своїми програмами і статутами);

- за характером діяльності (про- чи антисуспільної, спонтанної чи цілеспрямованої тощо) та ін.

Залежно від змісту дій членів групи Юрій Левада виділяє чотири типи груп.

1. *Номінальні групи*, що об'єднуються спільною назвою, їх виділяють за формальними показниками (пасажирів в салоні літака).
2. *Типологічні групи* володіють загальною ознакою, що формує тип, може усвідомлюватися зсередини (соціальний клас, етнічна група, регіональна спільність і т.д.).
3. *Асоціація* – тип групи, члени якої пов'язані між собою, взаємодіють, впливають один на одного (політичні партії, суспільні рухи, громадські організації).
4. *Організація* є групою, що ієрархічно впорядкована, в якій на основі формальних зв'язків забезпечується взаємодія між її членами, об'єднаними спільними інтересами.

Окрім спеціалізації, групи виконують багато функцій. Так, інструментальна група, наприклад, утворюється задля виконання певної діяльності, експресивна – для задоволення емоційних потреб її членів.

Велике значення для функціонування соціальної групи має її розмір. Групу з чисельністю до тридцяти осіб визначають як малу соціальну групу. Діади, тріади, групи з парним числом членів і непарним складом функціонують по-різному. Групи з п'яти осіб зазвичай не стикаються з проблемами, що виникають у групах з парною кількістю членів. У великих і малих групах способи розподілу влади тісно переплітаються зі способами комунікації. У перших в центрі найчастіше є лідер. До великих груп найчастіше відносять етнічні групи, демографічні групи (чоловіки, жінки, пенсіонери, діти), професійні групи (підприємці, вчителі, менеджери), класові групи та ін.

Функціонування і розвиток соціальних спільнот і груп відбувається на основі соціальних зв'язків і відносин між індивідами, які складають ці спільноти. **Соціальний зв'язок** – це соціальна дія, що виражає залежність людей чи груп, зумовлену спільною діяльністю конкретних спільнотей, в певний час, для

досягнення тих чи інших цілей. **Соціальні відносини** - відносини між групами людей або окремими їх представниками, що посідають різне місце в суспільстві, беруть певну участь в його політичному, економічному і духовному житті, відрізняються один від одного способом життя, рівнем і джерелами доходів, структурою особистого споживання. Соціальні відносини можуть мати вертикальний чи горизонтальний характер. Горизонтальний характер мають відносини між людьми, з однаковим соціальним статусом. Вертикальний характер носять відносини між соціальними групами які мають різний соціальний статус. Розвиток суспільства передбачає домінуючу роль вертикальних відносин, що зумовлено зростанням рівня освіти, кваліфікації, досвіду людей. Горизонтальні і вертикальні відносини тісно переплітаються і взаємодіють між собою. Також виділяють соціально-економічні, соціально-класові, соціально-етнічні, соціально-демографічні відносини тощо. Звісно, суспільство об'єктивно складається з різноманітних соціальних спільнот. А між ними, серед них і в них реально виникають різноманітні соціальні відносини. Будь-які відносини, які зумовлюють те чи інше соціальне явище, підпорядковуються діям визначених соціальних закономірностей і тенденцій. Саме ці закономірності та тенденції соціальних відносин і складають предмет вивчення соціології.

3. Соціальні інститути і соціальні організації як елементи суспільства

Невід'ємним елементом суспільства є **соціальні інститути** (лат. institutum – улаштування, установлення). Творення різноманітних соціальних спільнот супроводжується створенням відповідних соціальних інститутів. У повсякденному житті багатоманітність явищ: безпека людини і її освіта, здоров'я і господарська діяльність, науковий пошук чи відпочинок, які складають сенс життя, набувають інституціоналізації, тобто стають гарантованими від випадковості, набувають стійкості. Утворюючи соціальні інститути, суспільство у такий спосіб упорядковує та закріплює певні типи соціальних відносин у найважливіших сферах своєї життєдіяльності, робить їх постійними і обов'язковими для усіх своїх членів.

- завершується з виходом на пенсію;
- триває протягом усього життя.

2.13 Позаформальна освіта – це:

- освіта, яка здійснюється професіоналами-педагогами у традиційних закладах освіти;
- неорганізована освіта, здобуття інформації через засоби масової інформації, від друзів, знайомих;
- гуртки, секції, лекторії - освіта, яка здійснюється не у навчальних закладах і, не завжди завершується видачею документа.

2.14. Егалітарна сім'я – це:

- проста сім'я;
- багатодітна сім'я;
- сім'я, у якій влада між подружжям розподілена порівну;
- сім'я, у якій сумісно проживає декілька поколінь.

2.15. Галузь соціології, яка вивчає “внутрішні процеси” системи освіти, виходить на рівень мікросоціології, досліджує педагогічну систему:

- соціологія освіти;
- педагогічна соціологія;
- соціологія виховання;
- соціологія культури.

2.16. Доповніть ланцюжок історичних типів етнічних спільнот:

- _____
- плем'я
- народність;
- нація.

2.17. Який тип міжетнічних відносин характеризується нав'язуванням однією групою своєї мови, звичаїв, культури, цінностей іншій:

- геноцид;
- сегрегація;
- асиміляція;
- інтеграція.

2.18. У якому рядку правильно визначено етапи процесу соціалізації:

- ідентифікація, адаптація;
- адаптація, інтеріоризація;
- сублімація, інтеріоризація.

- усвідомлена, мотивована дія людини, яка співвідноситься з діями інших людей;

- будь-яка дія, яка здійснюється між двома людьми.

2.6. Виберіть мікросоціологічні теорії:

- теорія соціального обміну; теорія конфлікту;
- теорія конфлікту; структурний функціоналізм;
- структурний функціоналізм; символічний інтеракціонізм;
- символічний інтеракціонізм; феноменологічна соціологія.

2.7. Відзначте, який з варіантів є зайвим:

- постіндустріальне суспільство;
- інформаційне суспільство;
- традиційне суспільство;
- суспільство сервісного класу.

2.8. Багатодітною є сім'я, у якій:

- двоє і більше дітей;
- троє дітей і більше дітей;
- четверо і більше дітей;
- п'ятеро і більше дітей.

2.9. Характеризуючи соціологію політики, Макс Вебер розрізняє типи панування:

- легальне; харизматичне; традиційне;
- тоталітарне; харизматичне; традиційне;
- авторитарне; традиційне; легальне.

2.10. Нуклеарна сім'я – це:

- бездітна сім'я;
- сім'я, у якій спільно мешкають декілька поколінь;
- сім'я, у якій влада належить батькові;
- сім'я, що складається з батьків і дітей.

2.11. Культура окремої специфічної соціальної спільноти, яка має своє власне бачення світу:

- суперкультура;
- субкультура;
- девіантна культура;
- масова культура.

2.12. Соціалізація – це процес, який:

- завершується у 25-30 років;
- завершується у 40-45 років;

Соціальний інститут – сталий комплекс формальних і неформальних правил, принципів, норм, які регулюють різні сфери людської діяльності.

Соціальні інститути – це особливо важливі та глибокі, усталені та регулярні соціальні взаємовідносини, за допомогою яких організовується суспільне життя. Обов'язковим компонентом соціального інституту є *соціальні норми*, які можуть бути *формальними* – у вигляді обов'язкових для виконання законів, нормативних актів, чи *неформальними* – діяти у вигляді звичаїв, традицій, моралі.

Поняття “соціальний інститут” увів у науковий обіг Герберт Спенсер і виділив п'ять типів соціальних інститутів залежно від розв'язуваного ними завдання:

- *домашні або сімейні*, які займаються будівництвом родини, упорядкуванням сімейного життя, вихованням дітей;
- *обрядові чи церемоніальні* – регулюють повсякденну поведінку людей, встановлюють звичаї, обряди, етикет;
- *політичні* – є носіями пануючих у даному суспільстві політичних інтересів і відносин;
- *церковні* – забезпечують інтеграцію суспільства, встановлюють моральні норми і принципи людського співжиття;
- *професійні і промислові* (цехи, профспілки), які виникають на основі поділу праці і регулюють економічні відносини.

У даний час соціологи дещо відійшли від спенсерівської класифікації соціальних інститутів і виділяють такі чотири основні типи інститутів (Табл.1)

У таблиці наведені фундаментальні соціальні інститути. Всередині них функціонують дрібніші утворення, які також називають інститутами, проте неосновними. Наприклад, усередині політичних інститутів ми знаходимо інститути судочинства, адвокатури, президентства, судової експертизи та ін.

Основними **функціями** соціальних інститутів у суспільстві є:

- закріплення і відтворення суспільних відносин у певній сфері;
- регулювання та соціальний контроль;

- інтеграція та згуртування суспільства;
- включення людей у діяльність або комунікативна функція.

Таблиця 1.

Типи та функції соціальних інститутів

Тип інституту	Функції
Економічні (власність, гроші, банки, господарські об'єднання)	Організують економічну сферу суспільства, забезпечують виробництво і розподіл суспільного багатства, регулюють грошовий обіг.
Політичні (державна, Верховна Рада, суд, прокуратура, армія, міліція)	Пов'язані зі встановленням, виконанням і підтриманням певної форми політичної влади, збереженням і відтворенням ідеологічних цінностей.
Культурні та виховні (наука, освіта, релігія, ЗМІ)	Сприяють засвоєнню і відтворенню культурних, соціальних цінностей, соціалізації індивідів.
Соціальні (шлюб, сім'я)	Організують добровільні об'єднання, регулюють повсякденну соціальну поведінку людей, міжособистісні стосунки.

Кожен з соціальних інститутів виконує *явні і латентні функції*. Явні – це ті функції соціального інституту, які офіційно визначені, зафіксовані у нормативних документах, усіма усвідомлюються, є очевидними, підконтрольними суспільству, а латентні – це приховані функції, які офіційно незаявлені, але

свідомому впливі державних і суспільних організацій на розвиток міжнародних і міжособистісних відносин з метою їх гармонізації.

1.11. _____ процес і результат цілеспрямованої передачі і засвоєння систематизованих знань, умінь, навичок, розвитку особи.

1.12. _____ спеціальна соціологічна теорія, яка досліджує закономірності становлення і розвитку молоді як специфічної соціальної спільноти.

1.13. _____ – стійка сукупність людей, що історично склалася на основі спільності території, мови, економічного життя і психічного складу, які знайшли свій вияв у єдиній культурі та самосвідомості, державності (прагненні створити державу).

1.14. _____ -документ, який складається з сукупності логічно послідовних запитань. Для проведення соціологічного опитування.

Тестове завдання 2 (потребує короткої відповіді, яка оцінюється 2 балами, всього – 64 бали)

Знайдіть правильну відповідь і обведіть кружечком її цифрове позначення

2.1. Відзначте, яка країна є батьківщиною соціологічної науки:

- Німеччина;
- Франція;
- США;
- Україна.

2.2. Аномія – це:

- процес створення соціальних норм;
- безнорм'я;
- система суспільних норм.

2.3 Національність вказує про приналежність людини до політичної нації:

- так;
- ні.

2.4. Виберіть прізвища соціологів – представників теорії структурного функціоналізму:

- Л.Козер; Т.Парсонс;
- К.Маркс; Р. Дарендорф;
- Р.Мертон; Т.Парсонс.

2.5. Соціальна дія (згідно теорії М.Вебера) – це:

- будь-яка дія людини;

Визначити свою позицію і обґрунтувати її. Проаналізувати проблеми соціалізації молодого людини в сучасному суспільстві.

5. Завдання для самоконтролю знань студентів

Тестове завдання №1

Напишіть поняття, що відповідає кожному з перерахованих визначень

1.1. _____ – переміщення індивіда (соціальної групи) у соціальному просторі без зміни соціального статусу, на одному й тому ж рівні.

1.2. _____ – сталий комплекс формальних і неформальних правил, принципів, норм, які регулюють різні сфери людської діяльності.

1.3. _____ історично визначена форма відносин між чоловіком і жінкою, через яку суспільство встановлює подружні і батьківські права й обов'язки.

1.4. _____ – об'єднання з людей, між якими майже відсутні емоційні зв'язки, а їхня взаємодія зумовлена прагненням досягти певної мети (найчастіше це професійні, виробничі спільноти, наприклад, трудовий колектив, студентська група, виробнича бригада).

1.5. _____ – правила поведінки, очікування і стандарти, які регулюють поведінку людей.

1.6. _____ – індивід (група), що характеризується проміжним чи пограничними становищем щодо певних соціальних спільнот – класових, соціальних, культурних, втрачаючи приналежність до конкретної спільноти.

1.7. _____ – галузь соціології, яка досліджує виникнення, розвиток і функціонування сім'ї, сімейно-шлюбних відносин у певних соціокультурних умовах.

1.8. _____ – властивість вибіркової сукупності відтворювати основні характеристики генеральної сукупності (вікові, освітні, статеві та ін.).

1.9. _____ – це метод збирання первинної соціальної інформації про міжособові відносини в малих соціальних групах.

1.10. _____ – цілеспрямована діяльність з регулювання відносин між етносами, націями, що виявляється у

насправді виконуються. Наприклад, до явних функцій школи належать набуття грамотності, отримання атестата зрілості, підготовка до вступу у ВЗН, навчання професійним ролям, засвоєння базових цінностей суспільства. Водночас у неї є і латентні функції – набуття певного соціального статусу, виникнення міцних дружніх зв'язків, зниження рівня злочинності та ін.

Процес виникнення соціального інституту отримав назву *інституціоналізації*. Він складається з кількох послідовних етапів:

- виникнення потреби, задоволення якої вимагає сумісних, організованих дій;
- формування загальних цілей;
- поява соціальних норм і правил у ході стихійної взаємодії, що здійснюється методом проб і помилок;
- поява процедур, пов'язаних з нормами і правилами;
- інституціоналізація норм і правил, процедур, тобто їх прийняття і практичне застосування;
- встановлення системи санкцій для підтримання норм і правил;
- створення системи статусів і ролей, що охоплюють усіх без винятку членів суспільства.

Важливу роль у закріпленні соціальних інститутів відіграє механізм *соціального контролю*. Його можна порівняти з центральною нервовою системою інституту. Виконання соціальних норм, що складають соціальний інститут, регулюється і забезпечується системою *соціальних санкцій - заходів, які спонукають індивіда дотримуватися норм*.

Соціальні санкції – це розгалужена система винагород за виконання норм, тобто за *конформізм*, і покарань за відхилення від них, тобто за *девіацію*. І винагороди, і покарання можуть бути як формальними, так і неформальними.

Кожен соціальний інститут характеризується наявністю мети діяльності, конкретними функціями, набором соціальних статусів і ролей. Кожен з інститутів виконує певні, властиві йому функції, і не повинен підміняти один одного. Якщо ж таке трапляється і один з соціальних інститутів перебере на себе невласиві йому функції інших інститутів – тоді руйнується природний розподіл функцій між ними і порушується стан соціальної рівноваги. Так, у СРСР політичні інститути перебрали на

себе ряд функцій економічних, культурних, соціальних інститутів, що призвело до ряду негативних явищ та суспільних деформацій.

Система соціальних інститутів визначає суспільний лад і, відповідно, економічний, політичний уклад суспільства, тип культури, освіти і т.п. Розвиток суспільства відбувається через розвиток соціальних інститутів. Чим більше інституціалізована певна сфера, тим більшими можливостям володіє суспільство. Зрілість суспільства саме і визначається багатоманітністю соціальних інститутів, їх розвинутістю, здатністю надійно, стійко, професійно задовольняти різноманітні потреби індивідів, соціальних спільностей людей.

У сучасному українському суспільстві, яке переживає соціальну трансформацію, простежуються типові риси інституційної кризи (дисфункції у діяльності основних соціальних інститутів). Так, дисфункції політичних інститутів проявляються у нездатності стабілізувати суспільне життя, працювати в інтересах більшості населення, криміналізації, корумпованості. Результати соціологічних досліджень фіксують зниження авторитету основних інститутів державної влади та довіри до них.

Поряд з соціальними соціальними інститутами важливим елементом суспільства є **соціальні організації**, які ще часто називають складними соціальними інститутами. Суспільство немислиме без соціальних організацій – магазинів, банків, підприємств, університетів, лікарень, в'язниць та ін.

Соціальна організація – *цільова соціальна система, призначена для координації діяльності двох і більше людей, шляхом розподілу праці та ієрархізації влади.*

Слово “*організація*” прийшло до нас з французької мови, куди потрапило з латинської, що означає *organizo* – надаю стійкого вигляду, влаштовую. Соціальна організація – це сукупність ієрархічно розташованих та впорядкованих соціальних позицій (статусів), виконуваних функцій (ролей), відносин і зв'язків працівників, які прагнуть до реалізації певних цілей узгодженим чином. Організація характеризується такими ознаками: *має власну назву, статут, мету, сферу діяльності, порядок роботи, штат працівників, інколи уніформу та ін.*

Соціальні організації виникають на основі розподілу праці. У зв'язку з цим в соціальних організаціях мають місце горизонтальні зв'язки. Проте більш суттєвим для розуміння

4. Методичні рекомендації до написання творчого завдання (есе)

Метою написання есе є актуалізація повсякденного досвіду та зіставлення його з термінологічною та концептуальною базою навчального курсу. Дане завдання передбачає перевірку якості засвоєння студентами категоріального апарату соціології, шляхом застосування соціологічних понять та концепцій до аналізу реальних чи віртуальних соціальних ситуацій.

Есе, есей (фр. *essai* — спроба, начерк) — невеликий за обсягом прозовий твір, що має довільну композицію і висловлює індивідуальні думки та враження з конкретного приводу чи питання і не претендує на вичерпне і визначальне трактування теми.

Обсяг роботи – 2-3 сторінки друкованого тексту.

Варіанти есе:

Варіант 1. «Інтерпретація»

Проінтерпретувати, використовуючи категорії соціологічної науки, сюжет фільму чи літературного твору.

Варіант 2. «Автобіографія»

Використовуючи соціологічні поняття та категорії, написати автобіографію. Розглянути власні соціальні статуси та соціальні ролі та статусно-рольову структуру своїх рідних, проаналізувати процеси соціальної мобільності, до яких були причетні.

Варіант 3. «Соціальний портрет»

Описати реальну людину чи персонажа художньої літератури як особистість з точки зору її соціальних характеристик.

Варіант 4. «Case-study» (ситуаційне завдання)

Розглянути реальну соціальну проблему та запропонувати шляхи її дослідження соціологічними методами.

Варіант 5. «Утопія»

Описати проект ідеального суспільства.

Варіант 6. «Я і суспільство: чи легко бути молодим?»

Повідомте, будь ласка, дещо про себе:

14. Ваш вік

1. 20 – 29;
2. 30 – 39;
3. 40 – 49;
4. 50 і старші.

15. Ваш педагогічний стаж

1. до 1 року;
2. 1 – 5 років;
3. 6 – 15 років;
4. 16 – 25 років;
5. понад 25 років.

сутності соціальної організації є те, що вони завжди утворюються за вертикальним (ієрархічним) принципом, у якій виділяються керуюча та керована підсистеми. Ієрархічність побудови організації забезпечує досягнення єдності цілей, додає соціальній організації стійкості й ефективності.

Основне, що привертає найбільшу увагу соціологів у соціальній організації, – це наявність соціальної ієрархії, системи розподілу ролей і статусів, складної мозаїки соціальних відносин і взаємодій, типи і форми влади, лідерство, престиж, службова кар'єра, винагороди, санкції, правила поведінки та ін.

Велика соціальна організація в мініатюрі нагадує суспільство. Різниця полягає лише у масштабі: суспільна ієрархія складається з великих соціальних груп (класів, страт, каст), а організаційна – з малих: вища адміністрація, лінійні керівники, нижчі управлінські чини та службовці і робітники.

І. Пригожин виділив такі три **типи соціальних організацій** залежно від структури:

- **Адміністративні організації** – характеризуються жорстко заданою структурою і високим ступенем формалізації відносин, директивно встановленими зовні цілями, обмеженими можливостями для працівників впливати на них. Наприклад, міністерства, навчальні заклади, лікувальні заклади та ін.
- **Громадські організації** – від адміністративних відрізняються добровільністю членства, менш формалізованими структурами, більшою можливістю впливати на кінцеві цілі. Наприклад, політичні партії, профспілки, клуби за інтересами та ін.
- **Асоціативні організації** – ступінь формалізації відносин є мінімальним, структури рухомі, цілі не декларовані, а вплив на них індивідів досить великий. Яскравий приклад – сім'я.

Залежно від рівня формалізації зв'язків і відносин, розрізняють соціальні організації **формальні і неформальні**. **Формальні організації** будують соціальні відносини на підставі регламентації зв'язків, статусів, норм. В основі формальної організації лежить розподіл праці, який виступає як система статусів – посад, кожна з яких наділена специфічними функціями. Посадові статуси впорядковані в ієрархічну структуру за

принципом керівники – підлеглі, де існує залежність між нижчими (підлеглими) і вищими (керівниками). Основна соціальна функція формальної організації – включення кожного індивіда в організацію як ціле, а через неї – у взаємозв'язок зі суспільством.

Макс Вебер, досліджуючи формальну організацію, вказував, що вона має сильну тенденцію перетворитися в бюрократичну систему (термін “*бюрократія*” – правління чиновників, уведений Мосьє де Гурне у 1745 р.) Проте М.Вебер високо оцінював можливості бюрократії і вважав розвиток позитивною перспективою історичного процесу. Її перевагами вважав високу господарсько-економічну ефективність: точність, швидкість, знання, постійність управлінського процесу, єдиноначальність, субординацію, зведення до мінімуму конфліктів, економічність; а недоліками є ігнорування конфліктних ситуацій, діяльність за шаблоном, відсутність необхідної гнучкості.

Напротиагу формальним організаціям, виникають і функціонують **неформальні організації**, які є спонтанно створеною системою соціальних зв'язків, ґрунтуються на товариських взаєминах та особистому виборі зв'язків учасників і характеризуються соціальною самостійністю. Неформальна організація надає великі можливості для творчої, продуктивної діяльності, розробки і провадження нововведень.

Ефективність функціонування соціальної організації залежить як від внутрішніх чинників, так і від зовнішніх. До внутрішніх можемо віднести систему управління, стиль керівництва, механізм прийняття управлінських рішень, соціально-психологічний клімат колективу та ін. В сучасних умовах акцент зміщується на зв'язки “організація – суспільство”, тобто як функціонує соціальна організація у соціальному середовищі, наскільки вона є гнучкою, мобільною, здатною адаптуватися до мобільного середовища.

4. Соціальні зміни і соціальні процеси

Однією з важливих проблем соціології є дослідження соціальних змін, їх напрямів і механізмів. Соціальна зміна-це перехід соціальних систем, спільностей, інститутів, організацій з одного стану в інший.

10. Якою мірою Ви задоволені своєю роботою у школі?

1. В цілому задоволений(а);
2. Швидше задоволений(а);
3. Швидше не задоволений(а);
4. Цілком не задоволений(а).

11. Який настрій найбільш характерний для вас останнім часом?

1. Оптимізм;
2. Впевненість, спокій.
3. Байдужість;
4. Занепокоєння, тривога;
5. Песимізм, розпач.
6. Інше _____.

12. Як би Ви оцінили матеріальний стан вашої сім'ї?

1. Грошей не вистачає навіть на необхідні продукти;
2. Уся зарплата витрачається на продукти і придбання необхідних недорогих речей;
3. У цілому грошей вистачає, але придбання товарів тривалого користування (телевізор, меблі тощо) пов'язане з труднощами;
4. Живемо забезпечено, але здійснити деякі покупки (квартира, автомобіль) ми не в змозі;
5. Можемо практично ні в чому собі не відмовляти.

13. Що найбільшою мірою може вплинути на ставлення вчителя до роботи і, зокрема, Ваше особисте, ставлення? (вибрати декілька варіантів у кожному стовпчику)

	Ставлення вчителя взагалі	Визначає Ваше ставлення
Бути корисним суспільству	1	1
Підняти соціальний статус вчителя у суспільстві	2	2
Повага оточуючих	3	3
Належна оцінка з боку керівництва школи	4	4
Стосунки в педагогічному колективі	5	5
Можливість професійного зростання	6	6
Висока заробітна плата	7	7
Умови праці (стан кабінетів, матеріально-технічна база)	8	8
Інше (вказіть)	9	9

4. Відвідую уроки колег;
5. Інше (вказіть) _____.

6. Чи вмієте Ви працювати з комп'ютером?

1. Так, вмію і використовую комп'ютерні програми у своїй професійній діяльності;
2. Так, вмію, але використовую комп'ютер головним чином для набору текстів;
3. Не вмію (переходьте до пит.8)
4. Інше _____.

7. Як часто Ви використовуєте комп'ютер у Вашій роботі?

1. Майже щодня;
2. Час від часу;
3. Майже не використовую.

8. Що, на Вашу думку, може сприяти підвищенню рівня навчання у школі? (відзначте не більше 3-ох відповідей)

1. Жорсткіший контроль за якістю знань;
2. Підвищення кваліфікації вчителів;
3. Зміна методів і технологій навчання, впровадження активних і нетрадиційних методів;
4. Індивідуалізація навчання;
5. Посилення контролю за дисципліною учнів у межах навчального процесу;
6. Розвиток в учнів пізнавальної активності, творчого підходу до навчання;
7. Надання учням права вибирати певні навчальні дисципліни;
8. Покращення матеріальної бази школи і умов праці вчителя;
9. Підвищення матеріальної зацікавленості вчителя;
10. Інше (вказіть) _____.

9. Що могло б підвищити зацікавленість учнів у навчанні?

(відзначте до 3-ох варіантів)

1. Забезпечення підручниками;
2. Наявність сучасної додаткової літератури;
3. Зацікавленість вчителя в успіхах учня;
4. Можливість вибору предметів, вчителя;
5. Професійна підготовка вчителя;
6. Особистість вчителя.
7. Що ще? _____.

Поняття «соціальні зміни» у вітчизняній соціології вживалося рідко. Звичніше було поняття «соціальний розвиток», яке характеризує лише певний вид соціальних змін, спрямований на вдосконалення, ускладнення. Поняття «соціальні зміни» і «соціальний розвиток» не тотожні. «Розвиток» виражає ціннісну характеристику, зміни в бажаному напрямі. Але багато соціальних змін не мають чіткого спрямування. Тому в сучасній соціології віддають перевагу нейтральному поняттю «соціальні зміни», яке не має в собі оціночного компонента і охоплює широке коло різноманітних соціальних змін безвідносно до їх спрямованості.

Соціальні зміни — процес виникнення нових явищ структур, характеристик у різних соціальних системах і підсистемах під час їх взаємодії.

Це поняття фіксує факт зрушення, зміни в широкому розумінні слова. Соціальні зміни відбуваються на рівні міжособистісних відносин, на рівні організацій та інститутів, малих і великих соціальних груп, на місцевому, соціетальному та глобальному рівнях.

Соціологія аналізує різні типи соціальних змін: еволюційні й революційні, короткострокові й довгострокові, організовані й стихійні, насильницькі й добровільні, усвідомлені й неусвідомлені, а також зміни на рівні індивіда, групи, організації, інституту, суспільства та ін. (Див. табл.)

Серед багатьох макросоціологічних теорій соціальних змін розрізняють три групи: соціокультурні, індустріально-технологічні та соціально-економічні.

Соціокультурні теорії, які на передній план висувують зміни в соціокультурній сфері — світогляді, релігії, системах цінностей, менталітеті соціальних груп, суспільств та епох. Такі зміни вважаються найфундаментальнішими, що визначають усі інші зміни у суспільстві. Серед цієї групи теорій своєю ґрунтовністю виділяється теорія соціокультурної динаміки П.Сорокіна.

Індустріально-технологічні теорії, які інтерпретують соціальні зміни як похідні від змін в технології матеріального виробництва. Індустріальну (промислово) технологію розглядають як фундамент, на якому відбуваються зміни, і як головне джерело їх. До цієї групи відносять теорії «стадії економічного росту» (І.Ростоу), «єдиного індустріального суспільства» (Р.Арон), «постіндустріального суспільства» (Г.Белл, З.Бжезинський, А.Турен), «кінця ідеологічної ери» (Д.Белл, М.Ліпсет). соціально-економічні теорії, серед яких

найпоширенішими є марксизм. З його точки зору (К. Маркс) вирішальним фактором соціальних змін є економічний розвиток. Кожна з названих груп теорій має свої переваги, але жодна не може розглядатись як вичерпна.

Значні соціальні зміни відбуваються на основі важливих відкриттів і нововведень, тобто інновацій. Поняття «інновація» ввійшло в науку ще в XIX ст. і вживалось при вивченні змін у культурі на протигагу поняттю «традиція». Тепер нововведення розглядається як певна стадія процесу соціальної зміни. Формування особливої галузі соціології — соціології інновації — відбувалось в основному в координатах соціології організацій.

Інновація — комплексний процес створення, поширення та використання нового практичного засобу (нововведення) для задоволення людських потреб, а також пов'язані з цим нововведенням зміни в соціальному середовищі.

Інновація - не тільки відкриття, а і його впровадження. Саме воно спричиняє суттєві зміни в суспільному житті. Не всі інновації однозначно сприймаються суспільством. Різним буває термін їх втілення в життя, яке відбувається шляхом дифузії — передачі інноваційних рис і зразків поведінки від однієї групи до іншої як всередині певного суспільства, так і за його межами.

Інновації є соціокультурним процесом, що вносить у суспільне життя нові культурні зразки. Вони можуть не тільки приєднуватися до існуючих зразків, а й витіснити їх. Так, якщо наукові чи художні інновації в сучасному українському суспільстві приєднуються до того, що вже існує, то ринкові відносини можуть поширюватися тільки внаслідок витіснення адміністративно-командних відносин.

Інновації часто вступають у конфлікт з існуючими культурними зразками, цінностями та нормами. Так, спроби масового розвитку фермерства в Україні в 90-ті роки XX ст. наштовхувалися на опір місцевих чиновників, протидію вкорінених серед селянства колективістських традицій, психології зрівнялівки.

Важливу роль у суспільстві відіграє специфічний різновид соціальної інновації — модернізація. Динамізм людства в останні десятиріччя дедалі більше визначається переходом від індустріального суспільства, метою якого є модернізація, до постіндустріального та інформаційного. Воно базується на створенні, споживанні та поширенні інформації, що є основною формою діяльності великої кількості людей.

2. З яких джерел Ви отримujete інформацію про педагогічні семінари, конференції та інші (наукові, навчальні методичні) заходи?

1. Керівник (директор, завуч);
2. Спілкування з колегами;
3. Спеціальні інформаційні повідомлення;
4. Спеціальні педагогічні періодичні видання;
5. ЗМІ;
6. Інформації не одержую;
7. Інше (вказіть) _____.

3. Чи підвищували Ви свою кваліфікацію (поза межами школи) за останні п'ять років?

1. Так;
2. Ні.

4. Які форми підвищення кваліфікації Ви використовуєте і які з них вважаєте найбільш ефективними? (можна вибрати декілька варіантів у кожному стовпчику)

Форми підвищення кваліфікації	Використовую	Вважаю найбільш ефективними
Стажування в наукових та науково-дослідних інститутах України	1	1
Стажування у закордонних навчальних і наукових центрах	2	2
Курси підвищення кваліфікації	3	3
Семінари, конференції, що проводяться навчальними та методичними центрами	4	4
Засідання методоб'єднання вчителів шкіл	5	5
Методичні семінари, що проводяться у вашій школі	6	6
Отримання другої освіти	7	7
Самоосвіта	8	8
Ніякі	9	9
Інше (напишіть, що саме)	10	10

5. Які форми самоосвіти Ви використовуєте?

1. Відвідую бібліотеку;
2. Виписую спеціальні педагогічні видання (газети, журнали);
3. Обмінююсь інформацією з колегами-вчителями;

3. Взірець інструментарію соціологічного опитування.

*Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка
Кафедра правознавства, соціології та політології*

СОЦІОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ СУЧАСНОГО ВЧИТЕЛЯ

Шановний вчителю!

Просимо Вас взяти участь у соціологічному опитуванні, що проводиться з метою вивчення творчо-професійної діяльності та виявлення шляхів активізації педагогічної майстерності сучасного вчителя.

Уважно прочитайте запитання та із запропонованих варіантів відповідей відзначте кружечком коди тих, що збігаються з Вашою думкою, або допишіть свій варіант.

Опитування є анонімним. Отримані дані будуть використані лише в узагальненому вигляді.

Дякуємо за допомогу!

1. Що, на Вашу думку, найбільшою мірою забезпечує якість підготовки учня в школі? (азначте не більше 3-ох позицій)

1. Професійна підготовка вчителів;
2. Особистісні якості вчителів (порядність, толерантність, принциповість і т. ін.);
3. Методичне забезпечення навчального процесу (навчальні посібники, методичні розробки та ін.);
4. Система контролю й оцінювання знань студентів, зокрема застосування 12-бальної системи оцінювання;
5. Застосування сучасних освітніх технологій (активні методи навчання, Інтернет-технологій і т. ін.);
6. Залучення вчителів до наукової, науково-методичної діяльності;
7. Відповідність навчальних програм сучасним вимогам;
8. Матеріально-технічне забезпечення навчального процесу;
9. Забезпеченість учнів новими підручниками;
10. Забезпеченість вчителів науковою літературою, методичними розробками.
11. Інше (вказіть) _____.

Соціальні ефекти інновацій стають особливо актуальними. Сучасне суспільство змушене реагувати на інновації, сприймати і засвоювати їх у соціальній, культурній та інших сферах діяльності. Несприйняття їх породжує застій соціального життя, регресивні соціальні ефекти. Нединамічне суспільство відстає від суспільств, що прагнуть до інновацій, і не може претендувати на соціальний добробут.

Значні соціальні зміни в суспільстві відбуваються внаслідок спільних односпрямованих і взаємоузгоджених дій людей, які беруть участь у всіх соціальних процесах.

Соціальний процес — послідовна зміна станів у соціальних системах і підсистемах, соціальних інститутах та організаціях, соціальні зміни в динаміці.

У широкому розумінні соціальний процес є сукупністю односпрямованих соціальних дій, які можна виокремити з сукупності інших. Це взаємодія людей або явищ, які відбуваються в організації, структурі груп і змінюють стосунки між людьми чи між складовими спільноти. Здійснюється він під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників, має стійкий порядок взаємодії своїх компонентів, тривалий у часі й спрямований до певного стану об'єкта. Кожен соціальний процес охоплює кілька стадій, які відрізняються за змістом, механізмами, способами зв'язку його елементів.

Найважливішими рисами соціальних процесів є їх загальність і зв'язок із суб'єктом, який здійснює процес. Ніщо не може відбуватися у суспільстві поза соціальним процесом. Функціонування і розвиток проходять в різних формах соціальних процесів. У зв'язку з цим нерідко соціологію вважають наукою, що розглядає соціальні явища як процес.

Зв'язок соціальних процесів із суб'єктами, які його здійснюють, дає змогу уникнути їх безликості, визначити форми і методи їх прискорення, гальмування чи нейтралізації. Усі перетворення в суспільстві, в його елементах, зміни особистості є причиною і наслідком соціальних процесів як історичної практики людей.

Завдання соціології полягає в оцінці соціальних процесів, виявленні проблем і суперечностей його розвитку, глибини і ґрунтовності зв'язків, взаємодії з соціальною організацією, суб'єктом та іншими соціальними процесами. Це важливо для

прогнозування і розвитку цих процесів, вироблення гіпотез, обґрунтування концепцій свідомого подолання досягнутої межі (стану) певного процесу чи явища. Для цього потрібні знання теорії певного соціального процесу, яка розкриває закони і тенденції його розвитку, а також соціологічне вивчення його розгортання.

Характеризуючи соціальні процеси, необхідно брати до уваги стадійність, фазність, етапність їх перебігу й розвитку. Наприклад, процеси соціалізації особистості охоплюють такі етапи життєвого шляху дитинство, юність, зрілість, старість. Кожному з них властиві певні фази розвитку.

Не менш складну структуру мають і процеси, які відображають різні параметри колективів, соціальних інститутів та інших суспільних утворень. Так, кожний соціальний інститут чи трудовий колектив спочатку проходить етап формування, відтак становлення, розвитку, розквіту певних можливостей і, нарешті, поступового розпаду.

Не менш важливо усвідомлювати різноступеневість соціальних процесів, оскільки кожен з них є конкретним і предметним, але ці предметність і конкретність стосуються тільки досліджуваного об'єкта чи аспекту його. Наприклад, процес соціалізації стосується не тільки особистості, бо вона як одна з вихідних одиниць соціальних процесів може реально соціалізуватися тільки за умови залучення до діяльності інших вихідних одиниць соціального аналізу — сім'ї, групи, колективу та ін.

Важливим для класифікації соціальних процесів є з'ясування її базових критеріїв. Один з них — ступінь загальності соціетальних процесів, за яким розрізняють соціетальні (глобальні), загальні, особливі й окремі соціальні процеси. До соціетальних належать процеси всесвітньо-історичного розвитку цивілізації, глибокі процеси економічних, демографічних, екологічних та інших змін.

За характером процеси можуть бути еволюційними, та революційними, за спрямованістю — прогресивними та реакційними. У їх розмежуванні часто використовують поділ на прості й складні, на процеси розвитку і деградації.

За системами, у яких відбуваються процеси, їх класифікують на:

- внутріособистісні (процес самоосвіти);
- процеси у стосунках між двома індивідами;

37. Вплив реклами на свідомість молоді.
38. Сленг як складова молодіжної субкультури.
39. Релігійна свідомість студентської молоді.
40. Ставлення молоді до реклами.
41. Міжнародні відносини в Україні очима молоді.
42. Проблеми функціонування студентських гуртожитків.
43. Приватна вища освіта в Україні: за і проти.
44. Еміграційні настрої молоді.
45. Ставлення молоді до алкоголю.
46. Книга у житті сучасної молоді людини.
47. Модульно-рейтингова система у вузі: переваги і труднощі.

2. Проблематика емпіричних соціологічних досліджень

1. Молодіжне безробіття.
2. Поєднання студентами навчання і роботи.
3. Престижність вищої освіти
4. Адаптація молоді до сучасних умов.
5. Бажана модель сімейних стосунків.
6. Студентство і військова служба.
7. Релігійні орієнтації студентів.
8. Реформування вищої освіти: пошуки, перспективи.
9. Духовна культура молоді: традиції, звичаї, ідеали.
10. Дозвілля та сфера реалізації потенціалу молоді.
11. Молодь і міграційні процеси.
12. Девіантна поведінка молоді.
13. Ідеали молоді: міфи, ілюзії, надії та сподівання.
14. Культура спілкування молоді.
15. Проблеми зайнятості молоді.
16. Молодіжна мода.
17. Аналіз музичних інтересів молоді.
18. Соціологічний аналіз політичних інтересів молоді.
19. Проблеми молоді сім'ї: демографічні, психологічні, економічні.
20. Молодь і азартні ігри.
21. Проблеми молодіжного безробіття.
22. Узалежнення молоді як соціальна проблема.
23. Проблеми спілкування дітей і батьків.
24. Викладач очима студентів.
25. Нетрадиційні форми сім'ї.
26. Ставлення молоді до наркотичних речовин.
27. Студентська субкультура.
28. Престижність вищої освіти.
29. Молодь і наркотики.
30. Життєві пріоритети студентів.
31. Вільний час студента.
32. Молодь і нові інформаційні технології.
33. Правова культура молоді.
34. Соціальний статус вчителя.
35. Молодь і комп'ютер.
36. Болонський процес в оцінках студентської молоді.

- процеси у стосунках між індивідом і групою;
- процеси, які змінюють організацію і внутрішню структуру спільноти;
- процеси, які змінюють відносини між двома групами (спільнотами);
- процеси, які змінюють структуру та організації глобального суспільства.

Соціальні процеси можуть відбуватися об'єктивно та суб'єктивно, бути вираженими у конкретній чи абстрактній формі, детермінованими внутрішніми чи зовнішніми чинниками, пов'язаними зі структурними чи функціональними змінами, кількісними або якісними показниками вимірювання.

Контрольні запитання:

1. Дайте визначення поняття “соціальна система”.
2. Що ви розумієте під поняттям “суспільство”, які його основні ознаки?
3. Вкажіть основні підсистеми суспільства та їх функції.
4. Порівняйте формаційний та цивілізаційний підходи до типологізації суспільства.
5. Охарактеризуйте основні риси постіндустріального суспільства.
6. Як ви розумієте поняття “соціальна спільнота”?
7. У чому різниця між первинними і вторинними соціальними групами?
8. Назвіть основні види соціальних спільнот та проілюструйте їх прикладами.
9. Яка роль соціальних інститутів у суспільстві?
10. Назвіть основні типи соціальних інститутів та вкажіть їх функції.
11. Що включає система соціального контролю?
12. Який взаємозв'язок між соціальними інститутами і соціальними організаціями?
13. Що визначає ефективне функціонування соціальних організацій?

Лекція 4

СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА СУСПІЛЬСТВА

1. Соціальна структура і стратифікація суспільства.
2. Динамічність соціальної структури, соціальна мобільність, маргіналізація суспільства.
3. Стратифікаційні процеси в сучасній Україні

1. Соціальна структура і стратифікація суспільства

Ключовою проблемою соціології є вивчення соціальної структури суспільства та її динаміки. Неможливо провести повний аналіз суспільства без досконалого знання його структури, тобто класів, верств, груп, які його утворюють. Для проведення ефективної соціальної, економічної, культурної політики слід розуміти суть та тенденції розвитку соціальної структури суспільства, мати уявлення про потреби та інтереси різних соціальних груп.

Соціальна структура – це анатомія суспільства, об'єктивно зумовлений його поділ на групи. Поняття соціальної структури суспільства розглядається у декількох аспектах. У широкому значенні під **соціальною структурою суспільства** розуміють *побудову суспільства в цілому, систему соціально-демографічних (молодь, пенсіонери), соціально-територіальних (міське, сільське населення), соціально-професійних (вчителі, менеджери, підприємці), соціально-етнічних (українці, поляки, білоруси), соціально-класових (класи, страти) спільнот та відносин між ними*. У вузькому значенні соціальну структуру суспільства зводять лише до соціально-класової.

Аналізуючи соціальну структуру суспільства, ми бачимо різні її параметри і виміри. По-перше, можна виділи номінальні параметри структури, це – демографічні, етнічні, територіальні. Належність людини за вказаними ознаками до певних спільнот є найчастіше об'єктивною. По-друге, існують рангові параметри соціальної структури (класові, професійні), які формують ієрархічність соціуму. Поняття соціальної стратифікації відображає саме ці вертикальні, а не горизонтальні, зв'язки у суспільстві.

Контрольні запитання слугують для перевірки стійкості, правдивості і несуперечливості відповідей, визначення їх достовірності і щирості.

Контактні запитання слугують становленню контакту з респондентом, їх мета – викликати інтерес до дослідження. Як правило, це перше або одне з перших запитань анкети.

Буферні запитання, як правило, починаються зі слів “Як Ви думаєте..?”, і мають на меті перевести увагу респондента з однієї проблеми на іншу.

Вимоги до формулювання запитань:

- кожне запитання повинно бути логічно зрозумілим і чітко завершеним;
- одне запитання не повинно включати двох і більше запитань;
- слід уникати маловідомих слів, вузькоспеціалізованих термінів і слів з подвійним значенням;
- не задавати дуже довгі запитання;
- питання повинно бути конкретним, слід уникати узагальнень;
- слід або досить розширено вказувати усі можливі варіанти відповідей, або не наводити жодного;
- слід пропонувати лише рівноцінні варіанти відповідей. Респондент повинен бути впевненим, що вибір того чи іншого варіанту ніяк не вплине на його престиж;
- у питанні наводити однакову кількість позитивних і негативних варіантів відповідей;
- питання формулювати так, щоб уникати шаблонних, стереотипних відповідей;
- питання не повинно схилити респондента до певної відповіді. Недопустимі такі форми запитань: “Чи не вважаєте Ви...?”, “Не згодні Ви з тим, що...?” і т.п.

В анкеті питання можуть об'єднуватись у блоки за тематичними і проблемними принципами. При підготовці анкети серйозна увага повинна надаватися її графічному оформленню: чіткий шрифт, наявність місця для запису відповідей. Текст питання не можна розривати і переносити його частину на іншу сторінку.

За змістом питання анкети можна класифікувати на:

1. питання, що виявляють *факти поведінки* в минулому та теперішньому. Це питання про певні дії як респондентів, так і інших осіб;

2. питання, що виявляють *думки* про факти, ставлення, мотиви і норми поведінки;

3. питання, що виявляють фактичну інформацію *про особистість*, про соціальний статус респондента, його демографічні характеристики, професію та ін.

За формою питання бувають *закриті, навізакриті і відкриті*. *Закриті питання* мають в анкеті повний набір варіантів відповідей. *Закриті питання* можуть бути *альтернативні* та *неальтернативні* (їх ще називають питання-меню). В альтернативних питаннях респонденту пропонується вибрати лише один варіант відповіді. *Питання-меню* – це питання, в яких пропонується набір відповідей з правом вибору декількох. *Навізакриті питання* – питання, де окрім наведеного переліку відповідей, можна дописати власний варіант відповіді. *Відкриті питання* – це такі, коли не пропонуються варіанти відповідей, а респондент може відповідати, як бажає, і власноруч вписує відповідь.

Виділяють прямі і непрямі питання. *Пряме питання* – це питання, яке дозволяє одержати пряму інформацію (Напр.: “Чи задоволені Ви своєю роботою?”). *Непрямі*, побічні питання, дають змогу одержати необхідну інформацію не прямо, а через такі питання: „Вважають, що..., а як думаєте Ви?”.

В анкеті виділяють *основні і неосновні* питання. *Основні* питання анкети спрямовані на збір інформації про зміст об’єкта дослідження. *Неосновні* – це питання-фільтри, контрольні, контактні, буферні.

Функція запитань-фільтрів – виділити респондентів, які повинні відповідати на наступні питання від групи респондентів, які не повинні на ці питання відповідати, тобто потрібно розділити сукупність опитаних на декілька масивів.

Наприклад:

“Чи вмієте Ви користуватись комп’ютером?”

1. Так

2. Ні (*переходьте до пит. 15*)”

Вивчення рівності та нерівності – одна з найбільш важливих проблем соціології. Нерівність існує на усіх етапах розвитку суспільства. Навіть у найпростіших культурах, де фактично немає різниці між рівнем багатства чи власності, має місце нерівність між людьми – чоловіками і жінками, молодими і літніми. Описуючи нерівність, соціологи говорять про існування соціальної стратифікації.

Соціальна стратифікація – поділ суспільства на *вертикально розташовані верстви (страти)*, які мають *різний престиж, власність, владу, освіту, стиль життя тощо*.

Соціальна стратифікація – поняття описове, яке відображає соціальне розшарування та нерівність у суспільстві. Стратифікація має декілька властивостей:

- соціальність (позабіологічність) цього явища;
- традиційність, оскільки нерівність становища різних верств зберігається протягом усієї історії цивілізації;
- функціональність, тобто визнання її неминучості, відмову від сприйняття соціальної нерівності як зла, а розуміння її одвічності і корисності для розвитку суспільства.

Нерівність – важливе джерело соціального розвитку.

Історія знає чотири системи стратифікації: **рабство, касты, стани, класи**. Перші три системи належать до закритої (жорсткої) системи стратифікації, що передбачає жорсткі межі страт, заборону переходу з однієї страти до іншої. Класова система стратифікації називається відкритою, оскільки не знає формальних обмежень переходу з однієї страти в іншу.

Рабство – крайня форма нерівності, за якої певні індивіди у прямому розумінні належать іншим як їхня власність. До сьогодні рабство як формальний соціальний інститут зникло.

Касты є характерною рисою культури Індійського субконтиненту. Як правило, межі між кастами дуже різкі, що виключає будь-яку соціальну мобільність. Стійкість цієї системи стратифікації підтримується релігією – індуїзмом.

Стани – складова європейського феодалізму. Феодальні стани склалися з різних страт, наділені різними правами і обов’язками. До найвищого стану належали аристократія та дворянство. Другий стан складало духовництво, наділене значними привілеями. До третього стану належали кріпаки, вільні селяни,

ремісники та купці. Межі між станами не були такими різкими, як за кастової системи, допускалися соціальні переміщення.

Класи – характерна риса капіталістичного суспільства. Увів поняття класу та описав класову структуру суспільства К.Маркс, пояснивши виникнення класів економічними чинниками – суспільним поділом праці, формуванням відносин приватної власності.

Класи відрізняються від інших страт за такими характеристиками:

- не встановлюються законом і не спираються на релігійну традицію, набагато плинніші, ніж інші типи стратифікації;
- індивід, в основному, досягає певного класу, а не отримує його від народження;
- утворюються залежно від різниці в економічному становищі між верствами людей, нерівностей у володінні та контролі над економічними ресурсами, в той час як в інших системах мають основне значення неекономічні фактори.

Клас – *угруповання людей на основі нерівного становища щодо основних соціальних ресурсів, які визначають стиль їхнього життя, життєві шанси та соціальні можливості спільно діяти.*

Основи сучасного підходу до вивчення соціальної стратифікації суспільства закладені Максом Вебером. Він виділив три класоутворювальні критерії: економічний (рівень доходу), політичний (ступінь володіння владою) та соціальний (престиж і соціальний статус).

Сучасні дослідники (П'єр Бурдьє) при розгляді цього питання беруть до уваги не лише економічний капітал, а й культурний (освіта, стиль життя), соціальний (соціальні зв'язки), символічний (авторитет, престиж, репутація).

Соціальна стратифікація – це багатоманітність груп, що різняться стилізацією життя чи стилем життя. Як науковий термін “стиль” використовується у лінгвістиці, мистецтвознавстві, естетиці, психології, соціології. М.Вебер розглядав стиль як критерій соціальної диференціації, як фактор, що інтегрує певну групу і, одночасно, виступає бар'єром, обмежуючи дану групу від вторгнення інших.

III. Організація самостійної роботи студентів

1. Методичні рекомендації до виконання навчально-дослідного завдання

Одним з обов'язкових видів самостійної роботи студента є складання соціологічної анкети. Даний вид роботи передбачає вибір студентом індивідуальної теми дослідження з запропонованих у методичному посібнику (2.1.1 **Проблематика емпіричних соціологічних досліджень**)

Підготовка анкети – складний процес, оскільки анкета – це сценарій бесіди з респондентом.

Основні етапи роботи над анкетой:

- 1) визначення характеру інформації, яку необхідно отримати;
- 2) складання орієнтовного переліку запитань, які повинні бути задані респонденту;
- 3) складання першого варіанту запитальника;
- 4) попередня перевірка цього варіанту шляхом пробного ітерв'ювання;
- 5) виправлення запитальника і його остаточне редагування.

Вимоги до складання соціологічної анкети.

Структурно анкета складається з трьох частин:

1. Вступна частина: вказується суб'єкт дослідження, зазначається тема дослідження (назва анкети), подається звернення до респондента, у якому відзначається мета дослідження, інструкція респондентові по заповненню анкети, вказується на анонімність дослідження.

2. Основна частина (**змістова**). Повинна містити не менше 20 запитань, використовуючи різні їх типи (закриті, напівзакриті, відкриті; лінійні, табличні, альтернативні, неальтернативні; з порядковими, номінальними та інтервальними шкалами).

3. Заклучна частина (**соціально-демографічний розділ, паспортника**) – включає питання, що дають уявлення про особу респондента (стать, вік, освіта, професія, сімейний стан тощо).

Важливим елементом підготовки анкети є складання запитань.

4. У чому полягає об'єктивна необхідність приєднання України до Болонського процесу?

Література для самостійного опрацювання

1. Мартинюк І., Соболева Н. Академічна наука у громадській думці в оцінці експертів // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – №1. – С.134-152.

2. Оксамитна С. Соціально-класові засади освітньої нерівності в Україні // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – № 3. – С.116-136.

Проблемні завдання

1. У чому полягають труднощі входження України у європейський освітній простір?

2. Проаналізуйте систему освіти в Україні та напрямки її реформування.

3. Яка з нижче наведених тез належить представникам елітарного, а яка – егалітарного підходу до вищої освіти? Прихильником якого з підходів є особисто ви. Обґрунтуйте свою думку.

а) усім бажаючим мають бути надані рівні можливості для отримання вищої освіти;

б) головним орієнтиром вищої освіти є високі показники академічної успішності, то ж доступ до неї лише для здібніших і успішніших;

4. Охарактеризуйте взаємовідносини держави–освіти–особи у демократичному та авторитарному суспільствах.

На думку Т.Веблена, стилі життя тісно пов'язані зі споживанням. Для сучасного суспільства характерне демонстративне споживання. Приналежність до певної верстви формує манеру одягатися, поводитися з іншими людьми, спосіб споживання, проведення вільного часу. Життєвий стиль визначається економічним і соціальним становищем. Це стосується рівня і форм споживання продуктів харчування, одяжі, житла, послуг. Середовище, в якому перебуває індивід, ставить більш чи менш жорсткі межі споживання, а отже, обмежує вибір життєвих стилів.

У сучасному суспільстві прийнято розрізняти три класи – вищий, середній і нижчий.

У 40-х рр. соціолог У.Уорнер розробив концепцію класів, що описувала американське суспільство, яка адекватна і до сьогодні.

Таблиця 1.

КЛАСОВА СТРУКТУРА ЗАХІДНОГО СУСПІЛЬСТВА (підхід Р.Уорнера)

Клас	Верства	Професійні групи
Вищий	Вища	Найбагатші люди з відомих сімей, багаті аристократи
	<i>Нижча</i>	Представники великого бізнесу, банкіри, видатні спортсмени, менеджери вищої кваліфікації та ін.
Середній	Вища	Висококваліфіковані та високооплачувані юристи, лікарі, інші відомі фахівці, представники середнього бізнесу, менеджери середньої ланки
	Середня	Інтелігенція (вчителі, лікарі, працівники культури), інженери, дрібні бізнесмени, високооплачувані службовці.

	Нижча	Службовці, висококваліфіковані робітники
Нижчий	Вища	Робітники середньої та низької кваліфікації
	Нижча	Безробітні, люмпени, сезонні робітники, “соціальне дно” (андерклас)

Співвідношення класів у суспільстві свідчить про ступінь його стабільності, рівень розвитку. Соціолог Г.Зіммель вважав, що стабільність ієрархічної структури суспільства залежить від частки і ролі середнього класу. Займаючи проміжне становище, середній клас виконує зв'язуючу і приглушувальну роль між двома полюсами соціальної ієрархії, знижуючи рівень їх протистояння. Чим чисельнішим є середній клас, тим більше шансів у нього впливати на політику держави.

Наявність сильного середнього класу у соціальній ієрархії багатьох сучасних суспільств дає змогу зберегти стійкість, незважаючи на епізодичне наростання напруження серед бідніших верств. Це напруження нейтралізується не стільки силовими методами, скільки нейтральною позицією більшості, в цілому задоволеною своїм становищем, впевненою у майбутньому.

2. Динамічні аспекти соціальної стратифікації

Люди перебувають у постійному русі, а суспільство – у розвитку. Кожен індивід переміщується в соціальному просторі, у суспільстві, де він живе. Іноді ці переміщення людина сприймає відчутно та ідентифіковано, наприклад, переїзд із міста до села, або перехід із православної у греко-католицьку церкву, або з однієї сім'ї – в іншу. Все це змінює позицію індивіда в суспільстві і свідчить про його переміщення в соціальному просторі. Проте існують такі переміщення людини, які важко визначити як соціальні не лише навколишніми, але і їй самій. Наприклад, дуже складно визначити зміни становища індивіда у зв'язку зі зростанням (або падінням) престижу, збільшенням або зменшенням можливостей використання влади, змінами доходу. Водночас, такі

Проблемні завдання

1. Проаналізуйте особливості соціометричних досліджень та з'ясуйте можливості їх застосування у педагогічній діяльності. Проведіть соціометрію у вашій групі, складіть соціограму групи.
2. Сконструуйте соціологічну анкету на запропоновану вам тему.
3. Обрахуйте обсяг вибіркової сукупності при наступних вихідних даних $N=4000$, $\Delta=0,03$ (0,01; 0,05).

Заняття 4

СОЦІОЛОГІЯ ОСВІТИ

1. Освіта як соціальний інститут. Соціальні функції освіти.
2. Соціологічний аналіз системи освіти України, напрямки її реформування.
3. Глобальні проблеми освіти в сучасному світі. Болонський процес.
4. Студентство як об'єкт соціологічного аналізу. Студентська субкультура.

Література

1. Вища освіта в Україні: Навч. посібник / В.Г. Кремень, С.М. Ніколаєнко, М.Ф.Степко та ін. / За ред. В.Г. Кременя, С.М. Ніколаєнка. – К.: Знання, 2005. – 327 с.
2. Курс лекцій по соціології образования: учебн. пособие для студентов вузов / Нар. укр. акад. под общ. ред. В.И. Астаховой. – 2-е изд., перераб. и доп. – Х.: Изд-во НУА, 2009. – 464 с.
3. Соціологія. Курс лекцій. Навч. посібник / За ред. Щудло С.А., Романіва Т.М., Мірчук І.Л. – Дрогобич: Вимір, 2007. – С. 201 – 210.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягають особливості об'єкта і предмета соціології освіти?
2. Охарактеризуйте соціальні функції освіти.
3. У чому полягає сутність світової кризи освіти на сучасному етапі? Які її особливості в Україні?

Питання для самоконтролю

1. Назвіть етапи емпіричного соціологічного дослідження. Чи обов'язково зберігати їх чітку послідовність?
2. Назвіть елементи програми соціологічного дослідження.
3. Що таке вибірка, яка мета її формування, від чого залежить її обсяг?
4. Яким чином досягається достовірність соціологічної інформації?
5. Що таке соціологічне спостереження?
6. У чому полягає специфіка опитування як методу збору первинної соціологічної інформації?
7. Охарактеризуйте структуру соціологічної анкети та вимоги до побудови запитальника.
8. Розкрийте переваги і недоліки соціологічного інтерв'ю.
9. Які методи обробки і аналізу соціологічної інформації?

Література для самостійного опрацювання

1. Дембіцький С. Теоретична валідність вимірювальної процедури і зміщення даних у соціологічному дослідженні // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2008. – № 3. – С. 99-118.
2. Винославська С. Чурилов М. Exit-poll: методика дослідження в оперативному режимі // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2008. – № 1. – С. 189-196.
3. Головаха Є., Горбачик А., Любива Т., Паніна Н., Серєда В., Урсуленко К. Суб'єктивна надійність: теорія і метод вимірювання (ІСН) // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2008. – № 1. – С. 166-187.
4. Горбачик О. Комп'ютерна обробка текстів у якісних та кількісних соціологічних дослідженнях // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – № 1. – С. 166-187.
5. Літвінов С. Застосування поняття відносної похибки оцінювання для розрахунку вибірки із генеральної сукупності з малою часткою ознак // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2008. – № 2. – С. 141-150.
6. Міщенко М. Застосування вуличних опитувань у дослідженнях електоральних орієнтацій // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – № 1. – С. 88-109.

зміни в позиції людини в кінцевому підсумку відбиваються на її поведінці, системі відносин в групі, потребах, установках, інтересах і орієнтаціях. У зв'язку із цим важливо визначити, як здійснюється переміщення індивідів у соціальному просторі, які в соціології прийнято називати процесами мобільності.

Соціальна мобільність – це процес зміни індивідом чи соціальною групою свого місця у соціальному просторі.

Поняття соціальної мобільності було введено в соціологічний обіг П.Сорокіним у 1927 році. З того часу воно активно використовується в соціологічних дослідженнях соціальної структури і нерівності, що буквально означає переміщення індивідів між різними рівнями соціальної ієрархії.

Ступінь соціальної мобільності часто використовується як показник відкритості і рухомості суспільства чи, навпаки, його консервативності, замкнутості. Прикладом закритого суспільства є кастова система в Індії, де соціальна мобільність практично відсутня, а відкритого – сучасні демократичні держави з яскравими проявами соціальної мобільності, де людині забезпечена можливість переміщатися з однієї верстви чи страти в іншу. Загалом можна стверджувати, що в демократичному суспільстві можливість переходу людини з однієї соціальної позиції в іншу не визначається лише родовими ознаками, а багато в чому залежить від самої людини, її активності, творчих здібностей, таланту і вольових якостей, освіти. Саме наявність чи відсутність таких здібностей і якостей визначає рух людини з однієї верстви в іншу. У відкритій системі стратифікації страти мають розмиті кордони, вони дифузно проникають одна в одну, що полегшує і спрощує рух людей (чи груп) у соціальному просторі.

Існує два основні типи соціальної мобільності: горизонтальна і вертикальна (Рис 1.).

Горизонтальна соціальна мобільність – переміщення індивіда (соціальної групи) у соціальному просторі без зміни соціального статусу, на одному й тому ж рівні. Прикладом горизонтальної мобільності є переміщення з однієї релігійної групи в іншу, зміна громадянства та ін. Різновидом горизонтальної мобільності є територіальна мобільність (міграція).

Вертикальна соціальна мобільність – переміщення індивіда (соціальної групи) зі зміною соціального статусу вгору або вниз.

Соціологи виділяють висхідні і низхідні течії вертикальної мобільності. Висхідні течії існують у двох основних формах:

- проникнення індивіда з нижчої верстви у більш високу;
- утворення цими індивідами нової групи і проникнення всієї групи у вищу верству.

Низхідна течія також має дві форми:

- перша полягає у падінні індивіда з більш високої соціальної позиції до більш низької, не руйнуючи при цьому вихідної групи, до якої він належав;
- друга форма проявляється у деградації соціальної групи в цілому, в пониженні її рангу на фоні інших груп або в руйнуванні її соціальної єдності.

Між сходженням вгору і вниз існує певна асиметрія: усі хочуть піднятися і ніхто не бажає спускатися вниз по соціальній драбині. Як правило, сходження вгору – явище, найчастіше, добровільне, а сходження вниз – примусове. Існує два основні види соціальної мобільності – інтергенераційна та інтрагенераційна. Інтергенераційна (міжпоколінна) мобільність вказує на відносини позицій індивідів до позицій їх батьків, а інтрагенераційна (всередині покоління) – на відповідність позицій, які займає індивід у різні моменти свого життя. Другий тип мобільності ще називають соціальною кар'єрою. Наприклад: вчитель стає директором школи, а потім начальником обласного управління освіти і т.д.

4. Проаналізуйте види соціальної мобільності, до яких Ви були залучені. Які наслідки мали ці соціальні переміщення у Вашому житті.

5. До якого з класів належить інтелігенція в українському суспільстві? До якого вона повинна належати? Чи можна її вважати маргінальною групою?

6. Проаналізуйте рівень престижності Вашої майбутньої професії та перспективи його зміни.

Заняття 3

ОРГАНІЗАЦІЯ І ПРОВЕДЕННЯ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Характеристика методів зібрання первинної соціологічної інформації.
2. Вибірка у соціологічному дослідженні. Репрезентативність вибірки.
3. Особливості побудови соціологічної анкети.
4. Використання результатів соціологічного дослідження в практичній діяльності.

Література

1. Практикум з соціології : Навчальний посібник для студ. вузів / За ред. В.М. Пічі. – Львів: Новий світ. – 2004. – 368 с.
2. Павліченко П., Литвиненко Д. Соціологія: Навчальний посібник для студентів. – К.: Лібра, 2000. – 255 с.
3. Піча В. Соціологія: Загальний курс: Навчальний посібник для студ. вузів. – К.: Каравела, 2008. – 248 с.
4. Соціологія. Курс лекцій. Навч. посібник / За ред. Щудло С.А., Романіва Т.М., Мірчук І.Л. – Дрогобич: Вимір, 2007. – С. 223-247.
5. Черниш Н.Й. Соціологія. Підручник за рейтингово-модульною системою навчання. – 5-те вид., перероб. і доп. – Київ: Знання, 2009. – С. 393- 432.

2. Хто такі маргінали, які причини їх появи та джерела фор-мування?

3. Які соціальні верстви з'являються в Україні в умовах рефор-мування, їх особливості?

4. У чому суть процесу соціальної мобільності? Які види мобільності переважають у сучасному українському суспільстві?

5. У чому полягають проблеми становлення середнього класу в Україні?

Література для самостійного опрацювання

1. Коваліско Н. Соціальна стратифікація: теоретичні та методичні засади дослідження на регіональному рівні // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006.– № 3. – С. 137-152.

2. Лейн Д. Еліти, класи та громадянське суспільство в період трансформації державного соціалізму // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006.– № 3. – С. 137-152.

3. Патракова А. Структурні складові відчуття місця в соціальній ієрархії // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2008.– № 3. – С. 119-135.

4. Прибиткова І. Хроніки міграційних процесів в Україні до і після розпаду СРСР // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2009.– № 1. – С. 41-77.

5. Симончук О. Робітничий клас в Україні: тренди рекомпозиції структури. Структурні складові відчуття місця в соціальній ієрархії // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006.– № 2. – С. 38-65.

Проблемні запитання

1. Проаналізуйте, які типи стратифікаційних систем діяли у різні періоди розвитку українського суспільства та охарактеризуйте їх особливості.

2. У чому полягає докорінна зміна економічної сфери сучасних розвинених суспільств і як це впливає на людину?

3. Кого б Ви віднесли у Вашому місті до вищого, середнього та нижчого класів, які перспективи їх зміни у найближчому часі?

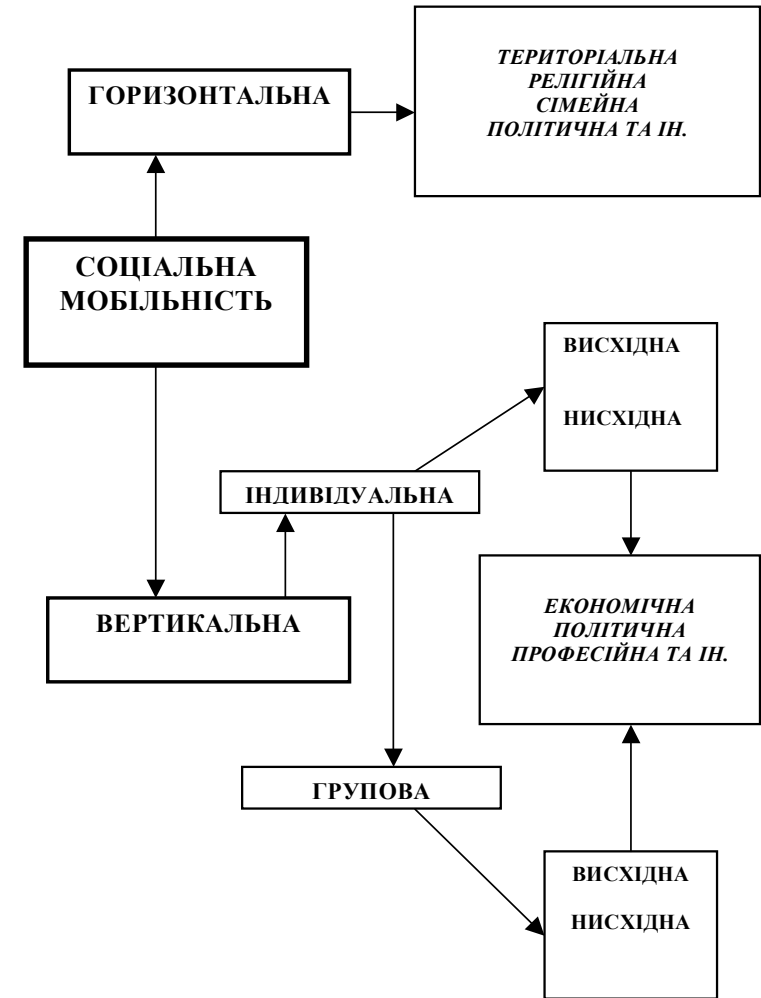

Рис. 1 Види соціальної мобільності

Можна виділити абсолютний і відносний рейтинги мобільності. **Абсолютна** (реальна) **мобільність** – це зміна реальної позиції індивіда у соціальному просторі, а **відносна** (потенційна)

мобільність – це шанси індивіда змінити (найчастіше, підвищити) свій статус. Зміни у відносній мобільності відбивають відкритість чи закритість суспільства.

За визначенням більшості соціологів, мобільність є необхідною для забезпечення стабільності сучасного індустріального суспільства, оскільки відкритий доступ до позицій еліти дає можливість більш здібним людям залишати нижчі соціальні рівні і просуватися вгору. Цим досягається ефект запобіжного клапану, який зменшує ймовірність революцій.

Попри це викликає сумніви ефективність і справедливість соціальної мобільності. Чи завжди до вищих соціальних позицій просуваються кращі, здібніші, більш кваліфіковані? Безумовно, для просування із однієї верстви в іншу або з одного соціального класу до іншого має значення “відмінність в стартових позиціях”. Скажімо, у синів міністра і фермера різні можливості для одержання високих посадових статусів. Тому загальноприйнята офіційна точка зору, згідно з якою для досягнення будь-яких висот у суспільстві треба лише працювати і мати здібності, є некоректною. При дослідженні соціальної мобільності за одиницю аналізу слід брати не лише індивіда, а й сім'ю. Мобільність значною мірою залежить від сім'ї, її економічних, культурних ресурсів (мотивації, знань). Батьки в змозі непрямо (через культурні чинники) впливати на мобільність дитини, її соціальний статус, оскільки батьки передають дитині культурне середовище, смаки, оточення.

До факторів соціальної мобільності відносять професійну підготовку, систему суспільного устрою (відкритий чи закритий тип суспільства), приналежність до політичних партій, різний рівень народжуваності у різних стратах. У процесі соціальної мобільності для подолання культурного бар'єра і бар'єра спілкування індивіди використовують такі канали:

- зміна способу життя, зокрема прийняття нового матеріального стандарту, який сприяв би засвоєнню нового статусного рівня (купівля машини, облаштування квартири тощо);
- формування типової статусної поведінки (стилю життя), яка сприяла б прийняттю особистості у більш високу соціально-статусну верству (одяг, манера спілкування, дозвілля);

3. Чи є українське суспільство постмодерним? У якому напрямі, на вашу думку, йде розвиток сучасного українського суспільства?

4. У чому полягають основні функції і дисфункції сучасних соціальних інститутів в Україні?

5. Охарактеризуйте зміни, які відбулися в одній із соціальних інституцій (на Ваш вибір), які діяли в українському суспільстві протягом останніх 60-и років.

6. Які, на Вашу думку, причини неефективності бюрократичного механізму?

Заняття 2

СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА ТА СТРАТИФІКАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА

1. Поняття соціальної стратифікації та теоретичні підходи до її аналізу.

2. Стратифікаційна структура сучасного українського суспільства.

3. Соціальні витoki середнього класу в Україні та його соціальна роль.

4. Соціальна мобільність, її причини та види. Міграції як вид соціальної мобільності.

Література

1. Практикум з соціології : Навчальний посібник для студ. вузів / За ред. В.М. Пічі. – Львів: Новий світ. – 2004. – 368 с.

2. Павліченко П., Литвиненко Д. Соціологія: Навчальний посібник для студентів. – К.: Лібра. 2000. – 255 с.

3. Піча В. Соціологія: Загальний курс: Навчальний посібник для студ. вузів. – К.: Каравела, 2008. – 248 с.

4. Соціологія. Курс лекцій. Навч. посібник / За ред. Щудло С.А., Романіва Т.М., Мірчук І.Л. – Дрогобич: Вимір, 2007. – 283 с.

5. Черниш Н.Й. Соціологія. Підручник. – Львів: Кальварія, 2003. – 503 с.

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте історичні типи стратифікації.

5. Які функції виконують соціальні інститути в суспільстві?
6. Які причини і наслідки глобалізації у сучасному світі?
7. Який взаємозв'язок між соціальними інститутами і соціальними організаціями?

Література для самостійного опрацювання

1. Бурлачук В. Ще раз стосовно питання: „Що таке суспільство?” // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006.– № 1. – С. 5-20.
2. Головаха Є. Паніна Н. Основні етапи і тенденції трансформації українського суспільства: від перебудови до “помаранчевої революції” // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006.– № 3. – С. 32-51.
3. Кононов І., Хобта С., Щудло С. Донбас і Галичина в регіональній системі України // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2008. – № 3. – С. 73-98.
4. Кутуєв П. Світова система як предмет соціологічного аналізу: нова дослідницька програма Андре Гундера Франка // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2007.– № 2. – С. 17-35.
5. Куценко О. Україна у трансформаційних процесах: Quo vadis? // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2007.– № 1. – С.18-32.
6. Малюк А. Дискурс глобалізації з точки зору світ-системного аналізу // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2005.– № 2. – С. 176-196.
7. Степаненко В. Глобальне громадянське суспільство: концеп-туалізації та посткомуністичні варіації // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2005.– № 2. – С. 156-175.
8. Степаненко В. Громадянське суспільство як дискурс та соціаль-ний нормативний порядок у соціології Джефрі Александера // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006.– № 2. – С. 5-23.

Проблемні завдання

1. Як співвідносяться між собою:
  - еволюція та революція;
  - революційні перетворення і реформи?
2. Чи існують закономірності в розвитку суспільства? Якщо так, то які? Якщо ні, то чому?

- зміна соціального оточення – передбачає встановлення контактів тієї статусної верстви, до якої адаптується індивід;
- шлюб з представником більш високої верстви.

Соціальні переміщення не змінюють самі собою характер соціального ладу, а лише сприяють стабілізації суспільства, посилюють позиції панівних соціальних сил за рахунок поповнення їх обдарованими й активними вихідцями з низів, або формують таку структуру, яка зумовить якісні зміни у суспільстві. Використовуючи закони, податкову політику та інші важелі, держава може регулювати соціальні переміщення, загальмувати чи пришвидшити їх, скерувати напрям руху, полегшити становище одних верств і ускладнити його для інших. Державне регулювання соціальних відносин відбувається з урахуванням цілей економічного і політичного розвитку.

Соціологія приділяє значну увагу вивченню проблем соціальної мобільності у суспільстві, тому що вони мають велике прикладне значення. Особливо важливим є вивчення соціальної мобільності в сучасних умовах суспільного розвитку України.

Часто результатом соціальної мобільності є виникнення *маргіналів*. Характерною рисою сучасного суспільства є наявність маргінальних верств.

Маргінал – *індивід (група), що характеризується проміжним чи пограничним становищем щодо певних соціальних спільнот – класових, соціальних, культурних, втрачаючи приналежність до конкретної спільноти.*

Поняття маргінальної людини (Marginal man) було введено і обґрунтоване у теорії **Роберта Парка**. Характерні риси маргінальної людини соціолог визначив так:

- іммігрант, що живе у “двох світах” одночасно, не належачи до жодного з них;
- має свою сутність, що визначається моральною роздвоєністю, конфліктом, кризою – усе це породжує стан невизначеності, коли старі звички уже не потрібні, а нові – ще не сформовані;
- має своє самопочуття – це “моральне сум’яття”, викликане контактом культур;
- має визначений набір особистісних рис, для яких характерна фрустрація, пригніченість, дискомфорт.

Визначаючи координати маргінальної людини, можна припустити, що вона перебуває на межі конфліктуючих культур, між “двох вогнів”, а її “маршрут” – це рух від однієї культури до іншої.

Маргінальним може бути також усе суспільство, якщо перехід до нових соціальних умов здійснюється швидко, формуються підвалини нового суспільного устрою, водночас все ще продовжують діяти старі стереотипи, цінності, норми поведінки. Наше суспільство зіштовхнулося з явищем “нової маргінальності”. Населення України опинилося між різними системами цінностей. Маргінальна людина українського суспільства є результатом розвитку цього суспільства, з’явилася внаслідок соціальних та політичних процесів розвитку сучасної України. У суспільстві виникла ситуація розладу людини з цінностями цього суспільства, яке виштовхує індивіда на своє узбіччя.

3. Стратифікаційні процеси в сучасній Україні

Процеси трансформації українського суспільства зумовили становлення нового типу соціальної структури. Тип соціальної структури визначається характером суспільно-економічної, політичної системи, в межах якої дана структура функціонує. І якщо суспільство переживає процес соціального зламу, перехідний період, то кардинальні зміни у соціальній структурі стають неминучими.

Тип соціальної структури, що складається нині в Україні, має визначити подальший хід розвитку нашого суспільства. Соціальна структура є головним регулятором соціальної динаміки суспільства, оскільки соціальна структура – це самі люди, організовані в різноманітні спільноти. Але це не означає, що соціальна структура – єдиний регулятор еволюції суспільства. Величезна динамічна сила притаманна інституційним регуляторам – політиці, культурі, науці, освіті, ідеології. Але усі вони діють через активність соціальних груп, що визначається їх місцем у соціальній структурі.

Основні два процеси, які характеризують сучасну соціальну структуру українського суспільства, – це диференціація та поляризація. Диференціація проявляється у появі нових соціальних

II. Плани семінарських занять та завдання для аудиторної роботи

Заняття 1

СУСПІЛЬСТВО ЯК СОЦІАЛЬНА СИСТЕМА

1. Соціологічний аналіз постіндустріального суспільства: сутність, ознаки, основні концепції.
2. Соціальні інститути та соціальні організації як елементи суспільства.
3. Проблема стабільності та розвитку суспільства.
4. Глобалізація та регіоналізація як основні тенденції розвитку соціуму: їх прояви у світі та Україні.

Література

1. Практикум з соціології : Навчальний посібник для студ. вузів / За ред. В.М. Пічі. – Львів: Новий світ. – 2004. – 368 с.
2. Павліченко П., Литвиненко Д. Соціологія: Навчальний посібник для студентів.– К.: Лібра. 2000. – 255 с.
3. Піча В. Соціологія: Загальний курс: Навчальний посібник для студ. вузів. – К.: Каравела, 2008. – 248 с.
4. Соціологія. Курс лекцій. Навч. посібник. / За ред. Щудло С.А., Романіва Т.М., Мірчук І.Л. – Дрогобич: Вимір, 2007. – 283 с.
5. Скотна Н. Особа в розколотій цивілізації: освіта, світогляд, дії. – Львів: Українські технології., 2005. – 384 с.
6. Черниш Н.Й. Соціологія. Підручник за рейтингово-модульною системою навчання. – 5-те вид., перероб. і доп. – Київ: Знання, 2009. – С. 127-147.

Питання для самоконтролю

1. Що ви розумієте під поняттям “суспільство”, які його основні ознаки?
2. Зіставте поняття країна, держава, суспільство, яке з них є первинним?
3. Охарактеризуйте формаційний і цивілізаційний підходи до виділення історичних типів суспільства.
4. Порівняйте поняття “соціальна спільнота” і “соціальна група”, яка між ними різниця:?

8. Назвіть основні напрямки соціології політики.
9. У чому суть електоральних досліджень як різновиду соціологічних досліджень?
10. Назвіть та розкрийте функції економіки як соціального інституту.
11. Дайте визначення понять “сім’я” і “шлюб”, зіставте їх.
12. У чому полягає відмінність у розумінні сім’ї:
  - а/ як малої соціальної групи;
  - б/ як соціального інституту?
13. Зіставте поняття “етнос” і “нація” і дайте характеристику цих об’єктів етносоціології.
14. Розкрийте основні типи міжетнічних відносин.
15. У чому проявляється специфіка молоді як соціально-демографічної групи? В чому полягають дискусії навколо визначення вікових меж молодіжного віку?
16. Що таке державна молодіжна політика, які її напрямки?
17. Зіставте поняття “людина”, “індивід”, “особистість” та “індивідуальність”.
18. Проаналізуйте причини і види девіантної поведінки. Розкрийте соціологічні концепції у поясненні девіації.
19. Який стан суспільства можна класифікувати як аномію?

верств (дилери, брокери, менеджери, фермери), що зумовлено розвитком різних форм власності. Поляризація соціальної структури проявляється у “вимиванні” середніх прошарків, зростанні розриву між вищим і нижчим класом, що веде до підвищення соціальної напруги. У зв’язку із зубожінням значної частини населення й швидким збагаченням окремих верств, нижчий та вищий класи зростають швидше, ніж середній, поглиблюючи поляризацію суспільства, його нестабільність.

У соціальній структурі суспільства сконцентровані основні проблеми і суперечності суспільства. Важливим індикатором рівня розвитку суспільства, його благополуччя є співвідношення між вищим, середнім і нижчим класами. У вітчизняній соціології точаться активні дискусії стосовно осмислення класової структури українського суспільства. Важливо розуміти, що традиційні об’єктивні критерії, зокрема дохід та рівень освіти, не дають достовірної картини стратифікації у перехідному суспільстві. Тому є потреба у пошуку додаткових критеріїв, більш адекватних показників у таких умовах. З цією метою використовують суб’єктивний підхід, що базується на суб’єктивному сприйнятті індивідом свого місця у суспільній ієрархії. Шляхом оцінки соціального і матеріального стану, соціального самопочуття та ін.

У розвинених країнах Заходу вищий клас складає приблизно 10 – 15 % усього населення, середній клас – 50 -70% у Європі та більше 80% у США, нижчий клас – 15 – 20%. Ситуація в Україні суттєво відрізняється. Близько 3 – 5 % складає вищий клас, до якого входить “велика буржуазія” (підприємці, банкіри), а також джерелом нової буржуазії стала номенклатура, яка перейшла з управлінського апарату у бізнес, суб’єкти тіньової економіки, що швидко збагачуються нелегальними способами у сучасних умовах.

Майже відсутній середній клас – близько 9-15 відсотків (за різними оцінками). Інтелекція, яка у розвинутих країнах складає основу середнього класу, внаслідок кризових процесів виявилась відкинутою до нижчого класу. Середній клас в Україні є zdeформованим, оскільки його в основному складають підприємці, а не інтелекція.

Найбільш чисельним є нижчий клас – до 80 відсотків. За підрахунками фахівців в Україні майже 50 відсотків населення перебуває за межею бідності. До бідних можемо віднести 14 млн. пенсіонерів, 2,5 млн. інвалідів, середня пенсія яких є мізерною, 1

млн. офіційно безробітних та 3 млн. прихованих безробітних. Отже, за найпростішими підрахунками у нас щонайменше 40 відсотків населення перебуває за межею бідності. А ще 23 відсотки, згідно з даними соціологічних опитувань, на межі бідності. Економічна нестабільність у державі зумовила збільшення кількості люмпенів (волоцюг, жебраків, кримінальних елементів та ін).

Як свідчать соціологічні дослідження, в Україні люди з небажанням ідентифікують себе з бідними, а також їм незручно говорити і про свої статки, називати себе багатим. Тому результати останніх соціологічних досліджень засвідчують, що кожен третій українець позиціонує себе як представник середнього класу, що дає змогу почуватися більш безпечно. Однак це суб'єктивні показники. Об'єктивні ж показники демонструють цілком іншу картину. Якщо враховувати показники матеріального добробуту, освіти, зайнятості, а також участь людини у суспільному житті, її вплив на суспільно-політичні події, то середній клас перебуває в Україні у стані зародження і складає за оцінками експертів близько 9%. Український середній клас поділяється на „старий” та „новий”. „Старий” складає третину від усього невеликого прошарку і представлений підприємцями та бізнесменами, 42% з яких заробляють капітал у сферах торгівлі та послуг. Вони вдало зорієтувалися у ситуації після розпаду Радянського Союзу і зуміли нагромадити капітал. Ще третину середнього класу складає т.зв. „офісний пролетаріат”, який соціологи називають „новим” середнім класом. Вони мають досить значний капітал, але повністю залежні від роботодавців, через що їх становище є досить хитким та нестабільним. Ще третина – „псевдорантье”, також належить до „нового” середнього класу. Цю частину складають особи, яким родичі з-за кордону надсилають кошти, що дає їм змогу почувати себе досить комфортно і часто навіть не працювати. Так, за даними експертів, на сьогодні 4,9 млн українців перебувають на заробітках, які щомісяця надсилають родичам в Україну в середньому до 300 дол. (відповідно, за рік це складає чверть державного бюджету). В Україні середній клас є поняттям сімейним. Батьки, у яких є достатній капітал, часто зараховують до середнього класу і сина-студента, який не працює. Більшість представників середнього класу проживають у Донбасі, в Дніпропетровську, Запоріжжі, Одесі та Києві.

впливають на їх електоральні симпатії та антипатії. Вона відкриває неабиякі можливості щодо прогнозування, формування, управління настроями та уподобаннями виборців, вироблення та використання відповідних технологій.

Серед усіх проблем суспільного життя в сучасній Україні найбільш дослідженими на емпіричному рівні є, мабуть, проблеми політичні. У країні утворилися й успішно функціонують декілька висококваліфікованих соціологічних центрів, що систематично відстежують процеси і явища у сфері політики. До них належать Інститут соціології, який плідно співпрацює із соціологічною службою Центру “Демократичні ініціативи” та службою СОЦІС-Геллап; Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова; Український інститут соціальних досліджень; Київський міжнародний інститут соціології в Університеті “Києво-Могилянська академія” (КМІС) та інші.

Спеціальні соціологічні теорії присвячені також окремим групам населення (робітництво, інтелігенція), іншим, крім розглянутих, соціальним інститутам (мораль, наука, її галузі), процесам (інформатика, промисловість, споживання), явищам (релігія, мова, творчість), аспектам особистості (гендер, геронтологія), суспільного життя (міжнародні відносини, військова справа, екологія) та ін. Розробляючи свій понятійний апарат, теоретичні засади й практичні проблеми, кожна з цих теорій творчо пристосовує – стосовно власного об'єкта, предмета, завдань, специфіки тощо – і розкриває методологію, методику і технологію конкретних соціологічних досліджень. Оптимальне поєднання провідних рівнів (макро-, мікро- і середнього) та їх взаємовпливи є запорукою подальшого успішного розвитку соціології, підвищення її ролі в пізнанні і управлінні соціальними процесами суспільного життя.

Контрольні запитання:

1. Обґрунтуйте особливості об'єкта і предмета соціології освіти?
2. Назвіть функції інституту освіти.
3. Якісне оновлення суспільства в Україні і реформа освіти.
4. Що вивчає соціологія культури?
5. У чому полягає різноманітність культури?
6. З яких базових елементів складається соціокультурна система?
7. З'ясуйте сутність предмета соціології політики.

діяльності суспільно-політичних організацій, процесів тощо. Якщо соціологія досліджує людину в соціальному середовищі, то соціологія політики аналізує політичне життя з точки зору людини як суб'єкта суспільства.

Поява соціології політики як самостійної галузі знання пов'язана з діяльністю німецького соціолога М. Вебера, який одним з перших здійснив соціальний аналіз влади, владних відносин, дав класифікацію типів держави в суспільстві. Проблемне поле соціології політики охоплює:

1. Аналіз політичного процесу та його матеріальної основи. Йдеться про взаємодію політичних і неполітичних інститутів, їх відносини між собою, а також про норми, погляди, світогляд.

2. Соціологічний аналіз механізму влади, її типологія, функціонування; участь індивідів у здійсненні владних функцій. Соціологічна інтерпретація цієї проблеми полягає не тільки в з'ясуванні, відображенні й представленні інтересів окремих соціальних груп (інтелігенції, молоді, пенсіонерів, робітників, підприємців) у владних структурах, а й у їх здатності конструювати соціальні відносини між людьми, які сприяли б соціальній згоді.

3. Політична стратифікація (у контексті відносин держави і суспільства). Пояснити політичний порядок, описати політичні реалії суспільства можливо лише на підставі вивчення взаємодії соціальних груп і державних інститутів, механізмів соціальної мобільності й динаміки соціальних статусів, розподілу ресурсів та зон впливу. Наприклад, згідно з концепцією соціальної стратифікації П.Сорокіна, сукупність соціальних статусів індивідів та соціальних груп, що складають суспільство, створює певний тривимірний соціальний простір, який має економічний, професійний та політичний вияви.

Однією з найдинамічніших галузей у структурі соціології політики є електоральна (лат. elector – виборець) соціологія (соціологія електорату). **Електоральна соціологія** – галузь соціологічної науки, яка займається вивченням політичної взаємодії суб'єктів суспільства шляхом аналізу механізмів їх політичної участі в житті соціуму, умов та особливостей об'єднання в політичні групи, політичної презентації інтересів у владній боротьбі тощо.

Безпосереднім її завданням є дослідження мотивації поведінки виборців під час голосування, різноманітних чинників, які

Варто наголосити, що останніми роками не спостерігається низхідної класової мобільності. Намітилися позитивні тенденції зростання благополуччя громадян. Якщо десять років тому 80% громадян України вважали себе бідними, то сьогодні таких 50 - 60%.

У сучасних умовах політика держави повинна бути спрямована на формування середнього класу, на підняття соціального статусу тих соціальних верств, які внаслідок реформування опинилися у нижчому класі і сприяти їх висхідній соціальній мобільності.

Контрольні запитання:

1. Чим зумовлена важливість вивчення соціальної структури суспільства?
2. Охарактеризуйте номінальні та рангові характеристики соціальної структури суспільства.
3. Розкрийте суть та основні властивості соціальної стратифікації.
4. Які Ви знаєте історичні типи соціальної стратифікації? Дайте їх короткий аналіз.
5. В чому відмінність класової стратифікації від інших систем соціальної стратифікації?
6. В чому суть процесу соціальної мобільності? Які є його різновиди?
7. Як Ви розумієте поняття “маргінал”? Наведіть приклад маргінальних особистостей, маргінальних груп.
8. Охарактеризуйте основні напрямки формування нової соціальної структури в Україні.

Лекція 4

МЕТОДОЛОГІЯ І МЕТОДИКА СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Соціологічні дослідження: сутність, види, етапи проведення.
2. Методи зібрання первинної соціологічної інформації.
3. Обробка, аналіз та узагальнення результатів соціологічного дослідження, їх практичне використання.

У попередніх темах було розглянуто питання про сутність і предмет соціологічної науки, історію її становлення і розвитку, а також проблеми теоретичної соціології, спеціальних і галузевих соціологічних теорій. Головним же завданням соціології є вивчення конкретних явищ і процесів суспільного життя. Реалізація здобутих знань із теоретичної соціології може бути здійснена через організацію і проведення соціологічного дослідження тієї чи іншої соціальної проблеми, яка виникає в суспільстві на певному історичному етапі, чітко уявити основні її характеристики і на цій основі виробити практичні рекомендації по управлінню соціальними процесами. В сучасних умовах соціологічні дослідження спрямовані на вивчення найактуальніших проблем економічного, політичного, духовного розвитку України, виявлення нових змін, тенденцій, процесів, які відбуваються у суспільстві.

1. Соціологічні дослідження: сутність, види, підготовка і організація проведення

Що таке соціологічне дослідження? Їх часто називають емпіричними, прикладними або конкретно-соціологічними дослідженнями. *Соціологічне дослідження – це система логічно послідовних, методологічних, методичних і організаційно-технічних процедур, яка дозволяє одержати нові достовірні знання про об'єкт, що вивчається, для розв'язання соціальних проблем.*

Іншими словами, це система операцій, процедур, засобів, прийомів виявлення соціальних фактів, їх систематизації, аналізу, узагальнення.

2. *Стимулювання.* Виконання даної функції забезпечує посилення стимулів до праці, підвищує економічне зацікавлення в праці.

3. *Інтеграційна.* Проявляється у забезпеченні єдності інтересів працюючих, що зменшує напруженість стосунків у колективі, знижує конфліктність взаємовідносин.

4. *Інноваційна.* Забезпечує оновлення форм і організації праці, систем стимулювання. Інноваційні процеси значною мірою залежать від того, як суб'єкти праці ставляться до нового, до досягнень науки, якими є рівень і характер їх активності.

Ефективність реалізації вказаних функцій суттєво залежить від рівня економічної культури суспільства в цілому та кожного його члена зокрема.

Економіка не є відокремленою від інших сфер та суспільних інститутів, вона тісно взаємодіє з політикою, правом, сімейно-побутовою сферою, системою моралі, наукою, освітою та ін. На кожному конкретному етапі розвитку суспільства пріоритет у взаємодії сфер може належати будь-якій сфері, але, у кінцевому рахунку, виникнення нових економічних відносин визначає розвиток тієї чи іншої сфери. Економіка впливає на інші сфери найчастіше опосередковано, через соціальні спільноти, які функціонують у цих сферах, через їх поведінку, діяльність.

2.8. Соціологія політики займається вивченням процесів і явищ, що відбуваються у соціально-політичній сфері життя суспільства, досліджує, як суспільство впливає на державу, механізми впливу на процес функціонування влади, а також політичну свідомість і політичну поведінку людей. Специфіка соціології політики, на відміну від філософії, юриспруденції, політології та інших наук, що вивчають сферу політики, виявляється в дослідженні її із соціологічних засад (із залученням власного потенціалу та інструментарію – концепцій, теорій, методів). *Її проблематика – це передусім відносини між політикою та суспільством;* соціальними і політичними інститутами; соціальною і політичною поведінкою різних соціальних груп: представленість інтересів, потреб соціальних груп у політиці державної влади, їх ставлення до неї, яке виявляється у суспільній думці (судженнях, оцінках) та в залученні людей до

Основними *категоріями*, якими оперує економічна соціологія, є: економічне життя, соціальний механізм регулювання економіки, економічна поведінка, соціальна політика та ін.

Економічна соціологія нині досить продуктивно розвивається в Україні. Соціологи беруть участь у різноманітних дослідженнях економічної сфери. Основними напрямками досліджень є, насамперед, економічна свідомість і поведінка окремих соціальних спільнот – суб'єктів економічної діяльності і населення загалом. Найактуальнішою проблематикою досліджень вітчизняних соціологів є виявлення ставлення респондентів до напрямків і форм економічних перетворень, шляхів виходу з економічної кризи, ставлення до ринку, розвитку підприємництва, до процесів приватизації тощо. Суттєвий вплив на економічну свідомість і поведінку здійснює кризовий стан суспільства, який характеризується складністю, суперечливістю, непередбачуваністю. Усе це, безперечно, відбивається і в суперечливості свідомості та діяльності людей.

Економіка є одним з основних соціальних інститутів суспільства. Вона забезпечує регулювання економічної сфери, надаючи їй стійкості, стабільності та прогнозованості.

Економіка як соціальний інститут має складну структуру. Її можна розглядати як сукупність більш конкретних інститутів виробництва, розподілу, обміну і споживання, чи як сукупність інституційних секторів економіки: державного, акціонерного, індивідуального. Однак соціолога цікавлять соціальні механізми, які зумовлюють взаємодію цих інститутів, тому особливого значення набуває розгляд *структури економіки* як сукупності елементів: *економічної свідомості, економічних організацій та економічних відносин*.

Економіка як соціальний інститут виконує у суспільстві ряд **функцій**, спрямованих на забезпечення ефективного функціонування та розвитку виробництва, розподілу, обміну і споживання:

1. *Підтримка і розвиток форм суспільного розподілу праці*. Це досягається за рахунок відтворення трудових ресурсів, розподілу робочих місць. Для реалізації цієї функції необхідні гнучкі механізми розподілу та перерозподілу кадрів, забезпечення їх мобільності.

Існують різні погляди щодо класифікації соціологічних досліджень, їх можна здійснювати залежно від мети, завдань, основного методу й технології проведення тощо. За характером поставленої в соціологічному дослідженні мети, залежно від глибини аналізу предмету дослідження, масштабності і складності вирішуваних завдань розрізняють такі види соціологічних досліджень (Таблицю 1) :

За метою виокремлюють:

▪ *фундаментальні дослідження* – спрямовані на встановлення та аналіз соціальних тенденцій, закономірностей розвитку і пов'язані з вирішенням найскладніших проблем суспільства;

▪ *прикладні дослідження* – націлені на вивчення конкретних об'єктів, вирішення певних соціальних проблем;

За глибиною аналізу виділяють:

Розвідувальне (пілотажне дослідження) – найбільш простий вид соціологічного дослідження, оскільки вирішує дуже обмежені за змістом і масштабами завдання. Розвідувальне дослідження в більшості використовують як попередній етап глибоких і масштабних досліджень, як засіб отримання додаткової інформації про об'єкт і предмет дослідження, уточнення і коректування програми, гіпотез і завдань дослідження тощо, а також для виявлення труднощів, які можуть зустрічатися в ході його проведення.

Описове (інформаційне) дослідження – більш складний вид соціального дослідження. За своїми цілями і задачами воно передбачає отримання емпіричних даних, що дають відносно цілісне уявлення про соціальні явища, їх структурні елементи. Описове дослідження застосовується тоді, коли об'єктом соціологічного аналізу є відносно велика спільність людей. Це можуть бути, наприклад, трудові колективи великих підприємств, соціальні організації та інститути, населення міста, села, регіону тощо.

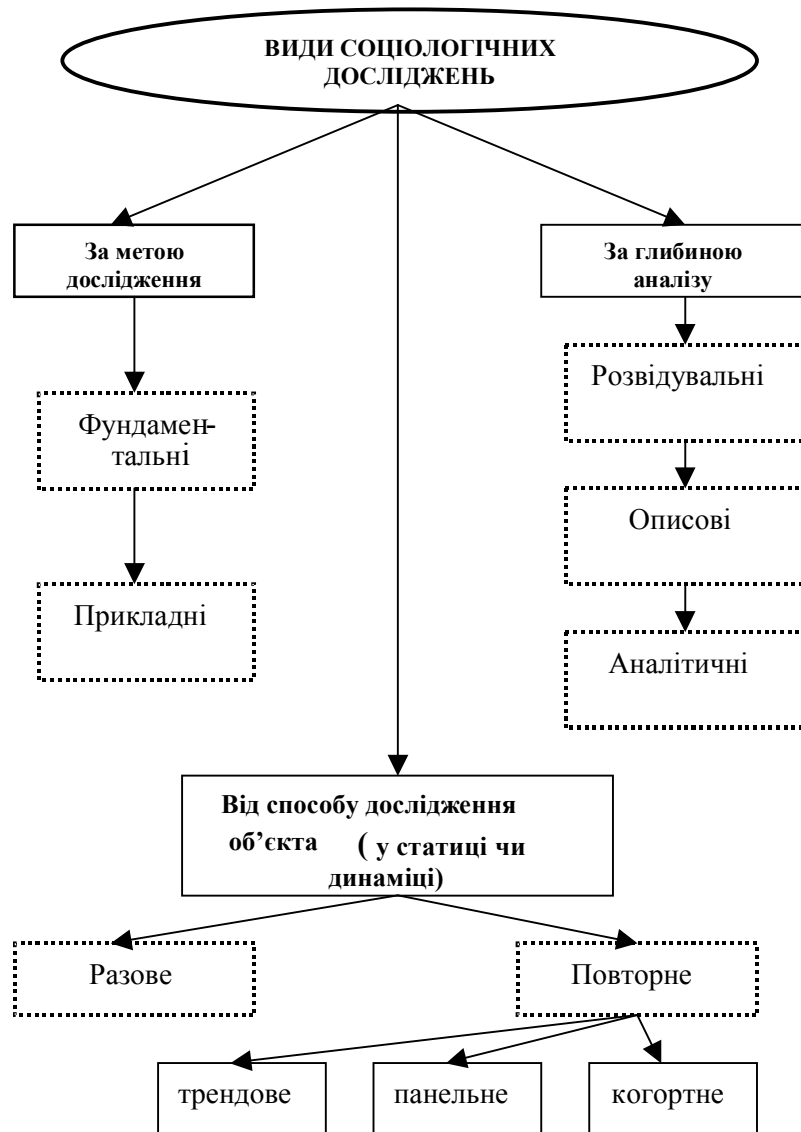

Рис 1. Види конкретно-соціологічних досліджень

2.7. *Економічна соціологія* – це інтегральна наукова дисципліна, яка виникла на межі економіки і соціології через наявність проблем, які не можна розв'язати з позицій лише економічної чи соціологічної наук. Започаткована економічна соціологія у США в середині 50-х років ХХ ст. (Н. Смерзер, Т. Парсонс, Р. Арона та ін.). Основою появи економічної соціології як науки стали потреби у пошуку шляхів ефективного управління людським фактором в умовах НТП, розширення масштабів виробництва, ускладнення економічних зв'язків і загострення соціальних суперечностей.

Вона виникає як результат:

- тривалого тяжіння економістів до соціологічної проблематики;
- усвідомлення науковцями нерозривного зв'язку соціології і економіки, які доповнюють одна одну;
- прагнення економістів інтегрувати ідею “економічної людини” (споживача, працівника) з ідеями “психологічної” людини (яка діє під впливом стимулів, мотивів) і “соціологічної” людини (яка виконує соціальні ролі у соціальній структурі суспільства);
- напрацювання спільних для соціологічної і економічної наук категорій, що віддзеркалюють взаємодію між економічною і соціальною сферами суспільного життя.
- у даний час економічна соціологія покликана розв'язувати основні суперечності, що виникають між економічною і соціальною сферами, визначати найбільшчі точки їх дотику. Завданнями економічної сфери є дослідження економічних інститутів, як тих, що вже існували, так і тих, які в даний час виникають: банки, гроші тощо.

До комплексу досліджуваних емпіричних **об'єктів** економічної соціології належать: *соціальні функції економіки, соціальні аспекти економічних інститутів, форми регулювання економіки, соціальні групи в економіці (кількісний і якісний склад, мотивація діяльності, стимули, інтереси, рівень та джерела прибутків, типи мислення у різних економічних системах, види економічної поведінки та участі в управлінні господарством) та ін.*

Предметом економічної соціології є *соціальний механізм регулювання економіки – система поведінки і свідомість суспільних груп в економічній сфері, взаємодія їх між собою і з державою.*

- обмеженістю сфери вживання української мови, поділом населення на три великі групи: україномовних українців, російськомовних українців та російськомовних росіян;

- різницею у соціальній структурі населення різних за мовою частин держави: в східних областях у містах живе 80 – 90% населення, в областях центру та півдня – 55 – 65%, а на заході України переважає сільське населення (в Закарпатті його частка становить 85%);

- наявністю різних політичних симпатій населення у цих регіонах.

Деякі вчені навіть вживають новий термін – “політична географія України”. Існує думка, що все населення України ще не можна називати українською нацією, адже лише частину його можна характеризувати ознаками, які є істотними у наведеному раніше визначенні поняття “нація”.

З цього приводу особливо слід зупинитися на такому понятті, як “*етнічна (національна) самосвідомість*” (свідоме віднесення себе до тієї чи іншої національної спільноти, ідентифікація з нею). Ця ознака є суб’єктивною за своєю сутністю, і саме ця суб’єктивність стає інколи аргументом проти її важливості. Насправді ж про націю як реально існуючу і нормально функціонуючу спільноту можна говорити тільки в тому разі, коли ознаки об’єктивні (спільність території, мови, економічного життя) доповнюються чітко вираженою національною самосвідомістю. Доки зберігається етнічна самосвідомість, доти існує етнос. У іншому випадку можна говорити лише про етнічне походження людей, а не про їхню етнічну належність.

Існують індикатори, які дають можливість впевнено визначати рівень та стан етнічної самосвідомості. Серед них – знання історії свого народу (історична пам’ять), ставлення до національних традицій та свят, ставлення до мови свого етносу, почуття національної гідності тощо. Проте головним, інтегруючим, мабуть, є самодистанціювання, визнання різниці між собою і представниками інших національностей, з одного боку, і усвідомлення нерозривних зв’язків свого “Я” з життям і долею певного етносу, з іншого.

Найскладнішим видом соціологічної розвідки є *аналітичне дослідження*. Головною метою його служить розкриття причин, які викликали до життя певне явище і зумовили його характер, тенденції розвитку, динаміку змін, гостроту суперечностей та інші притаманні йому риси. Для збирання інформації в процесі аналітичного дослідження використовують комплексні методики, які взаємодоповнюють одна одну. Це вимагає від соціолога високого рівня професійних знань з тим, щоб уміти взаємопов’язувати інформацію, що надходить з різних джерел і розрізняється за формою.

У залежності від *форми та періодичності проведення* соціологи виділяють разові і повторні соціологічні дослідження. *Разове дослідження* використовують з метою отримати статичні кількісні характеристики об’єкта аналізу в момент вивчення, його рідко проводять ізольовано. Найчастіше разовому дослідженню відводять допоміжну роль у більш складних розвідках. Щоб визначити і відобразити зміни об’єкта, тенденції його розвитку необхідно провести низку розвідок, які в соціології одержали назву *повторних досліджень*. Типовий приклад повторного дослідження – періодичні суцільні та вибіркові переписи населення.

В організаційно-методичному плані будь-яке соціологічне дослідження включає ряд послідовних, взаємопов’язаних етапів, на кожному з яких виконується комплекс різноманітних робіт.

Основні етапи соціологічного дослідження:

1. Виявлення проблемної ситуації та формулювання проблеми наукового дослідження.
2. Розробка програми соціологічного дослідження.
3. Обробка та аналіз інформації.
4. Узагальнення результатів та написання звітів, вироблення рекомендацій щодо усунення проблеми.

Визначивши об’єкт і предмет соціологічного дослідження, його вид, розробивши програму і здійснивши методологічну та організаційно-технічну підготовку, соціологи переходять до так званого польового етапу. Його завдання полягає в безпосередньому і всебічному вивченні соціального об’єкта в нормальних, природних умовах (наприклад, поведінка людей у повсякденному житті, діяльність колективу в звичайних для нього умовах). *Польове дослідження* має свої різновиди: 1) пошукове дослідження, вияв невідомих ще процесів; 2) діагностичне

дослідження практичної соціальної проблеми і шляхів її розв'язання; 3) експеримент, у якому перевіряються висунуті гіпотези в природних умовах; 4) монографічне польове дослідження – вивчення окремого соціального об'єкта з метою всебічного і безпосереднього аналізу його діяльності.

Важливим етапом соціологічного дослідження є розробка його програми. Від того, наскільки програма соціологічного дослідження буде науково обґрунтованою, значною мірою залежатиме його результативність.

Побудова програми дослідження – викладення і обґрунтування логіки і методів дослідження відповідно до поставлених завдань. **Програма** – науковий документ, у якому обґрунтовуються методологічні і методичні прийоми дослідження соціального явища або процесу. Програма соціологічного дослідження є обов'язковим вихідним документом; її розробка дає змогу чітко з'ясувати стратегію і тактику соціологічного аналізу виявленої проблеми, забезпечити всебічність охоплення проблемної ситуації і достовірність одержаної інформації. Нехтування вироблення програми соціологічного дослідження у кінцевому підсумку призводить до нераціонального використання грошей і зусиль, втрати часу, одержання спотвореної або викривленої картини явища, яке досліджують, і загострення проблемної ситуації (наприклад, вибух конфлікту у трудовому колективі, страйк або стихійний бунт). Тому до такої, на перший погляд, непотрібної і копіткої дослідної роботи треба поставитися надзвичайно уважно, оскільки від неї залежить безпосередній результат.

Програма соціологічного дослідження має відповідати певним вимогам, серед них:

- ясність і точність програми (усі її положення повинні бути чіткі, продумані відповідно до логіки дослідження і чітко сформульовані);

- гнучкість програми (на перший погляд, це суперечить попередній вимозі); але на практиці, у міру розробки програми або при появі нових, непередбачених обставин доводиться повертатися до вже сформульованих положень і вносити в них корективи).

Програму соціологічного дослідження в структурному плані можна умовно розділити на 2 частини: *методологічну і методичну.*

Національні відносини – це відносини між націями, народностями, етнічними групами та їх державними утвореннями. Розрізняють чотири основні різновиди взаємодії між етнічними групами: геноцид, асиміляція, сегрегація та інтеграція.

Геноцид є крайнім і небажаним для будь-якого суспільства виявом негативної взаємодії, коли одна етнічна група прагне знищити іншу.

Другим типом взаємодії є *асиміляція*, тобто нав'язування однією групою своєї мови, звичаїв, культури, духовних цінностей іншій. Малі народи асиміляцію переживають дуже важко. Однак здебільшого — це стихійний процес, який є частиною природного життя суспільства і припинити його неможливо. Ступінь агресивності асиміляції залежить від зовнішнього тиску на неї. Однаково шкідливо для суспільства як штучно прискорювати, так і гальмувати її хід, закликати до самоізоляції етнічних груп.

Сегрегація як тип міжетнічної взаємодії характеризується зведенням контактів між групами до мінімуму, уникненням міжетнічних зв'язків. У цьому разі заохочується створення національних шкіл, релігійних та культурних установ, у суспільстві засуджуються міжетнічні шлюби тощо.

Інтеграція – це процес соціально-економічного єднання етнічних груп. Головний її принцип — визнання рівності етносів, їх прав, повага до їх культури і цінностей. При цьому всі етноси зберігають свою самоідентичність, визнають і підтримують один одного.

Сьогодні в Україні дедалі виразніше виявляється складність і суперечність процесів, що відбуваються в етнонаціональній сфері: в українському соціумі етнічні групи не збігаються з мовними, існує істотна суперечність між мовною та етнічною самоідентифікацією і практикою повсякденного спілкування. Має Україна і певні проблеми у сфері міжетнічних відносин, хоча і не такі гострі, як в інших державах СНД. Передусім відносини між двома найбільш чисельними етнічними групами – українцями і росіянами, формують клімат міжнаціональних відносин в нашому суспільстві.

Останнім часом етнічна ситуація в Україні характеризується такими тенденціями:

- скороченням частки українців у складі населення та зростанням чисельності представників етнічних меншин ;

етнографії в Москві. Він визначав *етнос* як *сталу сукупність людей, що склалася на певній території і характеризується відносно стабільними особливостями мови, культури і психіки*. Етнос він розглядав як похідний від роду, племені, народності і нації, які послідовно змінюють один одного. Первісній формації відповідали роди і племена, рабовласницькій і феодальній – народності, а нації виникають з розвитком капіталізму. Таким чином розрізняють чотири стадії розвитку етносу: рід, плем'я, народність, нація.

II. Етнічна спільнота розглядається як штучно сконструйована (Ф. Геккман, Е. Геллнер) – вважають, що етнічні спільноти не існували з давніх-давен, вони є продуктом діяльності інтелектуальної еліти, об'єднання людей, яке цілеспрямовано формується довкола певного ключового символу. Це може бути мова, міф про спільне походження, спільна історична пам'ять тощо. За сприятливих умов етноінтегруюча діяльність інтелектуальної еліти приводить до створення національної держави.

“Нація” в перекладі з латини означає “народ”, тобто етимологія така ж, як і терміна “етнос”, але значення дещо різняться. Що ж слід розуміти під нацією? Це запитання вже більше ніж 100 років хвилює дослідників.

Сучасне уявлення про націю почало вироблятися лише в ході ідеологічного обґрунтування буржуазних революцій, особливо у Франції. Тут це слово набуває державно-політичного значення і застосовується до всього населення країни. *Епохою, що сформувала націю, вважають капіталізм*. Потреби товарного виробництва, ринок “переплавляють” окремі народності (переважно близького походження) в єдину націю. Найсильнішим чинником, який сприяв цьому, були централізовані держави. У межах спільної території складався єдиний економічний уклад, з діалектів виникала єдина мова, в процесі інтенсивного спілкування вироблялися єдині звичаї, традиції, культура, формувалася національний характер.

Нація — *стійка сукупність людей, що історично склалася на основі спільності території, мови, економічного життя і психічного складу, які знайшли свій вияв у єдиній культурі та самосвідомості*.

Нація перебуває у постійному розвитку, тобто ми говоримо про етногенез.

Методологічна частина включає в себе формулювання і обґрунтування проблеми, визначення мети і завдань дослідження, об'єкта і предмета дослідження; логічний аналіз основних понять, формулювання гіпотез і завдань дослідження.

Методична частина – визначення стратегічного плану вивчення досліджуваної сукупності, характеристика методів збору первинної соціологічної інформації, обґрунтування вибірки, опис схеми аналізу даних соціологічного дослідження.

Методологічна чіткість при визначенні проблеми конкретно-соціологічного дослідження є однією з провідних умов успіху. Адже залежно від обраної проблеми провадиться визначення об'єкта, предмета, методики дослідження. **Об'єктами конкретно-соціологічного дослідження на емпіричному рівні виступають реально діючі соціальні групи, спільноти, соціальні інститути**. Тому в широкому сенсі слова об'єктом дослідження є носії певної соціальної проблеми – люди, об'єднані у спільноти різного типу, а також їхня діяльність. При визначенні об'єкту слід чітко вказати його часові і просторові характеристики (наприклад, студенти I курсу ДДПУ ім. Івана Франка)

Предметом конкретно-соціологічного дослідження є найбільш суттєві властивості і відносини об'єкта, пізнання яких є важливим для вирішення завдань, закладених у програму. Предмет дослідження формується на основі об'єкта дослідження, але не збігається з ним. Один і той же соціальний об'єкт (наприклад, трудовий колектив) можна вивчати для вирішення різних завдань, а отже, він передбачає безліч предметів. Тому визначення предмета дослідження одночасно визначає межі, в яких конкретний об'єкт досліджують у даному разі.

Предмет соціологічного дослідження є певною системою, яка є основою вирішення процедурних завдань, фіксації її елементів і їх зв'язків. Елементами самої системи є різні фактори: причини, наслідки, умови, залежності і т.д. Ці фактори можна поділити на прямі і непрямі, внутрішні і зовнішні, об'єктивні і суб'єктивні і т.д. Елементи і зв'язки утворюють структуру предмета дослідження, що дає можливість розглядати її як в статичній і динамічній, так і на різних рівнях (як по „горизонталі”, так і по „вертикалі”).

Наступним етапом методологічної розробки програми дослідження є логічний аналіз основних понять, без якого

неможливо втілити в інструментарії збирання певної інформації єдиної концепції соціологічної розвідки, реалізувати її мету і завдання, перевірити правильність висунутих в ній гіпотез. Логічний аналіз складається з двох процедур – інтерпретації і операціоналізації основних понять, що входять у визначення предмета дослідження. Інтерпретація полягає у віднаходженні центрального поняття, яке є теоретичним визначенням сутності предмета дослідження і його змістовного тлумачення. Нерідко основне поняття містить у собі інші, часткові. Вони також підлягають інтерпретації.

Усі виявлені на стадії інтерпретації поняття потребують свого пояснення, метою якого є уточнення якісної структури предмета дослідження; поділ компонентів основного поняття на їх елементи (семантично – на терміни, що розуміються однозначно). Ця процедура має назву операціоналізації, а однозначні поняття, одержані в результаті операціоналізації, – операціональними поняттями.

Таким чином, увесь процес логічного аналізу основного поняття в соціологічному дослідженні складається з двох етапів:

1) з'ясування головних сторін предмета дослідження шляхом інтерпретації такого поняття, яке точно і повно відображає його сутність;

2) виявлення сукупності операціональних понять, на які розкладається основне поняття. Наприклад, предметом дослідження є якість професійної підготовки спеціалістів. Це поняття має два аспекти: а) спеціальна підготовка, б) гуманітарна підготовка. У свою чергу елементи спеціальної підготовки – це знання фундаментальних теорій; знання спеціальних теорій; вміння використовувати теоретичні знання для розв'язання практичних завдань тощо. Гуманітарна підготовка включає в себе світоглядний аспект, політичну культуру тощо.

Між логічним аналізом основних понять і видом соціологічного дослідження існує тісна взаємозалежність. Чим складніший вид дослідження, тим більш глибокою і розгалуженою повинна бути структура логічного аналізу основних понять.

Завершальною фазою розробки методологічного аспекту програми соціологічного дослідження є формування гіпотез, мети і завдань його.

З метою створити єдиний конкурентоздатний європейський освітній простір, Україна у травні 2005 року (Норвегія) разом з країнами Європи підписала Болонську конвенцію, за якою стала рівноправною учасницею процесу формування до 2010 року так званої “Європи знань”. Євроінтеграційні процеси у сфері освіти вимагають насамперед узгодження вітчизняних освітніх стандартів з європейськими та світовими.

Для сучасної України освіта має стати умовою і одним з гарантів забезпечення історичного переходу нації до нового демократичного і соціально орієнтованого ринкового економічного суспільства, завдяки інтелектуальній енергії та відродженим моральним орієнтирам. Крім того, міжнародний досвід свідчить, що освіта не тільки сприяє збереженню культурних цінностей та соціальним змінам, пов'язаним з втіленням науково-технологічних досягнень, оновлення знання, а й сприймається передовим людством як капіталовкладення, що принесе винагороду в майбутньому.

2.6. Етносоціологія – це спеціальна соціологічна теорія, яка вивчає генезис, сутність, функції, загальні закономірності розвитку етносів, міжетнічні відносини, механізм взаємозв'язку етнічних і соціальних явищ. Вона займається теоретичним дослідженням міжнаціональних відносин, виникнувши на межі етнографії і соціології. Буквально термін “етносоціологія” означає вчення про суспільство та місце у ньому народів.

Термін “етносоціологія” був запроваджений в науковий обіг західної соціології у 30-х роках ХХ ст. Ця галузь соціології є однією з найбільш дискусійних. Справа в тому, що її об'єкт – етнос – виявився дуже складним для дослідження. *Етнос* — це стійка сукупність людей, споріднених спільним історичним походженням, спільними стабільними особливостями мови і культури, а також усвідомленістю своєї єдності та відмінності від інших подібних утворень, зафіксованою у самоназві.

У соціології сформувалося два основних підходи до розуміння характеру утворення етносу:

І. **Етнічна спільнота розглядається як природно утворена**, виникає незалежно від волі і свідомості людей. Сюди належить концепція академіка Ю. Бромля, який очолював Інститут

- **селекції або відбору** – освіта розташовує людей на соціальній драбині залежно від їх здібностей;

- **науково-дослідницька функція;**

- **“функція няні” (Р. Мертон)** – освіта попереджає девіацію, беручи на себе відповідальність за виховання дітей;

З перетворенням України на самостійну державу освіта стала власною справою українського народу. Розбудова системи освіти, її докорінне реформування стає основою відтворення інтелектуального і духовного потенціалу народу, виходу вітчизняної науки, техніки та культури на світовий рівень, національного відродження, становлення державності та демократизації суспільства.

Слід зазначити, що Україна не запобігла освітянській кризі, наслідуючи як набутки і досягнення, так і нерозв’язані проблеми та суперечності радянської системи навчання і виховання.

Освітня криза у нашій державі була зумовлена і глобальними, і деякими національними факторами:

- крахом головних принципів та догм радянської освіти, спричиненим падінням минулої політико-ідеологічної системи;
- одержавленням та бюрократизацією освітянської системи;
- викривленням цілеспрямованості та соціальних функцій школи;
- залишковим принципом фінансування освіти і культури;
- відсутністю нових моделей освіти, наукової та формальної альтернативи;
- соціальним та етичним розривом між викладацьким корпусом, студентами і учнями;
- зниженням соціального престижу освіченості й інтелекту у кризовому соціумі, яким залишається українське суспільство.

Українське суспільство в сучасних соціально-економічних умовах ставить нове замовлення на освіту. Виходячи з цього, на рубежі XXI ст. окреслились головні тенденції оновлення освіти:

- демократизація всієї системи навчання і виховання;
- підвищення фундаментальності освіти;
- гуманізація та гуманітаризація освіти, використання найновіших технологій навчання;
- інтеграція різних форм і систем освіти як на національному, так і на світовому рівнях.

Будь-яке соціологічне дослідження базується на попередніх припущеннях про характер і причини виникнення досліджуваної проблеми. Якщо дослідник цілеспрямований на їх вирішення, він формулює свої передбачення у вигляді гіпотези.

Гіпотеза – це наукове передбачення про структуру соціальних об’єктів, механізм їх функціонування і розвитку, що висувається для пояснення будь-яких соціальних фактів, явищ і процесів, яке необхідно або підтвердити або відкинути.

Гіпотеза в соціологічному дослідженні – науково обґрунтоване передбачення. Наукова гіпотеза може бути сформульована тільки на основі попереднього аналізу досліджуваного об’єкта.

За значимістю і характером гіпотези поділяють на *основні і додаткові*.

За змістом гіпотези поділяють на *основні і пояснювальні*. Науково обґрунтована гіпотеза в соціології повинна відповідати таким вимогам:

- 1) гіпотеза повинна відповідати вихідним принципам соціологічної науки, яка служить теоретико-методологічною основою пізнання соціальних процесів;
- 2) гіпотеза не повинна суперечити теоріям, істинність яких в даній галузі уже доведена;
- 3) гіпотеза не повинна суперечити відомим і перевіреним фактам;
- 4) гіпотеза повинна бути доступна для перевірки у процесі соціологічного дослідження;
- 5) гіпотеза повинна піддаватися логічному аналізу, щоб встановити її несуперечність.

Гіпотези відіграють важливу роль у розвитку соціологічного пізнання: висунення їх і верифікація дають можливість поглиблювати соціальні знання, звільняти їх від застарілих, помилкових або необґрунтованих положень, а також збагачувати новими. Гіпотези використовують в усіх видах соціологічних досліджень, у фундаментальній і прикладній галузях.

Вирішення соціальної проблеми (проблеми соціологічного дослідження) спрямовано на досягнення тої чи іншої мети. Мета соціологічного дослідження у переважній більшості визначає його орієнтацію. У зв’язку з цим програма дослідження повинна чітко

відповідати на питання: на вирішення якої проблеми і на отримання якого результату орієнтоване дане дослідження.

З метою збереження комплексного (системного) характеру соціологічного дослідження у програмі повинна чітко розроблятися система основних і неосновних завдань. *Основні завдання* відповідають основній меті дослідження. *Неосновні завдання* ставляться для отримання другорядних даних, які можуть послужити для підготовки наступних досліджень, вирішення другорядних питань тощо.

Завдання конкретно-соціологічного дослідження – це сукупність цільових установок, спрямованих на аналіз і розв'язання проблеми. Завдання дослідження безпосередньо впливають із поставлених перед дослідниками цілей і є їхньою конкретизацією.

Другою складовою програми соціологічного дослідження є її *методична частина*. Вона містить опис методики і організації характеристик дослідження. Велике значення у цьому розділі має розрахунок і обґрунтування вибірки. Ця процедура означає необхідність відбору тих людей, серед яких буде проводитися дослідження. Звичайно, ідеальним варіантом було б соціологічне обстеження всіх людей, які виступають носіями повної соціальної проблеми.

У соціології для вирішення завдань дослідження звичайно використовують вибірковий метод. Його ключовими поняттями є об'єкт дослідження, *генеральна сукупність, вибіркова сукупність, одиниця аналізу* тощо.

Об'єктом соціологічного дослідження є великі сукупності людей, що розрізняються за своїми соціально-демографічними характеристиками і виступають носіями тієї чи іншої проблеми. *Вся численність соціальних об'єктів, які є предметом вивчення у межах, окреслених програмою соціологічного дослідження, утворює генеральну сукупність.* Оскільки організація і проведення суцільного обстеження усіх без винятку соціальних об'єктів надзвичайно важкі і потребують великих затрат і зусиль то вони здійснюються у поодиноких випадках. Прикладом суцільного обстеження в переписи населення.

Емпіричні соціологічні дослідження є, як звичайно, несучільними і їх проводять лише на певній частині об'єктів генеральної сукупності, яка має назву вибіркової сукупності або

2.5. Соціологія освіти – спеціальна соціологічна теорія, яка вивчає соціокультурні процеси, що проходять у сфері освіти.

Об'єктом соціології освіти є сфера освіти, тобто соціальне середовище, в якому розгортаються, функціонують процеси освіти, діють суб'єкти освіти. **Предмет соціології освіти** – стан і динаміка соціокультурних процесів у сфері освіти: закони, принципи, технології навчання, взаємодія з іншими галузями суспільного життя.

За структурою соціологія освіти поділяється на:

- **теоретичну соціологію освіти**, яка займається розробкою теоретично-методологічних проблем реформування освіти, виявом соціально-культурних факторів пізнання і виховання, **взаємозумовленістю** соціальних і духовних процесів в освіті, ролі у ній традицій та інноваційної діяльності, взаємодії державної соціальної політики і громадянського суспільства у справі виховання підростаючого покоління;

- **прикладну (емпіричну) соціологію освіти**, завданнями якої головним чином є діагностика **соціально-педагогічної** ефективності різних типів і стилів життя, традиції, культури, форм соціального спілкування і взаємодії соціальних груп (дітей, батьків, учителів, ровесників, друзів, членів дворових компаній і т.д.);

- **експериментальну прикладну соціологію освіти**, яка виступає зазвичай у нерозривному зв'язку із соціальною педагогікою і спрямована на розробку нових **соціально-педагогічних**, соціально-культурних центрів, форм і методів виховної роботи: адаптації, реабілітації, педагогічної корекції, соціалізації, ресоціалізації, соціальної допомоги, соціальної роботи на вулицях і дитячих майданчиках, гуманізації соціального середовища.

Соціальні функції освіти:

- **соціалізації** – освіта включає людину до системи цінностей суспільства; завдяки навчанню людина стає особистістю;

- **інтеграції** – освіта об'єднує людей через залучення до єдиної системи цінностей;

- **загальноосвітньої підготовки** – забезпечує світогляд, ерудицію людей, формує основу для професійної підготовки;

- **професіоналізації** – полягає у підготовці кваліфікованих кадрів для усіх сфер суспільства;

один одному, іншим спільнотам, оскільки вони належать до різних субкультур).

На відміну від світових тенденцій, в Україні *культура не перетворилася на провідний чинник розвитку суспільства*; вона й далі на маргінальному місці узбіччя державної політики.

Дефіцит культури – наслідок затьяжної неуваги до цієї сфери – негативно позначається на стані справ у суспільстві. Культури не вистачає виробництву – і економіка країни перебуває у занедбаному стані. Виробниче безкультур'я виливається в екологічну проблему, кризові та катастрофічні явища (Чорнобиль, Чернівці, Запоріжжя тощо). Культурний дефіцит позначається на політичній практиці (нескінченні образи парламентарів, нехтування прийнятими рішеннями, невиконання постанов, зневажливе ставлення до закону). Культури не вистачає соціальній сфері, побуту, освіті, вихованню. Дефіцит культури є одним із фундаментальних чинників міжнаціональних зіткнень і конфліктів.

Сьогодні кожному зрозуміло, що поза культурою ні про яке оновлення суспільства не може бути й мови. Саме тому розвиток культури має розглядатися в такому статусі, як і економіко-політична проблематика. На жаль, і нині в цій сфері панує залишковий принцип.

Першочерговими у плані відродження й збільшення культурного потенціалу є такі основні завдання:

- зміцнення матеріальної бази культури, викорінення залишкового принципу її фінансування, впровадження нових форм фінансового забезпечення;
- докорінна перебудова системи народної освіти;
- демократизація культурної політики;
- залучення у сферу соціокультурної творчості все ширшого загалу, а в перспективі – всіх людей;
- формування нового мислення на основі загальнокультурних надбань людства і загальнолюдських пріоритетів;
- впровадження культури у всі сфери громадського життя суспільства: працю, побут, політику, національні стосунки тощо.

Ці заходи дають підстави сподіватися, що культура України дістане потужні імпульси свого вільного безперешкодного розвитку у власній незалежній державі і зможе невдовзі посісти гідне місце в сім'ї світових культур.

вибірки. Отже, **вибіркова сукупність (вибірка)** – *модель генеральної сукупності, певна кількість елементів генеральної сукупності, відібраних за певними правилами*. В момент дослідження вона повинна бути свого роду мікромоделлю генеральної сукупності. Або, іншими словами, вимагається, щоби структура вибіркової сукупності максимально збігалася зі структурою генеральної сукупності за основними якісними характеристиками і контрольними ознаками останньої. Але, щоби досягти того, треба дотримуватися правил вибірки.

Елементи вибіркової сукупності (респонденти або людиносії певної соціальної проблеми), які підпадають під добір та вивчення, і є одиницями аналізу. Якість вибірки оцінюють за двома показниками: **репрезентативністю і надійністю**. **Репрезентативністю** називається здатність вибіркової сукупності максимально точно відтворювати характеристики генеральної сукупності. Отже, йдеться про точність вибіркового оцінювання і гарантію цієї точності. Адже завданням дослідницької групи є вибір певної кількості обстежуваних людей, проведення соціологічного дослідження і одержання достовірної соціологічної інформації, яка точно характеризуватиме всі соціальні об'єктиносії проблеми.

Вибірки поділяються на імовірнісні (випадкові) і цілеспрямовані. Перші з них пов'язані з поняттям ймовірності, яке широко використовується у багатьох галузях природничих і соціогуманітарних наук. У найбільш загальному випадку ймовірність певної очікуваної події є відношенням кількості очікуваних подій до кількості всіх можливих. У соціології до імовірнісних вибірок відносять власне – випадковий вибір, серійну, гніздову, механічну вибірки, їх характеристики й описи розрахунків можна знайти у спеціальній літературі.

У загальному вигляді принцип *механічної вибірки* полягає у тому, що всі елементи генеральної сукупності зводять в єдиний список і з нього через рівні інтервали відбирають відповідну кількість респондентів.

Поряд з імовірнісним підходом до побудови вибірки використовують цілеспрямований підхід, який не передбачає використання правил теорії ймовірності. Це, зокрема, досить поширена **квотна вибірка**. Цей тип вибірки застосовується тоді, коли до початку дослідження відомі статистичні дані про

контрольні ознаки елементів генеральної сукупності. Це дає змогу побудувати вибіркву сукупність, відтворивши найважливіші пропорції генеральної сукупності, а на підставі цих пропорцій розрахувати відповідні квоти. Інформацію, яка утворює квоти, одержують з документів державної статистики. У якості квот найчастіше використовують показники за статтю, віком, освітою, типом поселення тощо.

У програмі соціологічного дослідження особливе місце займають організаційний, методичний і робочий плани дослідження.

Організаційний (або пошуковий) план передбачає три основних етапи: вивчення документів (література, бібліографія та ін.), опитування експертів і спостереження. Пошуковий план може носити описовий або експериментальний характер.

Методичний план дослідження організовує методичний інструментарій дослідження – методи збору, опрацювання і аналізу соціальної інформації.

Робочий план за своїм призначенням повинен впорядкувати основні етапи дослідження у відповідності до його програми, календарних строків, матеріальних і людських затрат, які необхідні для досягнення кінцевих цілей дослідження. Основними ланками цього плану є пілотажне дослідження (або пробне) методики збору первинних даних, польове дослідження (масовий збір даних на об'єкті), підготовка первинних даних для опрацювання, і саме опрацювання, їх аналіз та інтерпретація, викладення результатів дослідження. Важливими складовими робочого плану є підготовка і підбір виконавців для проведення соціологічного дослідження.

2. Методи зібрання первинної соціологічної інформації

Подальшою складовою частиною програми є обґрунтування основних **методів соціологічного дослідження**, що будуть використані при збиранні первинної соціологічної інформації для аналізу конкретної соціальної проблеми. Вибрати метод збирання соціологічної інформації означає вибрати той чи інший шлях одержання нової соціальної інформації для виконання поставленого завдання. Слово „метод” походить від грецького *methodos* – шлях до чогось. У соціології **метод – це спосіб одержання вірогідних соціальних знань, сукупність застосовуваних прийомів, процедур**

людину, суспільство від природи. У цьому значенні розвиток людства означає розвиток його культури.

Основні форми культури:

- **загальнолюдська** вироблена людством як єдиною соціальною спільнотою упродовж всієї історії;

- **суперкультура** – це культура певної самодостатньої спільноти (цивілізації, етносу) протягом всього періоду її існування;

- **субкультура** – культура певної соціальної спільноти, яка характеризується власним баченням світу та себе у ньому;

- **особиста культура** індивіда як суб'єкта соціального життя;

- **релігійна та світська** культури, які орієнтуються на відмінні системи цінностей та цілі.

- **пануюча та девіантна** (маргінальна) культури. Їх існування є наслідком присутності у суспільстві груп неоднакових інтересів, які, в силу різних обставин, розходяться у сприйнятті базових норм та цінностей.

Основні функції культури:

• пізнавальна (дослідження у галузі культури дають можливість адекватно судити про суспільство в цілому, його спільноти, групи і людину-особистість зокрема);

• функція соціальної пам'яті або передання соціальної спадщини (культура зберігає, передає і вдосконалює людський досвід);

• освітньо-виховна (сама культура робить людину людиною у процесі соціалізації, за допомогою навчання і виховання, шляхом соціальної трансляції набутого людством досвіду від старших поколінь до молодших; разом з тим набута і засвоєна культура є базою для творчої інноваційної діяльності);

• регулятивна (цінності, ідеали, норми і зразки поведінки певної культури в ході соціалізації людини стають частиною самосвідомості, формують і регулюють її поведінку);

• комунікативна (від лат. „communicatio” – шлях сполучення, форма зв'язку, акт спілкування; саме культура виступає одним з найбільш розповсюджених і ефективних засобів спілкування людей, дозволяє їм краще пізнати і зрозуміти один одного);

• інтегративна і дезінтегративна (з одного боку, культура здатна згуртувати людей, забезпечувати цілісність співтовариства; з іншого – вона має властивість поділяти людей, протиставляти їх

зокрема, прийнято Закон України “Про молодіжні та дитячі громадські організації”, “Про професійно-технічну освіту”, “Про сприяння соціальному становленню молоді”, “Про розвиток мережі центрів соціальних служб для молоді та підвищення ефективності їх діяльності”, “Про державну допомогу сім’ям з дітьми” та ін.

Центральним органом виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної молодіжної політики, здійснює керівництво даною сферою, відповідає за її стан і розвиток, є Міністерство України у справах сім’ї і молоді. Серед основних завдань цієї структури є:

- напрацювання законодавчо-нормативної бази;
- формування та зміцнення мережі центрів соціальних служб для молоді (реабілітаційні та кризові центри, служби “Телефонів довіри”, консультативні пункти, агентства та біржі праці, школи батьківської підтримки тощо).
- проведення фестивалів, конкурсів, виставок, інших молодіжних акцій тощо.

Молодіжна політика держави повинна стати компонентом загальної цілісної концепції розвитку цілого суспільства. Отже, існує безпосередній зв’язок між станом суспільства та його ставленням до молоді, що вимагає вироблення збалансованої, вираженої політики стосовно молодого покоління.

2.4. Соціологія культури – спеціальна соціологічна теорія, яка досліджує закономірності функціонування культури як історично усталеної сукупності соціальних норм і цінностей певної соціальної системи.

Соціологія має справу з культурою як соціальним феноменом, тобто вивчає культуру як доступну спостереженню, емпіричним засобам дослідження систему. Найважливішими чинниками виникнення людських суспільств, поряд з економічними, природними, є і культурні умови, які по-різному впливають на соціальні процеси.

Вивченням культури займаються багато наук – історія, археологія, соціологія, етнографія, мистецтвознавство, антропологія та ін. Усі вони стверджують, що поняття „культура” – латинського походження і спершу означало оброблення землі, її культивування. У подальшому цим терміном почали позначати все створене людиною, а під культурою розуміти все, що відрізняє

і операцій для емпіричного і теоретичного пізнання соціальної реальності.

На рівні побутових уявлень пересічних людей соціологія пов’язується насамперед із проведенням анкетування. Однак насправді соціолог може використати такі різноманітні дослідницькі процедури, як експеримент, спостереження, аналіз документів, експертні оцінки, соціометрію, інтерв’ю тощо.

При визначенні методів соціологічного дослідження слід узяти до уваги низку суттєвих моментів:

- оперативність та економність дослідження не повинні досягатися за рахунок якості даних;
- жоден метод не є універсальним і має свої, чітко окреслені, пізнавальні можливості. Тому не існує узагалі „добрих” чи „поганих” методів; є методи адекватні або неадекватні (тобто відповідні і невідповідні) поставленій меті і завданням;
- надійність методу забезпечується не лиш його обґрунтованістю, а й дотримання правил його застосування.

Найбільш поширеним методом збирання первинної соціологічної інформації є опитування. **Опитування** – це метод збору інформації про думки, погляди, настрої людей, шляхом безпосереднього чи опосередкованого спілкування з ними. Специфіка опитування полягає насамперед в тому, що джерелом первинної соціологічної інформації є людина (респондент), тобто безпосередній учасник соціальних процесів або явищ, які досліджуються.

Проводяться опитування у двох формах – *анкетування та інтерв’ю*. В їх основі лежить сукупність питань у письмовій чи усній формі, відповіді на які і дають первинну інформацію. Цей метод дозволяє в короткі терміни опитати велику кількість людей і одержати різноманітну інформацію. Найбільш поширеним у практиці прикладної соціології видом опитування є *анкетування*, яке може бути груповим чи індивідуальним. *Групове* анкетування широко застосовується у навчальних закладах та на робочих місцях, один анкетер працює з групою 10-20 осіб. Анкета заповнюється кожним самостійно. *Індивідуальне анкетування* проводиться на робочих місцях або за місцем проживання.

Підготовка анкети – складний процес, оскільки анкета – це сценарій бесіди з респондентом. Анкета складається з трьох частин:

- вступної частини, де вказується мета опитування, дається інструкція щодо заповнення анкети, засіб її повернення;
- основної частини, де ставляться прості і складні запитання з досліджуваної проблеми;
- паспортички, де вказуються дані про особу, яка бере участь в опитуванні (стать, вік, освіта, професія, сімейний стан тощо).

Важливим елементом підготовки анкети є складання питань. За формою питання бувають *закриті, навізакриті і відкриті*. *Закриті питання* мають в анкеті повний набір варіантів відповідей. *Закриті питання* можуть бути альтернативні, питання-меню. В альтернативних питаннях респонденту пропонується один варіант відповіді. *Питання-меню* – це питання, в якому пропонується набір відповідей з правом вибору декількох. *Навізакриті питання* – питання, де окрім наведеного переліку відповідей, можна дописати власний варіант відповіді. *Відкриті питання* – це такі, коли не пропонуються варіанти відповідей, а респондент може відповідати, як бажає.

Виділяють прямі і непрямі питання. *Пряме питання* – це питання, яке дозволяє одержати пряму інформацію (напр.: чи задоволені ви своєю роботою?). *Непрямі*, побічні питання дозволяють одержати необхідну інформацію не прямо, а через такі питання: „Вважають, що... А як думаєте Ви?”.

В анкеті виділяють *основні і неосновні* питання. *Основні* питання анкети спрямовані на збір інформації про зміст об'єкта дослідження. *Неосновні* – це питання-фільтри, контрольні, коли соціолог може одержати частину даних або йому треба перевірити правдивість відповідей респондентів.

В анкеті питання можуть об'єднуватись у блоки за тематичними і проблемними принципами.

При підготовці анкети серйозна увага повинна надаватися її графічному оформленню: чіткий шрифт, наявність місця для запису відповідей. Текст питання не можна розривати, переносити його частину на другу сторінку.

У процесі проведення дослідження важливо дотримуватись процедури опитування, а саме: вчасно визначати час і місце опитування, створювати умови для зручності заповнення анкет, ознайомити опитуваних з метою дослідження і правилами заповнення анкет тощо. Під час заповнення анкети не допускається коментування питань чи відповідей на них. Тому,

Результати дослідження вказують, що молодь більшою мірою, ніж інші вікові групи, орієнтована на сприйняття ринкових відносин. Відсутність стереотипів, несформованість ціннісних орієнтацій сприяє легшому сприйняттю цінностей, що диктуються новими соціально-економічними умовами. Складовою частиною соціально-економічних орієнтацій молоді є ціннісні орієнтації, безпосередньо пов'язані зі сферою праці, тобто цінності трудової діяльності. Дослідження показують, що інтереси основної частини молоді спрямовані на працевлаштування у недержавному секторі економіки, чи то на приватному підприємстві, чи у власному бізнесі.

Ще однією важливою проблемою молоді є професійне самовизначення, що вимагає трудової адаптації, тобто засвоєння особистістю чи групою нової трудової ситуації. Результати опитування свідчать, що молодь має бажання працювати, саме через включення в трудову діяльність бачить шляхи задоволення власних потреб, досягнення поставлених цілей. Процес трудової адаптації молоді людини проходитиме настільки швидко, наскільки робота буде збігатися з уявленнями про неї. На думку молодих людей, ознаками “хорошої роботи” є заробітна плата, престиж, можливість зробити кар'єру. Скрутне матеріальне становище, в якому знаходиться молодь, витіснило на останні місця такі характеристики праці, як зміст, творчий характер, можливість спілкування, самореалізації. Молоді люди ставлять до роботи досить високі вимоги, які часто не поєднуються з реальними можливостями задоволення цих домагань.

Одним з пріоритетних і специфічних напрямків діяльності держави є формування і реалізація *державної молодіжної політики*. Така політика має здійснюватися в інтересах молоді, суспільства та з врахуванням можливостей країни, її економічного, соціального, історичного, культурного розвитку і світового досвіду державної підтримки молоді. В Україні сформовано механізм молодіжної політики і систему органів, які повинні відповідати за її реалізацію. На рівні центральних органів державної влади дана система включає: Національну раду з питань молодіжної політики, фізичної культури і спорту, Міністерство України у справах сім'ї і молоді.

До правового забезпечення практичної реалізації державної молодіжної політики створено законодавчо-нормативну базу. Так,

змінити, перебудувати створені структури. Крім того, успішність трансформаційних процесів у нашому суспільстві безпосередньо пов'язана зі становищем молоді, можливістю її участі в цьому процесі. Тому дослідження процесу включення молодого покоління в усі сфери життя суспільства набуває особливого значення.

При обранні молоді об'єктом дослідження постає проблема визначення вікових меж цієї соціально-демографічної спільноти. Останнім часом усе більшого поширення набувають погляди, згідно з якими вік молоді своєю нижньою межею має 14, а верхньою – 35 років, що зафіксовано у Законі “Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні”. Основою цього є висловлене рядом науковців міркування про продовження часу молодості, збільшення віку вступу до трудового життя, підготовки молоді до праці, досягнення економічної самостійності та незалежності від допомоги батьків. Це відображає об'єктивні процеси у житті і розвитку людства: з одного боку, все наполегливіше висувається завдання більш ранньої соціалізації молоді, включення її в трудову практику на більш ранніх етапах, а з другого – зростають межі середнього і старшого віку, тривалості життя в цілому, продовжуються терміни навчання та соціально-політичної адаптації, стабілізації сімейно-побутового статусу **молодих** людей тощо.

У даний час у соціології молоді відбувається науковий пошук у напрямку виділення сутнісних характеристик молоді як особливої соціальної спільноти. Особливої уваги заслуговує з'ясування такого важливого поняття соціології молоді, як молодіжні проблеми. Молодіжні проблеми поділяються на два типи: перші – зумовлені зростанням вимог суспільства до молоді; інші – визначаються труднощами самореалізації молоді, входження її у доросле життя.

Важливим соціально-психологічним регулятором соціальної адаптації молоді є її соціальне самопочуття в сучасних умовах, яке характеризує суб'єктивне ставлення молоді до свого місця у суспільстві. Соціальне самопочуття молоді ґрунтується, по-перше, на порівнянні свого становища у суспільстві зі становищем інших людей, переважно з представниками референтної групи; по-друге, зі становищем, якого індивід прагне досягти (можна назвати його “ідеальним становищем”); важливого значення надається власному майбутньому, а також “емоційному фону”, тобто настрою.

хто заповнює анкету, ніхто не повинен заважати, підходити до нього, заглядати в анкету та інше. У процесі проведення анкетування соціолог повинен бути ввічливим, дружелюбним, об'єктивним, вміти стримувати свої емоції, утримуватись від критичних зауважень. У зв'язку з цим для соціолога при проведенні опитувань готується „Пам'ятка анкетера”.

Крім анкетування, в соціології одержав поширення другий вид опитування – інтерв'ю. *Інтерв'ю* – один з основних видів опитування який використовує безпосередню соціально-психологічну взаємодію між дослідником і респондентом згідно з поставленою метою.

Виділяють такі види інтерв'ю:

1) інтерв'ю за місцем проживання використовується в обставинах, вільних від впливу службових відносин. Такі бесіди пов'язані з питаннями сім'ї, відпочинку, обслуговуванням населення тощо;

2) за технікою проведення інтерв'ю поділяються на вільне, формалізоване і фокусоване. *Вільне* інтерв'ю – довга (до 3 год.) бесіда без суворої деталізації питань загальної програми, їх використовують на стадії розвідки, уточнення проблем дослідження. *Формалізоване* (стандартизоване) інтерв'ю вимагає детальної розробки всієї процедури опитування: загальний план бесіди, послідовність питань, варіанти відповідей. *Фокусоване* інтерв'ю має на меті одержання інформації з конкретної проблеми, зібрання думок, поглядів, оцінок на те чи інше явище чи процес;

3) за процедурою проведення інтерв'ю поділяються на пілотажне, панельне, клінічне. *Пілотажне* інтерв'ю – коротке з кількома питаннями, які висвітлюють гостру сучасну проблему. *Панельне* інтерв'ю – багаторазове інтерв'ю одних і тих же респондентів, з одних і тих же питань через певний час. *Клінічне* інтерв'ю використовується на початку дослідження, коли соціологу необхідна інформація про проблему і предмет дослідження;

4) за кількістю тих, хто бере участь в інтерв'ю, воно може бути індивідуальним або груповим;

5) за типом респондентів інтерв'ю буває: з відповідальною особою, з експертом, з рядовим респондентом;

б) за засобами спілкування між дослідником і респондентом інтерв'ю поділяються на *неприховані* (обличчям до обличчя) і *телефонні* (заочні);

7) за технікою реєстрації відповідей інтерв'ю можуть бути *протокольні* і *непротокольні*.

Процедури проведення інтерв'ю складна, вимагає від соціолога спеціальних знань, навичок, психологічного настрою, вміння вести бесіду з різними людьми. У зв'язку з цим як для того, хто проводить анкетування, так і для інтерв'юера готується відповідна пам'ятка.

Поширений такий метод соціологічних досліджень, **як аналіз документів**, що містять цінний матеріал про матеріальне і духовне життя суспільства, дають відносно повне уявлення про об'єктивні відносини, явища і процеси. Існують різні визначення поняття „документ”. „Документом” в соціології називається спеціально створений людиною предмет, призначений для передачі або зберігання інформації.

Практика соціологічних досліджень показує, що майже всі вони починаються з аналізу документів. Для того, щоб краще користуватися цим джерелом інформації, документи необхідно згрупувати, класифікувати. В літературі мають місце різні ознаки класифікації документів:

1. *За формою викладу:*

- а) статистичні;
- б) вербальні.

2. *За загальною значимістю:*

- а) офіційні;
- б) неофіційні.

3. *За способом фіксації інформації:*

- а) письмові документи, де інформація викладена у формі літературного тексту,
- б) кінографічні (візуальні) документи) картини, кіно - і фотодокументи),
- в) фонетичні (магнітофонні записи, грамплатівки).

Статистичні документи містять відомості в числовій формі, вони зведені в таблиці, графіки, схеми. Основними джерелами статистичної документації можуть бути переписи населення, опитування, які проводяться статистичними органами, статистична звітність державних і громадських організацій.

– визначення поняття «молодь» та встановлення її вікових меж;
– вивчення механізму формування свідомості молоді, співвідношення біологічного та соціального, а також чинників, які впливають на свідомість і поведінку людини;

– дослідження взаємодії поколінь і визначення ролі вікових етапів у структурі життєвого циклу особи;

– вивчення механізмів соціалізації та виховання молодого покоління, набуття соціальної зрілості та становлення молоді як суб'єкта історії.

Об'єкт соціології молоді – молодь, тобто велика соціально-демографічна група, яку виділяють на підставі сукупності вікових характеристик, особливостей соціального стану, соціально-психологічних особливостей.

Функціями соціології молоді є:

– методологічна – забезпечує розробку наукових засад для сучасної соціологічної молодіжної концепції та формування на цій основі сильної державної молодіжної політики;

– теоретико-пізнавальна – полягає у виробленні специфічного понятійно-категоріального апарату, дослідженні сутнісної характеристики молоді як особливої соціально-демографічної спільноти;

– прогностична – виявляє себе у дослідженні актуальних економічних, правових та соціальних проблем молоді, виробленні коротко- і довгострокових прогнозів їх розвитку;

– практична – пов'язана з виробленням сучасних методик комплексного вивчення молодіжних проблем, встановленням ефективних механізмів, забезпеченням тісного зв'язку дослідницьких інститутів, лабораторій з державними і громадськими структурами, що працюють з молоддю;

– управлінська – реалізується через науково обґрунтовані методи та форми діяльності державних, громадських установ щодо регулювання соціальних процесів у молодіжному середовищі.

Проблематика соціології молоді набула особливого значення в сучасних умовах у зв'язку з трансформацією українського суспільства. Така ситуація зумовила вихід на одне з перших місць ряду соціальних молодіжних проблем.

Особливість становища молодих людей полягає у тому, що, з одного боку, вони входять у соціальний простір, створений незалежно від них попереднім поколінням, з іншого, молодь може

панує в суспільстві, тобто, щоб відбулася взаємна адаптація сім'ї, яка модернізується, до інших соціальних інститутів, з якими вона вступає у взаємодію. Зміни і розвиток суспільства видозмінюють сім'ю, виникають нові форми сім'ї і шлюбу, які сприяють збільшенню можливостей самовираження усіх членів сім'ї. Вже на даний час існують нові форми сім'ї, які здаються незвичними: *шлюбні контракти на певний відрізок часу, груповий шлюб, полігінія, шлюб з випробувальним терміном, "серійна моногамія" (багаторазовий вступ до шлюбу), шлюб між особами однієї статі, конкубінати та ін.*

2.3. Соціологія молоді – спеціальна соціологічна теорія, яка досліджує закономірності становлення і розвитку молоді як специфічної соціальної спільноти, яка знаходиться на етапі входження у доросле життя, проходить самовизначення у різних його сферах.

Проблеми молоді, її освіти, виховання, соціального становлення, участі у соціальному житті перебувають у центрі уваги і на стику різних наук. Соціологія відносить їх до найважливіших. Дослідження молоді як специфічної соціальної спільноти нашого суспільства є природним і надзвичайно актуальним процесом. Молодь – майбутнє суспільства, але воно зароджується, формується і проявляється уже сьогодні.

Основними завданнями соціології молоді є дослідження місця і ролі молоді в соціальному розвитку суспільства, тенденцій зміни її соціального обличчя, норм, цінностей та інтересів, а також процесів, що відбуваються в молодіжному середовищі, виявлення і прогнозування на цій основі теоретичних основ соціальних проблем молоді і розробка соціальної політики щодо різних груп молоді.

Предмет соціології молоді охоплює такі аспекти:

- вироблення понятійно-категоріального апарату для визначення сутності молоді, специфіки її життєдіяльності в суспільстві;
- аналіз стану та динаміки ціннісних орієнтацій молоді;
- вивчення процесів формування політичних, моральних, професійних та естетичних інтересів і позицій;
- вивчення чинників, які впливають на формування свідомості та реальної поведінки різних груп молоді;

Вербальні документи описують соціальні явища, процеси в формі тексту. Соціолог має можливість використати такі документи, як звіти, доповідна записка, доповіді, матеріали державних органів, де дослідник знаходить багато фактичного матеріалу, додаткових відомостей, що відсутні в інших джерелах.

Офіційні документи – це документи, які мають службовий характер, тобто вони складені, затверджені державними органами, громадськими організаціями. До офіційних документів належать листування, директиви, звітність, доповіді, акти перевірок тощо.

Неофіційні документи створюються людьми особисто для себе: це картотеки, архіви, автобіографії, мемуарні спогади тощо.

Письмові документи – найбільш численний вид сучасної документації. Вони поділяються на матеріали державних архівів, архівів організацій і підприємств, пресу, особисті документи, побічну документацію (довідкові видання, навчально-педагогічна, художня література).

До кінографічних (візуальних) документів належать кіно -, відео - і фотодокументи, картини, гравюри, скульптури. За їх допомогою можна одержати інформацію про особу автора, деякі дані про його минуле.

Фонетичні документи є джерелом інформації, яка записується на плівку при вивченні матеріалів зборів, мітингів та інших заходів. У сучасних умовах швидко зростають архіви радіо, телебачення. Їх матеріали стають оперативним джерелом дослідника. При використанні методу аналізу документів слід звернути увагу на такі вимоги:

1. Соціолог повинен насамперед вивчати документи, які мають велике інформаційне навантаження. Документи, що містять оцінку явищ чи фактів, для соціолога менш важливі.
2. Необхідно звертати увагу на те, чи документ первинний чи копія. Перевагу надають первинним документам.
3. Слід з'ясувати, хто автор документа. Це може бути як компетентна людина, так і неспеціаліст, який склав документ поверхово.
4. Необхідно знати умови, за яких складався документ. Можливо, це було в особистих інтересах, а можливо, під тиском (у слідчих справах, судових матеріалах).

Виконання цих правил при роботі з документами значно підвищує їх надійність, достовірність, зменшується можливість перекручення соціальних явищ у висновках.

Багатолітня практика соціологічних досліджень показує, що відомим методом зібрання соціологічної інформації є спостереження.

Спостереження – це метод цілеспрямованого, певним чином фіксованого сприйняття дослідницького об'єкта. Спостереження буває науковим і буденним, Кожен з нас у повсякденному житті веде спостереження на роботі, в аудиторії, дома, на вулиці. Все це буденні спостереження.

Наукове спостереження відрізняється від буденного. По-перше, воно проводиться певним чином. По-друге, здійснюється за спеціальною програмою, де вказується, коли, за ким, або за чим ведеться спостереження. По-третє, ведеться запис його результатів (щоденник, плівка магнітофона). По-четверте, використовується з метою зробити висновки, які стануть основою практичних рекомендацій.

Крім того, є ряд специфічних особливостей наукового спостереження, їх визначається три:

1. Специфіка зв'язку спостерігача і об'єкта спостереження. Це значить, що пізнання соціальної дійсності завжди зв'язано з особою вченого, його життєвим досвідом, ціннісними орієнтаціями.

2. Особливість спостереження в соціології виражається в емоційному сприйнятті об'єкта спостереження. Немає неупереджених спостерігачів, тому можливі чисто суб'єктивні спостереження.

3. Складність спостереження полягає в тому, що будь-який об'єкт піддається впливу різних факторів.

Отже, слід мати на увазі, що метод спостереження часто буває допоміжним, неосновним.

Спостереження в соціології можна класифікувати за різними ознаками: за ступенем формалізації процедури, за положенням спостерігача, за умовами організації, за регулярністю проведення. За ступенем формалізації спостереження поділяються на *структуровані* (контрольовані) і *неструктуровані* (неконтрольовані). Перші проводяться за планом, коли соціолог

належить жінці, матері) та *егалітарні* (де вплив і влада розподілені між чоловіком і жінкою порівну).

Залежно від кількості дітей виділяють *бездітні, малодітні* (1–2 дитини) та *багатодітні* сім'ї (3-оє і більше дітей).

Залежно від наявності у сім'ї батьків виділяють сім'ї *повні* (коли є обидва члени подружжя) і *неповні* (один з батьків відсутній). Основними причинами появи неповних сімей є розлучення, смерть одного з членів подружжя, позашлюбне народження дитини, усиновлення дитини одним з членів подружжя.

З'ясування сімейної структури і типологізація сімей дає змогу краще зрозуміти особливості та проблеми різних сімей, формувати соціальну політику у сфері сім'ї.

Основні *соціальні функції* сім'ї: репродуктивна (продовження роду), виховна (соціалізації), господарсько-економічна (надання побутових послуг), регулятивна (соціального контролю), сексуальна, духовно-емоційна (рекреаційна) та інші.

Сучасний етап розвитку України та багатьох розвинутих держав вніс докорінні зміни у становище сім'ї та сімейні відносини. Розвиток сім'ї відбувається під впливом великої кількості факторів як культурного, так і соціально-економічного характеру. Зокрема, суттєвий вплив мають статево-вікова структура населення у державі, міграційні процеси, суспільні цінності і норми, стереотипи свідомості й поведінки.

Інститути шлюбу і сім'ї переживають сьогодні в Україні складний процес перебудови, що супроводжується низкою суперечливих і небажаних наслідків, зокрема:

- зростання розлучень (абсолютне і відносне);
- розширення масштабів позашлюбної народжуваності та зростання кількості неповних сімей;
- зменшення середньої тривалості шлюбу;
- проживання подружніх пар без оформлення шлюбу;
- зменшення розмірів сім'ї і народжуваності дітей з наступним постарінням населення та його депопуляцією;
- збільшення кількості одиноких людей, які не беруть шлюб;
- зменшення кількості повторних шлюбів.

Сім'я в Україні модернізується, і цей процес не обмежується частковими змінами окремих аспектів сімейного життя людей, а веде до кардинальної зміни історичного типу сім'ї. Загалом це потребує не лише змін самої сім'ї, а й зміни ставлення до неї, що

інтересів. Сім'я як мала соціальна група є первинною групою, але вона існує і виховує людей не сама собою, а як органічна частина суспільства. Як мала соціальна група сім'я займає в суспільній структурі проміжне місце між великими соціальними групами (класи, нації) й особистістю.

Вивчення сім'ї як *соціального інституту* зорієнтоване насамперед на її зовнішні зв'язки. При такому аналізі підлягає з'ясуванню наступне питання: якою мірою спосіб життя сім'ї відповідає потребам суспільства. У даному випадку соціолога цікавлять зразки сімейної поведінки, усталені ролі, виконувані її членами, особливості формальних і неформальних норм і санкцій у сфері сімейно-шлюбних відносин. Так, одні норми, обов'язки і права носять юридичний характер і регламентуються законодавством (питання про володіння майном, про матеріальні зобов'язання, про мінімальний вік вступу до шлюбу та ін.). Інші норми шлюбно-сімейних відносин регулюються мораллю, звичаями, традиціями. До них належать дошлюбна поведінка, внутрісімейні санкції, розподіл влади і обов'язків між подружжям, характер сімейного дозвілля тощо.

Під *структурою сім'ї* розуміють сукупність відносин між її членами, включаючи, крім родинних, систему духовних, моральних відносин, у тому числі відносин влади, авторитету та ін. Залежно від форми шлюбу виділяють: *моногамію* (шлюб між одним чоловіком і однією жінкою) і *полігамію*, яка існує у формі полігнії (шлюб між одним чоловіком і кількома жінками) або поліандрії (шлюб однієї жінки з кількома чоловіками).

За партнером, якому надається перевага при вступі до шлюбу, розрізняють шлюби *ендогамні* (партнер обирається всередині своєї (етнічної, релігійної, класової, расової та ін.) групи і *екзогамні* (жодних обмежень у виборі партнера не існує).

У загальній системі родинних відносин існують два основні типи сімейної структури або форми сім'ї: *проста або нуклеарна* (від лат. *nucleus* – ядро) – складається з подружжя та дітей, які не перебувають у шлюбі; *розширена або складна* – включає нуклеарну сім'ю та інших родичів, наприклад, бабусю, дідуся, або утворюється з декількох нуклеарних сімей, які проживають разом і ведуть спільне господарство.

За типом владних структур виділяють сім'ї *патріархальні* (влада належить чоловікові, батькові), *матріархальні* (влада

знає, що і як він спостерігатиме. Неструктуровані спостереження – це такі, коли лише визначено об'єкт спостереження.

Залежно від *місця спостерігача* спостереження можуть бути *включеними і невключеними*. *Включене* спостереження – це такий вид, коли сам соціолог знаходиться в прямому контакті з об'єктом. *Невключені* – коли соціолог спостерігає за об'єктом, не вступаючи в прямі контакти, не бере участі в діяльності тих, хто безпосередньо веде спостереження.

За місцем *проведення і умовами організації* спостереження можуть бути *польові та лабораторні*. Польове спостереження проводиться в реальній життєвій ситуації, в природних умовах. При лабораторному ж спостереженні об'єкт вивчення знаходиться в штучно створених умовах. За *регулярністю проведення* спостереження бувають *систематичні й випадкові*. Систематичні спостереження передбачають регулярну фіксацію дій, процесів у певному часі. При випадкових спостереженнях підлягають вивченню позапланові дії, явища, процеси.

Отже, залежно від мети і характеру дослідження вирішується питання про використання методу спостереження, враховуються його можливості, позитивні і негативні ознаки.

Одним з відомих методів зібрання первинної соціальної інформації є **експеримент**. Протягом тривалого часу цій метод уважали притаманним суто природничим наукам. Нині його використовують і для вивчення суспільного життя. **Експеримент** в соціології – *це спосіб одержання інформації про кількісну і якісну зміну показників діяльності і поведінки об'єкта внаслідок впливу на нього деяких керованих і контрольованих факторів*.

Практика соціологічних досліджень показує, що визначення сфери використання методу експерименту залежить від двох чинників: від специфіки об'єкта дослідження і від того, наскільки вивчено характер реакції соціальної групи на зміни, які відбуваються в системі. Цей метод використовується лише за певних умов: для одержання нових знань; умови експерименту не повинні протистояти основним принципам об'єкта. Для цього розробляється структура соціального експерименту. Сукупність елементів соціального експерименту і їх взаємозв'язок називають експериментальною системою. До неї входять такі елементи: експериментатори, тобто група вчених, які теоретично розробляють експеримент і керують ним на практиці.

Експериментальний фактор або незалежна перемінна, - це умова або система умов, які вводяться соціологом. Експериментальна ситуація створюється на основі узгодження з програмою дослідження експерименту. Експериментальний об'єкт – це група осіб, які поставлені в експериментальні умови.

Структура експерименту органічно пов'язана з етапами його організації і проведення. *Перший етап* – теоретичний, на якому соціолог формулює проблему дослідження, визначає об'єкт і предмет, експериментальні завдання, гіпотези. *Другим етапом* є розробка програми проведення експерименту. Це документ, в якому розроблена вся процедура від постановки завдання до їх практичного виконання, тому цей стан ще називають методичним етапом дослідження. *Третій етап* – це реалізація програми експерименту, тобто безпосереднє експериментування. *Четвертий етап* – аналіз і оцінки результатів, підбиття підсумків роботи соціологів.

Опитування компетентних осіб при проведенні дослідження називаються експертними опитуваннями, а наслідки опитування – **експертними оцінками**. У найбільш загальному вигляді можна виділити три основні функції **методу експертної оцінки** в соціологічному дослідженні:

- прогноз тенденцій розвитку різних явищ і процесів соціальної діяльності;
- оцінка ступеня достовірності даних масового опитування;
- атестація колективу (або його членів) за рівнем трудової активності та інше.

Крім названих методів, що пов'язані з різною кількістю опитуваних, існує структурний аналіз малих груп, або **соціометричний метод**. Термін *соціометрія* походить від двох латинських коренів *socius* – товариш, компаньйон і *metrum* – вимірювання. У кінці XIX ст. він уперше вживається у зв'язку з вивченням впливу одних груп людей на інші. Відомим представником соціометричного методу одержання інформації був американський соціопсихолог Дж.Морено, для якого мала група – модель суспільства.

Соціометричний метод – це метод збирання первинної соціальної інформації про міжособові відносини в малих соціальних групах. До проведення цього методу ставляться такі вимоги:

враховуються, зокрема, такі фактори макросередовища: соціально-економічні; соціально-політичні; соціально-культурні; пов'язані з розподілом населення за демографічною, етнічною, професійною, освітньою і соціально-груповими ознаками; екологічні.

Конкретними характеристиками мікросередовища, в якому функціонує сім'я, є: ступінь урбанізованості розселення сім'ї (тип населеного пункту – місто, село, чисельність мешканців тощо); можлива зайнятість населення (тип підприємства, рівень необхідної кваліфікації і освіти працівників, використання переважно чоловічої чи жіночої праці та ін.); демографічна структура середовища розселення; етнічні характеристики середовища розселення; кількісні й якісні характеристики сфери обслуговування; кількісні та якісні характеристики культурних установ, спортивних та фізкультурних споруд; наявність установ охорони здоров'я.

Фактори мікросередовища впливають на умови життєдіяльності сім'ї у межах її домогосподарства. Тип останнього визначається через такі характеристики: *склад і родинна структура сім'ї; характеристика помешкання (розмір площі, кількість кімнат, наявність побутових зручностей тощо); предмети побутового та культурного призначення, присадибна ділянка.*

Соціологічний аналіз сім'ї дозволяє виявити основні суперечності, що виникають у відносинах між сім'єю і суспільством, і тим самим вишукати шляхи та засоби їх розв'язання. Дослідження сім'ї має важливе практичне значення, оскільки воно є передумовою розуміння багатьох процесів, які відбуваються у суспільстві.

У соціології сім'ї склалося два підходи до вивчення сім'ї:

- а) сім'я досліджується як *мала соціальна група*, тобто певна форма взаємодії людей;
- б) сім'я досліджується як *соціальний інститут*, який регулює відтворення людини за допомогою певної системи ролей, норм і організаційних форм.

Як *малу соціальну групу* сім'ю розглядаємо у тих випадках, коли дослідженню підлягають відносини між індивідами, які складають сім'ю. Під малою групою розуміється нечисленна за складом група, члени якої об'єднані загальною діяльністю і знаходяться в безпосередньому особистому спілкуванні, що є основою для виникнення емоційних відносин, групових норм та

У механізмі регуляції і саморегуляції ключову роль відіграє соціальна норма. Це поняття визначає історично усталені в конкретному суспільстві межі, міру, інтервал допустимої поведінки, діяльності людей, соціальних груп, організації.

Окрема соціологічна теорія розглядає девіантну поведінку, тобто діяльність людей, що не відповідає встановленим у суспільстві нормам (стереотипам, взірцям). Сюди належать злочини, пияцтво, наркоманія, суїцид та інші соціальні явища.

2.2. Соціологія сім'ї – це спеціальна соціологічна теорія, яка вивчає формування, розвиток і функціонування сім'ї, шлюбно-сімейних відносин у конкретних культурних та соціально-економічних умовах.

Найважливішими об'єктами вивчення соціології сім'ї є **шлюб і сім'я**. **Шлюб** – це соціальна форма відносин між чоловіком і жінкою, яка історично змінюється. Через шлюб суспільство впорядковує і санкціонує їх статеve життя, встановлює подружні і батьківські права й обов'язки. При оформленні шлюбу практикується укладання шлюбного контракту. За процедурою шлюбної церемонії шлюби поділяються на громадський і церковний. На фоні загального зростання соціальної напруги у нас поширюються такі феномени шлюбно-сімейних відносин, як фіктивний шлюб, фіктивне розлучення, конкубат та ін.

Сім'я є більш складною системою відносин, ніж шлюб, оскільки вона, як правило, об'єднує не тільки подружжя, але й їх дітей, а також інших родичів та близьких. Крім того, сім'я виступає як соціальна клітина суспільства, є дуже близькою до “оригіналу” моделі всього суспільства, в якому вона функціонує.

Досліджуючи шлюбно-сімейні відносини, соціологія сім'ї використовує такі категорії: структура сім'ї, її функції, умови та спосіб життя, спосіб мислення (сімейна ідеологія), етапи життєвого циклу сім'ї.

Дані категорії відбивають сутнісні аспекти шлюбу й сім'ї і тісно пов'язані з тими основними проблемами, яких не можна не торкнутись, вивчаючи шлюбно-сімейні відносини.

Умови життя сім'ї – це сукупність факторів макросередовища (загальні соціальні умови) і мікросередовища (найближче соціальне оточення). В процесі аналізу специфіки функціонування сім'ї

1) соціометричне опитування слід проводити в колективах (малих групах), кількість яких має досвід сумісної роботи не менш як 6 місяців;

2) кількість груп не повинна перевищувати 30 осіб;

3) вибраний критерій повинен однозначно сприйматися всіма учасниками колективу;

4) опитування проводить стороння особа.

Процедура соціометричного опитування складається із п'яти фаз:

перша – підготовча (визначання проблеми, завдання, об'єкта дослідження);

друга – встановлення прямих контактів з членами колективу, що досліджується;

третья – опитування (інструктаж, роздача соціометричних карток, їх збір);

четверта – обробка інформації;

п'ята – одержання висновків, підготовка рекомендацій. Завдяки соціометричному опитуванню вивчаються внутрішньоколективні і міжколективні зв'язки.

Для фіксування соціологічної інформації використовується соціологічна картка.

3. Обробка, аналіз і узагальнення результатів соціологічного дослідження, їх практичне використання

Використання різних методів збору первинної соціологічної інформації дозволяє одержати повні дані, які слід узагальнити, проаналізувати, науково пояснити і лише після цього можна зробити висновки і практичні рекомендації. Щоб зібрані відомості можна було опрацювати і узагальнити, необхідно підготуватися до обробки.

Перший етап такої підготовки – *перевірка методичного інструментарію на точність, повноту і якість заповнення*. Перевірка на точність заповнення полягає у вияві правильної відповіді на кожне питання. Перевірка анкет, бланків-інтерв'ю щодо повноти заповнення припускає бракування з них, де відсутні відповіді більш як на 30% основних питань. Якщо респондент не відповів лише на деякі питання, то анкети включаються для

обробки. Коли в анкеті немає відповідей на питання про вік, стать, професію респондента, то ця анкета вибраковується.

Перевірка анкет на якість заповнення складається з уважного перегляду їх щодо чіткості та зрозумілості відповідей, обведення кодів. Нечітке оформлення анкет робить їх непридатними для обробки.

Анкети, які залишаються після контролю, нумеруються, щоб можна було їх об'єднати, якщо вони належать одному й тому ж респондентові.

Наступний етап підготовки методичних документів до обробки – *кодування інформації*. Ця процедура полягає в тому, щоб змістовну інформацію перевести на мову формальної логіки. Кодифікується не сам зміст відповідей, а лише факт їх наявності. При цьому кожному варіантові відповіді присвоюється певне умовне число, яке називається кодом. Таким чином, вся інформація перетворюється в упорядковану систему чисел, де важливим є не значення самого числа, а порядок кодів, який при обробці інформації залишається постійним, неперервним, тобто його не можна загубити, поміняти місцями.

Після завершення процесу кодифікації первинної соціологічної інформації переходять до її обробки. Питання про способи обробки інформації (вручну чи за допомогою ЕОМ) вирішується ще на стадії складання програми. Ручна обробка використовується у випадку, коли кількість анкет є невеликою. Найкраще обробляти соціологічну інформацію на комп'ютерах, використовуючи спеціальні програми для обробки соціологічної інформації. Соціологічні дані, одержані внаслідок обробки первинної інформації, повинні дати реалістичну картину знань, цілісну уяву про стан і зміни сторін і ознак предмета дослідження.

Найбільш простою формою узагальнення первинної інформації є *групування*, яке дозволяє зарахувати респондента до тієї чи іншої групи залежно від ознаки. Групуватися соціологічна інформація може за такими ознаками:

- зарахування респондентів у номінальні групи за статтю, національністю;
- упорядкування інформації в ряду, наприклад, за характером праці (ручна праця, праця механізована, праця розумова тощо);

- 2) екзистенційні потреби (потреби в безпеці, впевненості в завтрашньому дні);
- 3) соціальні потреби (у приналежності до колективу, у спілкуванні);
- 4) престижні потреби (у статусі, престижі, визнанні);
- 5) духовні потреби (у самовираженні через творчість).

Перші два види А. Маслоу назвав первинними (вродженими), решта види – вторинними. Задоволення нижчих потреб зумовлює активізацію вищих.

Інтереси, в свою чергу, створюють у людей ті або інші мотиви діяльності. Тут об'єктивна діяльність переходить у суб'єктивну. Процес такого переходу є результатом дії трьох груп механізмів: мотивації соціальної діяльності людини (структура мотивації), тобто усвідомлення потреб у вигляді інтересів; формування диспозиційної структури особистості, перетворення її інтересів у мету діяльності; індивідуальної поведінки і відносин людини.

Інтерес особистості – це спрямованість дій індивіда залежно від можливості задоволення тієї чи іншої потреби. В соціології виділяються 4 типи інтересів: інтерес-ставлення, тобто усна заява індивіда про інтерес до того чи іншого об'єкта; інтерес-дія, або практичний прояв інтересу шляхом участі людини в тому чи іншому виді діяльності; інтерес-установка, який складався у процесі довгої соціальної взаємодії людини з іншими людьми і оточуючим середовищем і який зберігає свою спрямованість у різних соціальних ситуаціях; інтерес-орієнтація – виділення як основного інтересу з ряду інших.

Взаємодія потреб, ціннісних орієнтацій та інтересів утворюють механізми мотивації соціальної діяльності. Поряд з внутрішніми спонуканнями до діяльності, або мотивами на стадії переходу від інтересу до мети існують і зовнішні спонукання – стимули. *Стимули – це об'єктивні фактори, включені в різні сфери життєдіяльності суспільства, які спонукають індивіда до певних дій.* На відміну від мотивів, стимули включають елементи, що виражають специфіку зовнішнього середовища.

У соціальній поведінці як зовнішньому прояві діяльності проявляється конкретна позиція людини, її установка. Під **соціальною установкою** розуміється психологічне усвідомлення індивідом цінності і значимості певного об'єкта, і відповідно до цього, сформоване ставлення до нього.

належить і у життєдіяльність яких включається. Тому і предметом дослідження в соціології виступає “homo-socius” – “людина соціальна”.

Узагальнене відображення сукупності істотних соціальних якостей особистостей, що повторюються і які входять у яку-небудь соціальну спільність, фіксується в понятті “соціальний тип особистості”. **Соціальний тип особистості** – результат взаємодії історико-культурних і соціально-економічних умов життєдіяльності людини, сукупність повторюваних якостей людини як істоти соціальної. Виділяють гармонійний, традиційний, технократичний та неадаптований типи.

Особистістю не народжуються – нею стають. Процес перетворення індивіда в особистість називається соціалізацією. **Соціалізація** – процес інтеграції індивіда в суспільство, в різні типи соціальних спільностей (група, соціальний інститут, соціальна організація) через засвоєння ним елементів культури соціальних норм і цінностей на основі яких формуються соціально значущі риси особи. Від того, як індивід стає елементом соціальних організацій, включається у суспільство, залежить формування, з одного боку, спроможності соціологічної організації впливати на особистість, з іншого – здатності особистості піддаватися впливу інших людей.

Людина є істотою діяльною. Вона не просто реагує (залежно від індивідуальних особливостей) на стимули зовнішнього середовища, а пізнає в процесі практичної діяльності, свідомо будує свою соціальну діяльність.

У соціології розглядається ряд елементів внутрішньої структури особистості, які визначають і регулюють її поведінку. Вихідним пунктом детермінації соціальної діяльності і поведінки людей є об'єктивні умови життя, які породжують певні потреби та інтереси.

Автором **ієрархічної теорії потреб** є американський психолог **А. Маслоу**, який розділив потреби на базові (потреби у їжі, безпеці тощо) і похідні чи мета-потреби (у справедливості, порядку, благополуччі). Мета-потреби не мають ієрархії, оскільки цінності є рівносильними. Базові потреби розташовані від “нижчих” – матеріальних, до “вищих” – духовних:

1) фізіологічні і сексуальні потреби;

■ групування за кількісною ознакою (числові величини) – вік від 18–25, 26–30, 31–40 років і т. ін.

Кількісні ознаки поділяються на неперервні (вік, заробітна плата) і дискретні (кількість дітей в сім'ї, кваліфікаційний розряд та ін.).

Коли респондентів розподіляють за двома або більше ознаками, таке групування називають *комбінаційним*. Групування за кількома ознаками має на меті підтримувати взаємозв'язки і називається аналітичним. Отже, як бачимо, визначаються декілька груп, кожній з яких відповідає певне число. Такий ряд чисел, який одержано внаслідок групування, називається рядом розподілу.

Ряди розподілу можуть відображатися в таблицях, графіках. Математичні методи використовуються для розв'язання складних специфічних завдань.

Пояснення узагальнених даних може дати тільки дослідник. Всебічне і правильне пояснення називається *інтерпретацією*.

Процедура інтерпретації соціологічних даних повинна відповідати певним методологічним вимогам: 1) характер оцінки та інтерпретації має визначатися у загальних рисах уже на стадії розробки програми та концепції дослідження, де визначаються принципові характеристики досліджуваного явища чи соціального процесу; 2) необхідно максимально повно визначити об'єкт і предмет дослідження; 3) на всіх стадіях аналізу слід пам'ятати про багатозначність одержаних даних, необхідність їх інтерпретації з різних позицій.

За своїм змістом процедура інтерпретації може бути охарактеризована як перетворення певних числових величин в логічну форму – показники (індикатори). В цьому процесі виключно велике значення мають гіпотези, що визначаються ще на стадії розробки програми дослідження. Саме на стадії інтерпретації соціологічних даних проходить їх включення у роботу дослідника. Характер перевірки гіпотез залежить від типу дослідження. Наприклад, у розвідувальному вона перевіряється шляхом простого зіставлення виявлених числових даних з уявними. В описовому дослідженні перевірка проводиться за допомогою аналізу зведення даних, одержаних на основі узагальнення характеристик неоднорідного за складом об'єкта аналізу.

Один із найчастіше вживаних методів інтерпретації – порівняння рядів розподілу за відносно однорідними підгрупами досліджуваної сукупності. Його можна домогтися двома шляхами – внутрішнім та зовнішнім співвідношенням. Під першим мається на увазі порівняння між собою елементів числового ряду, а під другим – порівняння двох чи більше рядів розподілу, побудованих за двома або більше показниками, один з яких є обов'язково спільним для них. Процедура внутрішнього співвідношення дозволяє однозначно інтерпретувати результати групування в тих випадках, коли числовий ряд має модельну (найбільшу) величину. У тих випадках, коли числові значення ряду розподілені так, що неможливо провести внутрішнє порівняння, використовують метод зовнішнього порівняння числового ряду.

Описані вище процедури дозволяють одержати висновки про стан та зміни досліджуваного явища, але поза рамками залишаються його причини. Постановка таких завдань характерна для аналітичних досліджень. Схема перевірки гіпотез у них спирається на пошук взаємозв'язку між характеристиками об'єкта. Вона складається з двох послідовних етапів інтерпретації одержаних даних. Перший характеризується використанням методу порівняння числових рядів розподілу, другий – пошуками факторного показника (показників). Найбільше значення в аналітичних дослідженнях має другий етап, бо саме там реалізуються основні цілі та завдання дослідження.

Існує досить значний логіко-теоретичний інструментарій для виконання таких завдань. Найбільшого поширення набув метод послідовного виключення. При його використанні послідовно порівнюють вплив різних факторів на ту характеристику, яка досліджується. Таке порівняння проходить на базі таблиць парного розподілу або більш складних формально-логічних процедур (кореляційний, факторний аналіз тощо). Важливе значення для перевірки аналітичної гіпотези має також чітке та однозначне виявлення носія проблеми дослідження. При вирішенні цієї задачі використовуються також таблиці парного розподілу. Тільки після аналізу основних взаємодій, взаємозалежностей між характеристиками об'єкта дослідження переходить до формулювання основних висновків та розробки практичних рекомендацій.

2. Характеристика основних соціологічних теорій “середнього рівня”

2.1. Соціологія особистості вивчає людину як сукупність суспільних відносин, виділяє в ній типові характеристики, тобто риси, якими наділені певні типи людей, розкриває механізм її становлення під впливом соціальних факторів, а також шляхи і канали зворотного впливу особистості на соціальний світ. Соціологію цікавить участь людини-особистості у змінах і розвитку соціальних відносин, вона досліджує зв'язки особистості і соціальної спільноти, особистості і суспільства, регуляцію і саморегуляцію соціальної поведінки. Звідси виникає потреба у чіткому розмежуванні найуживаніших у даному контексті термінів – людина, індивід, індивідуальність, особистість. Основна проблематика соціологічної теорії особистості – це дослідження особливостей формування особистості, визначення закономірностей її взаємозв'язків із суспільством, із соціальними групами, регуляція та саморегуляція її соціальної поведінки.

Сам термін “**людина**” вживається як родове поняття, що вказує на приналежність до людського роду – вищої сходи розвитку живої природи на нашій планеті, вказує на якісну відмінність людей від тварин і служить для характеристики всезагальних, притаманних всім людям якостей і особливостей, що знаходить свій вияв у назві “*homo-sapiens*” або “людина розумна”.

Термін “**індивід**” вживається у значенні “конкретна людина”, одиничний представник людського роду, коли необхідно підкреслити, що йдеться не про все людство загалом, а про окремого його члена.

У той же час похідний від нього термін “**індивідуальність**” означає те особливе і специфічне, що вирізняє одну людину з-поміж інших, включно з її природними і соціальними, фізіологічними і психологічними, успадкованими і набутими якостями.

Що стосується терміна “**особистість**”, то він слугує для характеристики соціального в людині. Якщо “людина” – це перш за все продукт природи, то “особистість” – продукт суспільства. **Особистість** – це усталений комплекс якостей і властивостей людини, які набуваються під впливом відповідної культури суспільства і конкретних соціальних груп та спільнот, до яких вона

Поступово сформувалися спеціальні соціологічні теорії, що досліджують відносно самостійні, специфічні підсистеми суспільного цілого і соціальних процесів. Спеціальні соціологічні теорії (теорії “середнього рівня”, за Робертом Мертоном) мають порівняно із загальною соціологічною теорією вузьке поле застосування, вони обмежені відносно автономними сферами суспільного життя, закономірностями і тенденціями їх розвитку, механізмами дії. Та в сукупності вони є багаторівневим утворенням. Серед них можна виділити 5 основних груп.

До *першої групи* відносять спеціальні соціологічні теорії, що характеризують соціальну структуру суспільства, її елементи і взаємодію між ними. Предметом таких теорій є різні спільності. Це – соціологія класів, етносів, соціальних груп, поселень та ін.

Другу групу спеціальних соціологічних теорій складають ті, що вивчають *соціальні процеси*, основні види і форми людської діяльності. Тут можна назвати соціологію праці, дозвілля, побуту, розвитку особистості, переміщень людей і т.д.

Серед третьої групи спеціальних соціологічних теорій переважає інституціональний підхід, тобто вони вивчають *діяльність певних соціальних інститутів*. Так, виділяються соціологія сім'ї, освіти, науки, управління, держави і т.д.

До четвертої групи спеціальних соціологічних теорій належать такі, що виникли на *“стику”* цієї та інших гуманітарних наукових дисциплін (або форм суспільної свідомості). Ними є економічна соціологія, соціологія права, політики, мистецтва, релігії та ін.

Окрему групу утворюють теорії, в центрі уваги яких – *патологічні явища*. Головними тут є соціологія девіантної поведінки.

Цей перелік, звичайно, не повний, а класифікація теорій середнього рівня може бути відмінною. Зокрема, існують соціології способу життя, трудового колективу, молоді та інших верств населення. В будь-якому випадку за основу групування служать найбільш суттєві ознаки, природа виникнення і специфіка предметної галузі цієї або іншої теорії. З врахуванням цієї специфіки формується відповідний понятійний апарат, закономірності тощо.

Розглянемо особливості деяких соціологічних теорій середнього рівня.

Підсумок аналізу та інтерпретація соціологічних даних набуває

форми звіту про дослідження, аналітичної довідки, додатків. Ці документи мають інформацію, висновки і рекомендації, на основі яких можуть прийматися рішення.

На основі звіту складається аналітична довідка (від 5 до 25 сторінок, її структура така, як і звіту. Якщо у звіті спочатку дається аналіз, інтерпретація соціологічних даних, а потім робляться висновки, то в довідці викладаються висновки, а соціологічні дані використовуються для їх підтвердження.

Додаток до звіту включає всі методологічні і методичні документи (програму, план, інструментарій, інструкції та інше). Підготовкою цих документів закінчується реалізація мети і функцій соціологічного дослідження.

Кваліфікований аналіз підсумків соціологічного дослідження дозволяє ефективно їх використати в практиці соціального управління. Відповідаючи на поставлені питання, соціологічне дослідження допомагає удосконалювати засоби, форми, методи роботи, визначати основні напрямки, тенденції розвитку.

У самостійний етап розгортається робота з досягнення мети. Існують різні форми і методи впровадження підсумків соціологічних досліджень у практику. Це передусім їх захист як перед керівними інстанціями, так і представниками груп (робочі бригади, студентська група). Другою поширеною формою впровадження результатів дослідження є публікації підсумків соціологічних досліджень у книгах, журналах, газетах. Велике значення мають також виступи соціологів по радіо і телебаченню. Важливою формою впровадження є участь соціологів, вчених у розробці проектів документів і матеріалів для керівних установ, скерування в організації звітів про дослідження, довідок, доповідних записок, організація і проведення науково-практичних конференцій, семінарів з актуальних проблем соціального розвитку суспільства,

Чим більші завдання ставить соціолог, тим складніша обробка інформації, тим більше це вимагає часу. Обробка соціологічної інформації здійснюється не тільки соціологами, а й працівниками обчислювальних центрів, громадських організацій. Всі, хто бере участь в обробці інформації, повинні бути уважними, чинними. Будь-яка спроба підправити дані, взяти не те, що

відмітив респондент, знижує достовірність фактів, обґрунтованість висновків. Це – порушення правил соціологічних досліджень, професійної етики. Допущення таких явищ завдає шкоди соціологічній науці, підриває довіру громадськості до соціології.

Підсумовуючи викладене, зауважимо, що предмет, об'єкт, методологія і процедура дослідження складають основи знань прикладної соціології. Вони – необхідний мінімум для вивчення соціальної дійсності в її конкретних проявах. Вивчаючи соціальні процеси, конкретні соціальні структури, системи, прикладна соціологія збагачує загальнотеоретичну соціологію.

Контрольні запитання:

1. Назвіть етапи емпіричного соціологічного дослідження. Чи обов'язково зберігати їх чітку послідовність?
2. Назвіть елементи програми соціологічного дослідження.
3. Що таке вибірка, яка її мета її формування, від чого залежить її обсяг?
4. У чому полягає специфіка опитування як методу збору первинної соціологічної інформації?
5. Які методи використовуються при обробці і аналізі первинної соціологічної інформації?

Лекція 5

СОЦІОЛОГІЧНІ ТЕОРІЇ “СЕРЕДНЬОГО РІВНЯ”

1. Що таке соціологічні теорії “середнього рівня”?
2. Характеристика основних соціологічних теорій “середнього рівня”.
  - 2.1. Соціологія особистості.
  - 2.2. Соціологія сім'ї.
  - 2.3. Соціологія молоді.
  - 2.4. Соціологія культури.
  - 2.5. Соціологія освіти.
  - 2.6. Етносоціологія.
  - 2.7. Економічна соціологія.
  - 2.8. Соціологія політики.

1. Що таке соціологічні теорії “середнього рівня”?

Взаємодія суспільства, соціальних груп і особистостей відбувається в усіх сферах, на багатьох рівнях, через широкий комплекс інститутів, організацій і механізмів. Велике розмаїття відносин, що формуються при цьому (між суспільством і особою, між націями, класами, поколіннями, поселенськими та іншими соціальними спільнотами), глибоко пізнати неможливо без дослідження суспільних, групових, особистих інтересів, особливостей умов праці, політичної, духовної сфер, виховної діяльності, сімейного життя, впливу держави, тобто багатьох факторів, що функціонують у соціальній реальності, складають її сутність.

Тому в соціології склалися теорії різних рівнів. Одні використовуються для пояснення масштабних соціальних процесів (макросоціологія), інші “обслуговують” більш локальні, конкретні процеси, соціалізацію особистості (мікросоціологія). На основі їх аналізу і узагальнення відомий американський вчений Роберт Мергтон розробив концепцію трьохрівневої структури соціологічного знання. У міру розвитку цієї концепції насамперед збагачувалося уявлення про другий (середній) її рівень. Воно, у свою чергу, стимулювало аналіз загальної соціологічної теорії і розвиток конкретних соціологічних досліджень.